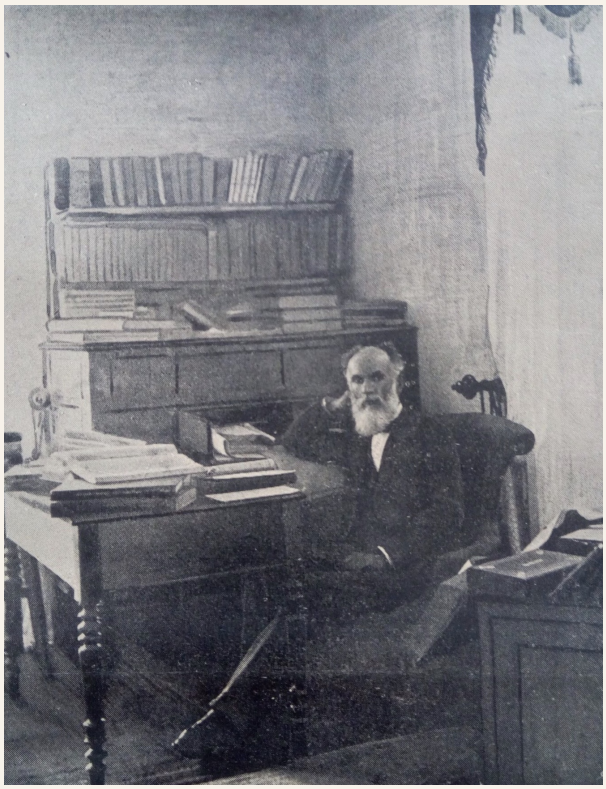
SAMI FRASHËRI

Shqipëria: çka ka qenë, çka asht e çka ka me u ba?

Mendime për shpëtimin e atdheut prej rreziqeve që e kanë rrethue

Gegnisht e Kosovës · Përshtatje e re gjuhësore me ndihmën e AI-së, jo formulimi origjinal i autorit

Botimi i parë: Bukuresht, 1899 · 2026

Botim digjital: Valon Asani · valonasani.com · 2026

© 2026 Valon Asani, vetëm për kontributet origjinale të mbrojtshme për të cilat i zotnon të drejtat; burimet dhe të drejtat në f. 4.

Përmbajtja

I Çka ka qenë Shqipëria **5**

Pellazgët 5

Ilirët dhe epirotët 9

Shqiptarët nën romakët 10

Mbretnitë e vogla të Shqipërisë 13

Shqipëria në kohën e Skënderbeut 15

Shqipëria nën turqit 17

Kombësia dhe gjuha e shqiptarëve 20

Shqiptarët gjithmonë për të tjerët e kurrë për vete 24

II Çka asht Shqipëria **28**

Kufijtë e Shqipërisë 28

Vendi i Shqipërisë 30

Njerëzit e Shqipërisë: shqiptarët 32

Shqiptarët jashtë Shqipërisë 35

Si janë shqiptarët sot? 37

Kombësia e shqiptarëve 40

Rreziqet e Shqipërisë 42

Miqtë e shqiptarëve 47

Shkrimi i gjuhës shqipe 50

Varfënia e shqiptarëve dhe mungesa e qeverisjes në Shqipëri 54

III Çka ka me u ba Shqipëria? **57**

A mundet Shqipëria me qëndrue siç asht? 57

A janë shqiptarët të zot me e mbajtë e me e mbrojtë veten? 60

Shpëtimi a humbja e Shqipërisë asht në duart e shqiptarëve 63

Besa dhe lidhja 65

Qëllimi i shqiptarëve 68

Qeveria e ardhshme 69

Kreu i qeverisë së Shqipërisë 72

Ndamja e Shqipërisë 74
Pleqësia 75
Këshilli i përgjithshëm 78
Ministrat 79
Ushtria 80
Dija 82
Punët publike 84
Punët e feve 88
Punët e financave 90
Komunat 94
Përmbledhje 96

Shënime për tekstin dhe burimet **103**

Ilustrimet dhe burimet e tyne **106**

Treguesi i referencave të paragrafëve **109**

Për këtë botim

Ky botim përmban të 3 pjesët dhe të 36 nënkapitujt e transkriptimit të zgjedhun të Fletoreve, të përshtatun pa shkurtime në gegnisht të lexueshme të Kosovës. Përshtatja asht e re, me ndihmën e inteligjencës artificiale; formulimet e saj nuk janë fjalët origjinale të autorit. Faqosja ka shkronja ma të mëdha, hapësirë të bollshme mes rreshtave dhe ilustrime.

Pjesët që mungonin në PDF-në e vitit 2015 janë marrë prej transkriptimit të plotë shqip, pa u përkthye mbrapsht prej ndonjë gjuhe tjetër. Dallimet mes burimeve shënohen në fund të librit.

Ilustrimet janë shtesa redaktoriale prej burimeve të dokumentueme në domenin publik ose me licencë CC0. S'janë figurat e botimit ALBANIANA 2015 dhe s'paraqiten si ilustrime origjinale të vitit 1899. Burimet dhe të drejtat renditen në fund.

Pohimet historike, gjuhësore, fetare dhe politike i përkasin autorit dhe kohës së tij. Ilustrimet japin kontekst pamor dhe nuk i vërtetojnë ato pohime.

Përmbajtja dhe shënuesit e PDF-së çojnë drejtpërdrejt te secili nënkapitull. Referencat e paragrafëve janë mbledhë në fund që faqet e leximit të mbeten të pastra.

Botuesi, burimi dhe të drejtat

Botim digjital i publikuem prej Valon Asanit · valonasani.com · 2026.

© 2026 Valon Asani, vetëm për ato kontribute origjinale në këtë botim që gëzojnë mbrojtje ligjore dhe për të cilat Valon Asani i zotnon të drejtat.

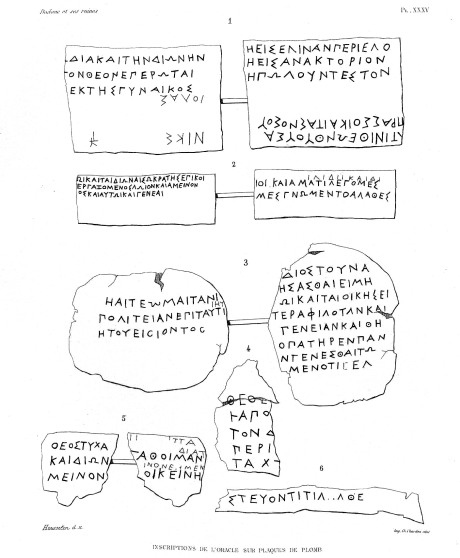
Vepra origjinale: Sami Frashëri, Shqipëria – ç'ka qënë, ç'është e ç'do të bëhetë? (1899). Burimi i tekstit: Fletoret, https://fletoret.com/sami-frasheri/shqiperia/.

Ky botim u përgatit me përdorimin e inteligjencës artificiale në vitin 2026 për përshtatjen në gegnisht. Nuk asht shqyrtue prej specialistëve dhe mundet me pasë gabime ose shmangie prej burimit. Për përdorim shkencor, konsultojeni tekstin burimor.

Nuk pretendohen të drejta ekskluzive mbi tekstin origjinal të vitit 1899, materialin e gjeneruem krejtësisht prej inteligjencës artificiale ose imazhet e palëve të treta. Njoftimet e burimeve, licencat dhe përcaktimet e domenit publik mbesin të pandryshueme. Burimet dhe informacioni për të drejtat e imazheve jepen te shënimet përkatëse.

I Çka ka qenë Shqipëria

Pellazgët

P02 · Vizatime të mbishkrimeve prej Dodonës, të botueme në veprën Dodone et ses ruines të Constantin Carapanos-it, më 1878, tabela 35. Ato tregojnë dëshmi materiale për studimin e shenjtërores që traditat e lashta letrare e lidhin me pellazgët. Ilustrim redaktorial i shtuem në këtë botim.

Shqipëri i thonë krejt atij vendi ku jetojnë shqiptarët. Shqiptarët janë ma i vjetri prej kombeve të Evropës. Duket se këta kanë ardhë ma herët se të gjithë prej mesit të Azisë në Evropë, dhe kanë sjellë këtu dijen për me ndërtue shtëpi me mure, si edhe dijen për me lërue, mbjellë e korrë. Njerëzit që gjendeshin në Evropë para tyne ishin të egër dhe jetonin nëpër pyje e shpella, tue u ushqye me pemë të egra e mish gjahu. Prandaj të parët tanë të lashtë u quejtën Arbënë, fjalë të cilën na toskët, sipas zakonit tonë me e kthye n-në në r, e kthyem në Arbërë, siç e përdorim edhe sot. Domethanë, ky komb kaq i vjetër quhej qysh atëherë Arbënë a Arbân, që do me thanë ata që punojnë arën, që korrin e mbjellin. Romakët e kanë kthye këtë fjalë në Alban, tue e quejtë edhe vendin e

tyne Albania, siç e quejnë evropianët edhe sot. Grekët e ma vonshëm na thanë Arvanit, tue e kthye prapë l-në në r; prej kësaj fjale greke, turqit e kanë ba fjalën Arnaut, siç na quejnë edhe sot. Por na vetë e kemi kufizue fjalën Arbërë vetëm te një degë e kombit tonë, të cilën e quejmë edhe Lab. Krejt kombi ka marrë emnin Shqiptar, kurse vendi ynë emnin Shqipëri, fjalë të formueme prej shqipes, zogut të bekuem të Hyjit, të cilit i faleshin të parët tanë të lashtë dhe figurën e të cilit e kishim edhe në flamuj. Por kjo fjalë duket se s'asht shumë e vjetër, ose se s'ka qenë e përgjithshme qysh në fillim, sepse vëllezërit tanë që jetojnë jashtë Shqipërisë, në Itali, në Greqi e gjetiu, s'e njohin, por edhe sot quhen Arbërë.

Të parët tanë ma të lashtë bota i quen Pellazgë, fjalë e mbetun prej të parëve tanë ma të vonshëm, të cilët paraardhësit e vet i quenin Plak a Pleq. Sido që të jetë, ky komb kaq i vjetër e kaq i randësishëm për historinë ka qenë i madh në numër, i fortë dhe i përhapun nëpër krejt Evropën Lindore. Krejt Gadishulli i Ballkanit, si edhe përtej Danubit, Hungaria, Kroacia e të tjera vende, bashkë me Greqinë dhe krejt anët perëndimore të Azisë së Vogël, domethanë të Anadollit, ishin vend i pellazgëve, shqiptarëve të lashtë. Disa prej këtyne pellazgëve kaluen përtej detit Adriatik, në Itali. Etruskët, latinët dhe kombe të tjera të Italisë janë prej prejardhjes së pellazgëve. Ma vonë erdhi një komb i vogël, që quhej Helen a Grek, dhe u vendos në Greqi, nëpër ishujt e pellgut të Egjeut dhe brigjet e detit përreth, tue i përzanë pellazgët prej andej ose tue u përzie me ta. Por edhe këta helenë që erdhën në ato vende ishin prej të njëjtit trung me pellazgët, si edhe sllavët, gjermanët, keltët a galët dhe kombe të tjera që erdhën prej Azisë. Të gjithë këta bashkë quhen

arianë, një familje e madhe që përfshin edhe persët, indianët dhe kombe të tjera të Azisë. Por latinët janë ma të afërtit me na shqiptarët; prandaj edhe gjuha jonë i ngjan shumë latinishtes dhe gjuhëve që janë nda prej saj, si italishtja, frëngjishtja e të tjera.

Pellazgët kishin një fe të bukur e poetike. Besonin në krejt dukuritë e natyrës dhe trupat e qiellit; i faleshin diellit, hanës, yjeve të mëdha, qiellit, reve, erës, detit e të tjerave. Vetëtima, bubullima, rrufeja dhe krejt dukuritë e natyrës ishin të shenjta në sytë e tyne. Zjarrin e nderonin shumë dhe në disa vende s'e shuanin kurrë. As në qeverisje, as në fe, s'e donin një njeri që ban çka të dojë, por e pëlqenin këshillën dhe kuvendin e shumë vetave. Kjo fe, të cilën grekët e latinët e zgjeruen dhe e zbukuruen edhe ma shumë, asht edhe sot në Evropë dhe në krejt botën e qytetnueme feja e poetëve, të cilët gjejnë në të bukurinë dhe shijen që u duhet. Kjo fe, që quhet mitologji, asht feja e paraardhësve tanë të parë, pellazgëve.

Pellazgët, sipas vendeve ku jetonin, ndaheshin në shumë degë e fise. Ma të mëdhatë e ma të njohunat prej tyne janë: ilirët a të Lirët (të Dëlirët), maqedonasit, thrakasit (të Trashët), frigët e të tjerë. Ilirët jetonin në Shqipëri dhe në vendet veriore që sot quhen Bosnjë, Hercegovinë, Mal i Zi, Kroaci, Dalmaci e të tjera, deri në fund të Adriatikut e përtej Savës. Maqedonasit dhe thrakasit jetonin në Maqedoni e në Thrakë; frigët ishin në Azi, prej brigjeve të detit deri te lumi Alis, që sot quhet Këzëll-Irmak. Thuhet se ilirët ishin shumë të afërt me maqedonasit, dhe thrakasit me frigët; por të gjithë ishin një komb dhe e kuptonin gjuhën e njëri-tjetrit.

Deri në kohën e romakëve, të gjitha këto kombe pellazge ishin të gjalla e të plota. Maqedonasit kishin prej kohësh një mbretni mjaft të fortë, e cila në kohën e Filipit u rrit dhe u zgjerue shumë. I biri i tij, Aleksandri i Madh, mori në dorë pjesën ma të madhe të botës që njihej atëherë: Greqinë, Thrakën, Azinë e Vogël, Persinë, Indinë, Egjiptin e të tjera vende, por jo Ilirinë dhe Epirin, domethanë Shqipërinë e sotme. Mbas vdekjes së Aleksandrit, maqedonasit krijuen disa mbretni në Azi, në Egjipt e në Evropë. Por, meqë s'ishin të bashkuem, ishin nda në shumë degë dhe përlesheshin e vriteshin mes vete, s'mujtën me qëndrue gjatë. Mbas pak kohe u nënshtruen prej romakëve, të cilët dolën me një fuqi të madhe dhe zunë të gjitha vendet e maqedonasve, si edhe vetë Maqedoninë.

Romakët u dhanë fund frigëve e thrakasve, të cilët humbën e u shuen tue luftue dhe tue u përzie me disa kombe që hynë në mesin e tyne. Në Maqedoni kishin mbetë ende disa, por shumë të përziem. Në shekullin e gjashtë mbas Krishtit, bullgarët, një komb tatar, si edhe serbët e kroatët, kombe sllave, hynë si mizëri në Gadishullin e Ballkanit dhe mbuluen edhe pjesën ma të madhe të Maqedonisë, tue i nxjerrë pellazgët prej andej ose tue u përzie me ta. Kështu humbën maqedonasit, thrakasit, frigët dhe degë të tjera të pellazgëve, përveç ilirëve, të cilët janë drejtpërdrejt të parët tanë.

I / Çka ka qenë Shqipëria

Ilirët dhe epirotët

P03 · Përkrenare bronzi e «tipit ilir», prej shekullit të pestë ose fillimit të shekullit të katërt para erës sonë; The Met, 2006.221. Muzeu e klasifikon objektin si grek. Emni i tipit përshkruen formën e pajisjes, jo përkatësinë etnike të personit që e ka mbajtë. Ilustrim redaktorial i shtuem në këtë botim.

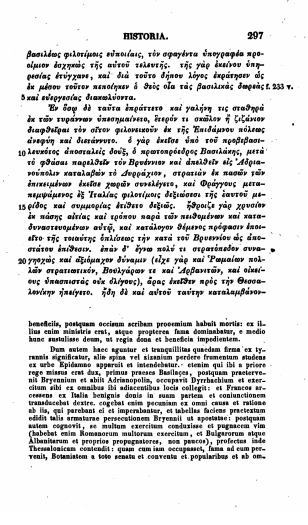
Iliria e lashtë s’e përfshinte krejt Shqipërinë, sepse në jug s’shtrihej përtej Vjosës. Por në veri ishte shumë ma e madhe: siç thamë, zgjatej deri në Savë dhe deri në fund të Adriatikut, tue përfshi edhe Bosnjën e vende të tjera. Prej Vjosës deri te gjini i Ambrakisë, i Artës, pjesa jugore e Toskërisë së sotme quhej Epir: Ipërë, Hipërë a Sipërë, një fjalë shqipe me të cilën e përmendnin vendësit e bregdetit ma poshtë. Grekët që vinin atje për tregti e dëgjuen prej tyne. Mbretia e Ilirisë ishte veçmas dhe ajo e Epirit veçmas. Por as ilirët, as epirotët s’ishin krejt të bindun e të nënshtruem ndaj këtyne mbretnive. Ishin të ndamë në shumë degë e fise, dhe secili qeverisej prej këshillit të parisë e të pleqve të vet. Këto këshilla quheshin Plakoni a Pleqësi.

Prej këtyne dy mbretnive, të cilat, siç na thotë historia, kishin qytetnim mjaft të zhvilluem, dolën disa mbretër të fortë e të shquem. Ndër ta ishin Pirroja a Burri, mbreti i Epirit, që i mundi romakët dhe e mori Greqinë; Teuta, mbretëresha e Ilirisë, dhe Genci, i biri i saj, që qëndruen për kaq gjatë trimnisht kundër romakëve.

Sipas shkrimtarëve të Greqisë së lashtë, ilirët, si edhe epirotët, që s'dallonin prej tyne në asnjë mënyrë, jetonin dhe ishin si shqiptarët e sotëm, pa ndonjë ndryshim. Flisnin edhe gjuhën që flasim na sot.

I / Çka ka qenë Shqipëria

Shqiptarët nën romakët

HISTORIA. 297

βασιλέως φιλοτίμους ὑπηρεσίας, τὸν σφαγέντα ὑπογραφὰ προαίμιον ἰσχυροὺς τῆς αὐτοῦ τελευτῆς. τῆς γὰρ ἐκείνου ὑπηρεσίας ἐτύγχανε, καὶ διὰ τοῦτο ὄφιον λόγος ἐκράτησεν ὡς ἐκ μέσου τοῦτον κεκοῦφκεν ὁ Θεὸς οἷα τὰς βασιλικὰς ὑφαλὰς f. 233 v. καὶ εὐεργετικὰς διακαλύπτα.

Ἐν ὅσῳ δὲ ταῦτα ἐπράττετο καὶ γαλήνη τις στοᾶθρὰ ἐκ τῶν τυράννων ὑποσημαίνετο, ἕτερόν τι σκάλλον ἢ ζιζάνιον διωρθοῦτο τὸν αὐτὸν φιλονεικοῦν ἐκ τῆς Ἐπειδάμνου πόλεως ὑπαγὴν καὶ διασώσεσθαι. ὁ γὰρ ἀνὴρ ὑπὸ τοῦ προβλήτου Λευκίου ἀποσταλεὶς δοὺξ, ὁ πρωτοπρόεδρος Βασιλάκης, μετὰ τὸ φθάσαι παραδοῦναι τὸν Βρυέννιον καὶ ἀπελθεῖν εἰς Ἀδριανούπολιν καταλαβὼν τὸ Δυρράχιον, στρατιὰν ἐκ πασῶν τῶν ἐνεστώτων ἐκεῖσε χωρῶν συνάγεται, καὶ Θράκης μετανεμφθέντος ἐξ Ἰταλίας φιλετέρους ἐκδιώκουσι τῆς ἑαυτοῦ μαθείας καὶ συμμορίας ἐκεῖθεν ἐκβιῶς. ἤθροιζε γὰρ χρυσὸν ἐκ πάσης αἰτίας καὶ τρόπου παρὰ τῶν πειθομένων καὶ καταδυναστευομένων αὐτῷ, καὶ κατάλογον ἔθεμενος πρόφασιν ἐποιεῖτο τῆς ταπείτης ἐπιλόσεως τὴν κατὰ τοῦ Βρυεννίου ὡς ἀποστάτου ἐπιθεσιν. ἐπὼ δ' ἤγαι πολύ τι στρατόπεδον συναγηγοχὼς καὶ ἀξιόμαχον δύναμιν (εἶχε γὰρ καὶ Ῥωμαίων πολλῶν στρατιωτικὸν, Βουλγάρων τε καὶ Ἀρβανιτῶν, καὶ οἰκείους ὑπακοντας τοὺς ὁλγους), ὅρος ἐκεῖθεν πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην ἡκείγετο. ἤδη δὲ καὶ αὐτοῦ ταύτην καταλαμβάνου-

beneficiis, postquam occisum scribam proœmium habuit mortis: ex illius enim ministerio erat, atque propterea fama dominabatur, e medio hunc auctoliser deum, ut regia dona et beneficia impedientem.

Dum autem haec agnatur et tranquillitas quaedam firma ex tyrannis significatur, alio spina vel aiasmum perdere frumentum studens ex urbe Epidamno apparuit et intendebatur. etenim qui ibi a priore rege missus erat dux, primus praeses Basilaças, postquam praeservavit Bryennium et abiit Adrianopolin, occupavit Dyrrhachium et exercitum sibi ex omnibus ibi adiacentibus locis collegit: et Francos accessens ex Italia benigne donis in suum partem et coniunctionem transducebat desire. cogebat enim pecuniam ex omni causa et ratione ab ila, qui parebant ei et imperabantur, et tabellas faciens praetextum edidit talis armaturae persecutionem Bryennii ut apostatae: postquam autem cognovit, se multum exercitum condixisse et pugnacem vim (habebat enim Romanorum multorum exercitum, et Bulgarorum atque Albanitarum et proprios propugnatores, non paucos), profectus inde Thessalonicam contendit: quam cum iam occupasset, fama ad eum pervenit, Botaniatem a toto senatu et conventu et popularibus et ab om-

P04 · Ataliati i përmend Arbanitai mes trupave të Basilakut në rrëfimin për ngjarjet e vitit 1078. Këtu shihet faqja 297 e botimit të Bekker-it të vitit 1853, me tekst greqisht sipër përkthimit latinisht, e jo një dorëshkrim i shekullit të njëmbëdhjetë. Ilustrim redaktorial i shtuem në këtë botim.

Ilirët dhe epirotët u qëndruen për shumë kohë romakëve. Por në fund, fuqia e madhe dhe numri i këtyne i mundi, siç i

kishte mundë edhe aq shumë kombe të tjera që ata kishin nënshtrue. Epiri atëherë ishte i bashkuem me Maqedoninë. Meqë epirotët u qëndruen gjatë dhe i vranë shumë ushtarë Paul Emilit, komandantit të ushtrisë romake, ky njeri i egër e zemërgur doli dhe shkatërroi tetëdhjetë qytete në Toskëri, e çoi aq mijë skllevër në Romë!

Kështu humbi liria e ilirëve dhe epirotëve, dhe këto vende, domethanë Shqipëria, hynë nën sundimin romak. Por shqiptarët, sado që u mundën e u vranë, s'u nënshtruen dhe s'u banë robër. Mbetën prapë gjithmonë zotni në vendin e vet, ndërsa romakët s'kishin veçse emnin e sunduesit të vendit. Për me pasë pak fuqi në Shqipëri, kishin sjellë disa koloni romakësh dhe i kishin vendosë nëpër vende të fortifikueme të Shqipërisë. Pasardhës të këtyne kolonive janë vllehët a cincarët që gjenden edhe sot në vendin tonë. Mezi e ruanin edhe rrugën e gjatë që kishin ndërtue prej Durrësit deri në Selanik për me çue ushtritë e për tregti, dhe që e quenin Ignatius, prej fjalës shqipe «e gjatë». Në vend të mbretnive të Ilirisë e të Epirit ishte Perandoria Romake, por shqiptarët vazhdonin me u qeverisë prej parisë e pleqësisë së vet, si gjithmonë.

Kështu ishte Shqipëria dhe kështu jetonin shqiptarët nën romakët. Kur Perandoria Romake u nda në dy pjesë, Shqipëria i ra Perandorisë së Lindjes, që kishte qendrën në Konstandinopojë. Edhe nën perandorët e Konstandinopojës, shqiptarët ishin pothuej të lirë dhe qeveriseshin mes vete; ishin zotni në vendin e vet, jo robër. Në atë kohë hyri edhe krishtenimi në Shqipëri dhe, brenda pak kohe, të gjithë shqiptarët u banë të krishtenë, por pa i ndërrue veçoritë dhe zakonet e tyne të vjetra.

Sa ma shumë dobësohej Perandoria e Konstandinopojës, aq ma shumë shtoheshin fuqia e liria e shqiptarëve. Por në shekullin e shtatë mbas Krishtit, mizëri sllavësh e bullgarësh u vërsulën prej veriut e lindjes dhe hynë, me hir e me pahir, në tokat bizantine. Prej tyne, serbët i mbushën viset veriore të Ilirisë, domethanë Bosnjën, Hercegovinën, Dalmacinë, Malin e Zi e Serbinë, kurse bullgarët, të përziem me sllavë, zunë Maqedoninë. Shqiptarët e Maqedonisë u tërhoqën drejt veriut e perëndimit, në malet e Shqipërisë. Ata të Ilirisë së Sipërme nuk u larguen shumë prej vendit të vet, por u përzien me aq shumë sllavë, sa e humbën gjuhën e tyne dhe nisën me folë serbisht. Prandaj mundemi me thanë se boshnjakët, hercegovinasit, dalmatët e malazezët janë ma shumë shqiptarë se sllavë; kanë shumë gjak shqiptari në damarët e tyne. Shtati, fytyra, zakonet, kangët, vallet dhe gjithçka tjetër i afrojnë ma shumë me shqiptarët sesa me sllavët e tjerë, të cilët s'e kanë atë shtat e atë fytyrë. Por, meqë sot flasin serbisht, quhen sllavë e jo shqiptarë, sepse gjuha asht shenja e parë që i dallon kombet.

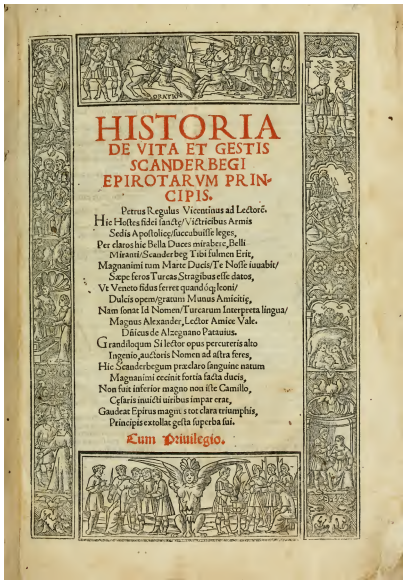
Pra, në këtë mënyrë gjysma e Ilirisë dhe gjysma e Maqedonisë u ndanë prej Shqipërisë dhe u banë vend sllav. Shqipëria mbeti një vend i vogël që përfshin gjysmën jugore të Ilirisë, gjysmën e Maqedonisë, anën e saj veriore e perëndimore, dhe krejt Epirin.

Në kohën e romakëve dhe të bizantinëve, emnat Iliri, Maqedoni e Epir u lanë e u harruen. Shqipëria që mbeti, siç thamë, nisi me u quejtë në botë Albania, prej emnit shqip Arbëni. Prej atëherë e këndej Shqipëria s'i ka ndërrue kufijtë; edhe sot asht po ajo, përveç disa vendeve që iu dhanë Serbisë e Malit të Zi mbas Kongresit të Berlinit, si Vranja, Leskovci,

Kurshumlia, Ulqini e të tjera. Prej shumicës së këtyne vendeve shqiptarët banë gabim të madh që ikën dhe ua lanë tokën e vet përgjithmonë sllavëve. Përjashtim ban Ulqini, që ka qenë dhe asht gjithmonë Shqipëri, dhe që pa dyshim një ditë ka me u kthye e me u bashkue me Shqipërinë.

I / Çka ka qenë Shqipëria

Mbretnitë e vogla të Shqipërisë

HISTORIA
DE VITA ET GESTIS
SCANDERBEGI
EPIROTARVM PRIN-
CIPIS.
Petrus Regulus Vicentinus ad Lectorē.
Hic Hostes fidei sanctę/ Victricibus Armis
Sedia Apostolicę/ sucubuisse leges,
Per claros hic Bella Duces mirabere, Belli
Ptlirranti Scanderbeg Tibi fulmen Erit,
Magnanimi tum Marte Ducis/ Te Nosse iuuabit/
Sæpe feros Turcas, Stragibus esse datos,
Vt Veneto fidus ferret quandóq; leoni/
Dulcis opem/ gratum Manus Amicitię,
Nam sonat Id Nomen/ Turcarum Interpreta lingua/
Magnus Alexander, Lector Amice Vale.
Dñicus de Alzegnano Patauius.
Grandiloqum Si lector opus percureris alto
Ingenio, auctoris Nomen ad altra feres,
Hic Scanderbegum præclaro sanguine natum
Magnanimi eccinit fortia facta ducis,
Non fuit inferior magno non ille Camillo,
Cęsaris inuicti uiribus impar erat,
Gaudeat Epirus magni s tot clara triumphis,
Principis et exoltas gesta superba fui.
Cum Priuilegio.

P05 · Faqja e titullit të Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis të Marin Barletit, Romë, rreth viteve 1508-1510. Kjo biografi ndihmoi me e formue famën evropiane të Skënderbeut rreth katër dekada mbas vdekjes së tij. Ilustrim redaktorial i shtuem në këtë botim.

Në kohën e fundit të bizantinëve, kur këta ishin dobësue dhe s’u kishte mbetë fuqi as me i qeverisë vendet, as me u qëndrue armiqve, atëherë, si në çdo vend tjetër, edhe në Shqipëri kishin dalë disa mbretni. Shumë vende bregdetare të Shqipërisë i kishte pushtue Republika e Venedikut. Prej mbretërve të vegjël që kishin dalë atëherë në Shqipëri, disa ishin krejt shqiptarë e disa të huej, por të shqiptarizuem.

Ndër të parët ishte edhe familja e Kastriotit në Krujë, prej së cilës doli i ndjeri Skënderbe, si edhe familja e Topisë në Artë e të tjera. Ndër të dytat ishin familja e Dukagjinit në malësinë e Shkodrës, familja e Muzakës në Myzeqe e të tjera.

Kështu Shqipëria ishte nda në shumë copa, të cilat s'mundemi me i quejtë të gjitha mbretni. Ma të mëdhatë mund të quhen kështu; ma të voglat ishin principata e zotnime fisnikësh, të cilat prej dobësisë së perandorisë kishin mbetë më vete e pa sundim mbi vete. Mes këtyne copave, ndamjet, grindjet dhe luftat e brendshme s'pushonin kurrë.

Kur dolën turqit dhe kaluen prej Azisë në Evropë, tue i marrë njanin mbas tjetrit vendet e Gadishullit të Ballkanit, Shqipëria ishte e ndame e e përçame në këtë mënyrë. Turqit nisën me i mundë një nga një këta zotni që sundonin Shqipërinë. Disa i përzanin krejt prej vendit të vet, kurse disa i linin aty mbasi i nënshtronin. Njani prej atyne që u nënshtruen kështu ishte edhe Gjon Kastrioti, i ati i Skënderbeut, i cili u detyrue me ia dhanë peng sulltan Muratit të katër djemtë e vet të dashun. Ma i vogli prej tyne ishte Gjergj Kastrioti, që quhet Skënderbe.

I / Çka ka qenë Shqipëria

Shqipëria në kohën e Skënderbeut

P06 · Portret i Skënderbeut i gdhendun në dru, i krijuem mbas vdekjes së tij dhe i botuem në biografinë e Barletit në fillim të shekullit të gjashtëmbëdhjetë. Dëshmon si paraqitej ai herët në art, por s’asht fotografi ose një portret i identifikuem me siguri si i punuem gjatë jetës së tij. Ilustrim redaktorial i shtuem në këtë botim.

Skënderbeut historia s’ia tregon asnjë shok a të barabartë në trimni, në mjeshtërinë e luftës, në forcë, si edhe në dije, mendim të drejtë, njerëzi, butësi të zemrës e madhështi të shpirtit. Skënderbeu, që i ka dhanë dhe ka me i dhanë gjithmonë nder Shqipërisë, ky burrë i pashoq, ishte fëmijë kur ra në duart e turqve dhe u rrit në pallatin e sulltanit. Ende pa i dalë qimet në faqe, tregonte trimni dhe bante vepra në ushtrinë turke që e çuditnin krejt botën. Kudo që shkonte fitonte, dhe askush s’mujte me i qëndrue përballë.

Kur Skënderbeu u kthye prej Sirisë, ku kishte shkue me luftue për turqit, e mori vesh prej gojës së vetë sulltanit se i ati kishte vdekë. Sipas marrëveshjes e besës që i ati kishte lidhë me sulltanin, njani prej bijve duhej me shkue në Krujë

për me u ulë në fronin e të atit. Por, bashkë me vdekjen e babës, Skënderbeu mësoi edhe për vdekjen e të tre vëllezërve të vet, të cilët s'mund të kishin vdekë prej Zotit, të tre përnjëherë kështu. Trimi shqiptar s'ishte aq pa mend sa mos me e kuptue çka u kishte ndodhë vëllezërve të tij të mjerë dhe se e njëjta gja do ta gjente edhe atë. Dhe vërtet, prej asaj dite, i zoti nisi me e çue në lufta e përleshje të randa e të rrezikshme që të vritej, sepse me e vra haptas kishte frikë prej ushtarëve turq, të cilët e donin shumë Skënderbeun për trimninë e zemërmirësinë e tij.

Prandaj Skënderbeu priste një rast me mujtë me ikë e me shkue në Shqipëri, për me shpëtue edhe veten, edhe atdheun, për të cilin i digjej zemra. Rastin që kërkonte e gjeti pa pritë gjatë. Shkoi në Krujë, i përzuni turqit prej andej dhe u ul në fronin e të atit. Të gjithë zotnitë e të parët e Shqipërisë u mblodhën në Krujë, lidhën fjalë e marrëveshje dhe dhanë besën me u përpjekë e me vdekë për shpëtimin e atdheut, tue e njohë të gjithë Skënderbeun për krye e mbret të vetin.

Kështu, për herë të parë, Shqipëria u mblodh në një mbretni me një mbret trim e të zotin si Skënderbeu. Turqit menjëherë dërguen ushtri të mëdha për me e marrë prapë Shqipërinë. Por Skënderbeu me shqiptarët u qëndronte trimnisht përballë dhe, me pak shokë, u hidhej si petrit mijëra turqve, tue i copëtue ushtritë e tana të sulltan Muratit e Mehmetit dhe tue mbjellë frikë e tmerr në zemrat e turqve.

Dyzet e sa vjet qëndroi kështu Skënderbeu me shqiptarët, tue i vra e tue i shkatërrue armiqtë, dhe e mbajti Shqipërinë të pamposhtun e të panënshtrueme. Të gjitha fuqitë e Evropës që ishin atëherë kishin shpresë te Skënderbeu dhe e prisnin

shpëtimin e Evropës prej shqiptarëve. Por ata s'ishin trima e burra si Skënderbeu, as s'e kishin besën e shqiptarëve. Shpesh hungarezët, magjarët, dhe Papa e futnin Skënderbeun në zjarr, pastaj tërhiqeshin dhe e linin vetëm, tue shikue prej së largu. Megjithatë, Skënderbeu qëndroi e duroi, dhe Shqipëria, sa ishte gjallë ky burrë, e ruajti lirinë e vet me nder. Por, me vdekjen e Skënderbeut, Shqipëria ra në duart e turqve.

I / Çka ka qenë Shqipëria

Shqipëria nën turqit

Mbas Skënderbeut dhe kohës së këtij burri, Shqipëria u ba një pjesë e Perandorisë Turke. Koha e tij, megjithëse kaloi e tana në luftëra e në gjak, asht ma e bukura dhe ma e bekuemja prej të gjitha kohëve për vendin tonë. Vetëm atëherë u bashkue i tëri nën një qeveri të lirë dhe emni i tij u dëgjue në krejt botën me nder të madh, prej qëndresës kundër turqve, të cilëve atëherë s'mujshin me u qëndrue as mbretni të mëdha. Pra, mbas kohës së këtij burri të ndjerë, Shqipëria u ba një pjesë e Perandorisë Turke.

Shqiptarët, njerëz trima e luftëtarë, gjithmonë kanë pasë dëshirë të madhe për luftë dhe e kanë quejtë luftën një punë e një fitim për vete. Shkonin në të gjitha anët e Evropës me armë në dorë dhe ia siguronin fitoren atij që ia merrnin anën. Sipas këtij zakoni të tyne të vjetër, kishin kalue edhe në Azi dhe kishin hy në shërbim të turqve, tue i ndihmue me armë e me trimni. Bajazid Pasha, burrë trim e me besë të fortë, e nxori Çelebi sulltan Mehmetin prej mesit të ushtrisë

së Tamerlanit, Timur-Lengut, dhe e shpëtoi prej mijëra rreziqeve, tue e vu veten në rrezik të madh, tue e bartë shpesh në krahë e tue lypë për të. Ky Bajazid Pashë, që ia shpëtoi jetën atij sulltani pa të cilin perandoria turke dhe familja e Osmanit do të ishin shue e humbë përgjithmonë, ishte shqiptar. Shqiptarë ishin edhe shumë pashallarë e njerëz të mëdhenj që treguen trimni të madhe dhe banë shërbime të randësishme në ushtrinë turke, shumë kohë para se turqit ta merrnin Shqipërinë.

Kështu shqiptarët kishin nisë me e marrë fenë e turqve e me u ba myslimanë para se Shqipëria të binte në duart e tyne. Por, mbasi turqit u banë zot të Shqipërisë, ndërrimi i fesë u shtue shumë ma tepër. Në të gjitha anët e Shqipërisë nisën me e marrë fenë e fitimtarëve, tue thanë: ku asht shpata, aty asht feja. Shqiptarët e kanë këtë veçori, që lodhen shpejt prej një feje dhe duan vazhdimisht me e ndërrue. Kur panë edhe se turqit s'i nderonin ata që s'ishin të fesë së tyne, s'ngurruen me e marrë atë fe. Por edhe ata që mbetën të krishtenë s'u nënshtruen me u ba raja si kombet e tjera. I mbajtën armët dhe nderin e vet, shkonin edhe ata në luftë dhe luftonin bashkë me vëllezërit e tyne myslimanë kundër armiqve të Turqisë.

Puna që donte Perandoria Turke u përshtatej karakterit të tyne. Luftëra të pandërpreme, lojëra e gara me kuaj, grabitje, vrasje, prerje dhe punë të tjera të këtilla që i donin turqit, ishin edhe punët e dashuna të shqiptarëve. Turqit gjetën te shqiptarët një shok lufte të fortë e besnik, kurse shqiptarët gjetën te turqit një zot që u hapte përpara një fushë të gjerë e pa pengesa për me ba gjithçka që ua donte zemra.

Shqipëria në kohën e turqve u ba ma e pasun e ma e begatë se kurrë, sepse shqiptarët sulmonin bashkë me turqit nëpër të gjitha anët e botës dhe ktheheshin të ngarkuem me ar e argjend, me armë të çmueshme dhe kuaj të bukur prej Arabisë, Egjiptit, Kurdistanit, Hungarisë e vendeve të tjera. Meqë ishin ma trima e ma të zot se turqit, arrinin edhe në detyrat ma të larta e ma të nderueme dhe kishin ma shumë nder se vetë turqit. Vetëm sadrazemë, domethanë vezirë të mëdhenj, janë ba afro 25 shqiptarë, dhe ma të mirët e ma të njohunit prej atyne që e kanë mbajtë këtë detyrë janë shqiptarë.

E në Shqipëri, aq ma pak vinte ndonjë i huej. Të gjithë ata që e qeverisnin Shqipërinë, të vegjël e të mëdhenj, ishin gjithmonë shqiptarë. Mundemi me thanë se Shqipëria qeverisej më vete, prej shqiptarëve dhe sipas zakoneve të saj. S'ishte aspak e nënshtrueme nën turqit dhe s'paguente gja tjetër përveç gjakut që derdhte në luftë, i cili i paguhej e i shpërblehej shumë shtrenjtë.

Kjo asht lidhja që shqiptarët kanë krijue me turqit. Shqiptarët gjenin te turqit atë që donin: pasuni, nder, armë, kuaj, grabitje sa të donin dhe liri sa u duhej. Edhe turqit gjenin te shqiptarët atë që donin: trimni, besë dhe gjak të derdhun pa kursim.

Kështu ishin punët deri në kohën e Tanzimatit. Ma poshtë do të shohim si ndryshuen prej atëherë e këndej.

I / Çka ka qenë Shqipëria

Kombësia dhe gjuha e shqiptarëve

P07 · Një faqe e Mesharit të Gjon Buzukut, 1555, librit të parë të shtypun me tekst të gjerë shqip që ka mbijetue. Kjo figurë e riprodhon faqen origjinale përmes një vëllimi modern historie. Ilustrim redaktorial i shtuem në këtë botim.

Shqiptarët flasin njanën prej gjuhëve ma të vjetra e ma të bukura në botë. Gjuhët që kanë qenë shoqe e motra të shqipes kanë mijëra vjet që janë zhdukë dhe s’fliten në asnjë vend të botës. Në vend të tyne përdoren mbesat e stërmbesat e tyne. Shqipja asht shoqe me greqishten e lashtë, latinishten, sanskritishten, gjuhën e Indisë së lashtë, zendin, gjuhën e Persisë së lashtë, keltishten, teutonishten e të tjera. Por këto gjuhë që numëruem, disa prej të cilave kanë qenë motra të vogla të shqipes dhe shumë ma të reja se ajo, kanë një mijë a mijëra vjet që s’fliten ma dhe jetojnë vetëm në faqet e disa librave të vjetër. Ato quhen gjuhë të vdekuna, kurse shqipja, gjuha jonë, që asht ma e vjetër se ato, asht e gjallë dhe flitet edhe sot si në kohën e pellazgëve.

Pa dyshim, pellazgët janë ma i vjetri prej kombeve ariane të Evropës. Kemi shumë shenja e dëshmi që e tregojnë qartë se ata pellazgë, që na duken si përrallë prej lashtësisë së tyne aq të madhe, kanë folë këtë gjuhë që flasim na sot. Emnat e perëndive të cilave u faleshin pellazgët, dhe prej të cilëve i ka marrë mitologjia greke e romake, si edhe shumë fjalë të tjera që na i ka ruejtë historia, emna vendesh e të tjera, duken se janë fjalë krejt shqipe. Ato na tregojnë se pellazgët, kaq mijë vjet ma parë, kanë folë këtë gjuhë që flasim na sot, pothuej pa ndryshim, ose me aq pak ndryshim sa, po të dilte sot një pellazg, do të mujshim me folë me të siç flet një gegë me një toskë, a një çam me një goran.

Gramatika e gjuhës shqipe, lakimi e zgjedhimi i fjalëve në aq shumë forma, hollësia e nyjave, e përemnave dhe bukuri të tjera, që s'i ka asnjana prej gjuhëve të sotme dhe që as gjuhët e lashta s'i kanë kaq të plota e të shumta, të gjitha këto tregojnë se shqipja asht një gjuhë shumë e vjetër, e mbetun prej kohëve të lashta e të përrallave dhe e ruejtun ashtu siç ishte, pa u prishë e pa ndryshue.

Shenja e kombësisë asht gjuha; çdo komb mbahet me gjuhën e vet. Njerëzit që e harrojnë ose e lanë gjuhën e tyne dhe flasin një gjuhë tjetër, me kalimin e kohës bahen pjesë e kombit gjuhën e të cilit e flasin dhe dalin prej kombësisë së vet. Mos mendoni se të gjitha ato kombe që janë shue kanë vdekë ose janë vra të tana; jo, kurrsesi. Janë përzie me kombe të tjera, kanë marrë gjuhën e tyne dhe janë ba pjesë e tyne, pa u dallue ma.

Kështu janë shue maqedonasit, thrakasit, frigët, ilirët e sipërm dhe aq popullsi të tjera që ishin pellazgë, domethanë

shqiptarë si na, e që sot s'janë ma. U shuen dhe u harruen tue e humbë gjuhën e tyne. Por shqiptarët e atyne vendeve që sot quhen Shqipëri e kanë ruejtë shumë mirë gjuhën e vet. Kështu, në atë copë të vogël vendi flitet edhe sot gjuha e lashtë e pellazgëve të përrallave.

Si kanë mujtë shqiptarët me e ruejtë të plotë e të paprishun gjuhën e tyne mes aq shumë kohëve të egra? Si s'asht prishë e ndryshue gjuha shqipe, kur s'ka pasë shkrim e libra dhe s'asht shkrue e lexue nëpër shkolla, ndërsa gjuhë të shkrueme e të ndërtueme me kujdes të madh kanë ndryshue aq shumë sa quhen gjuhë të tjera? Përgjigjja e këtyne pyetjeve asht shumë e lehtë. Shqiptarët e kanë mbajtë gjuhën dhe kombësinë e vet as me shkrim, as me dituni, as me qytetnim, por vetëm me liri: tue qenë gjithmonë vetëm e më vete, tue mos u përzie me të tjerë dhe tue mos i lanë të huejt me hy në vendin e tyne. Qëndrimi larg krejt botës, larg dijes, qytetnimit e tregtisë, me një fjalë jeta si të egër nëpër male, ua ka ruejtë e shpëtue shqiptarëve gjuhën dhe kombësinë.

Si s'kanë mendue kurrë shqiptarët me e shkrue e me e lexue gjuhën e tyne? Kjo asht një çudi e madhe. S'e kemi fjalën për ato degë e fise të vogla e të shpërndame të pellazgëve e të ilirëve të lashtë, sepse ata, tue jetue si të egër nëpër male, s'shihnin nevojë për këtë dhe kurrë s'u shkonte ndër mend një gja e tillë. Por maqedonasit, që kishin një mbretni të organizueme, si edhe mbretia e Pirros në Epir dhe e Teutës në Iliri, si s'e panë nevojën me shkrue në gjuhën e vet? Filipi, që përpiqej me e rritë Maqedoninë e me e pushtue Greqinë, si s'deshi me e ba edhe gjuhën e vet të shkrueme, si greqishten? Të themi se Aleksandri s'pati kohë. Po Ptolemejtë, që i gjallnuen dijet dhe gjuhën greke në

Aleksandri, si s'menduen qoftë edhe një herë për gjuhën e vet, me ia ba një alfabet, kur shihnin se të gjitha kombet e Azisë dhe të Egjiptit e shkruenin secili gjuhën e vet? Edhe romakët e mësonin greqishten dhe filozofinë e të gjitha dijet i lexonin në atë gjuhë, por kishin krijue edhe shkrimin në gjuhën e tyne, latinishten, dhe shumë gjana i shkruenin e i lexonin në të.

Doktor Hani, filologu i madh gjerman që ka shkrue shumë të vërteta për Shqipërinë, ka gjetë në një anë të Shqipërisë një gur të shkruem shqip me disa shkronja që u ngjajnë shumë shkronjave fenikase. Duket se janë marrë prej tyne, por s'janë krejt të njëjtat. Megjithatë, këto shkronja s'janë pa gjetiu dhe as s'dihet të kenë qenë në përdorim në Shqipëri. Disa varre e gurë të tjerë, të shkruem me shkronja greke në Azinë e Vogël, afër Ankarasë, dhe disa të tjerë të shkruem me shkronja latine në Etruri të Italisë, gjuha e të cilëve s'asht as greqisht e as latinisht, duket se janë shkrue në shqip prej frigëve dhe etruskëve të lashtë, që ishin pellazgë, domethanë shqiptarë. Por edhe këto janë raste të pakta e të veçueme. Kuptohet se shqiptarët e hershëm kanë shkrue herë pas here në gjuhën e vet me ato shkronja që dinin, siç banin edhe ma vonë: disa me shkronja arabe, disa greke e disa latine. Këto janë gjana të pakta, dhe shqiptarët s'kanë mendue kurrë me krijue një alfabet për me e shkrue gjuhën e tyne. Kështu shqipja kishte mbetë deri në kohën tonë gjuhë e pashkrueme.

I / Çka ka qenë Shqipëria

Shqiptarët gjithmonë për të tjerët e kurrë për vete

Siç thamë ma sipër, shqiptarët janë vra e janë përpjekë gjithmonë dhe e kanë spërkatë krejt faqen e dheut me gjakun e tyne. Por prej gjakut të shqiptarëve kanë fitue të tjerët; Shqipëria s'ka pa ndonjë të mirë. Shumë shqiptarë janë dallue e kanë tregue veten në dije dhe në fusha të tjera, por me ta mburren të tjerët, e jo shqiptarët e Shqipëria.

Me Pirron dhe Aleksandrin mburren grekët dhe i quejnë grekë. Maqedonasit, që me trimninë e vet e morën krejt botën brenda pak kohe, s'i sollën ndonjë të mirë Shqipërisë. Grekët, që ishin armiqtë e tyne, u shkuen mbrapa, i rrethuen dhe përfituen prej gjakut që derdhën ata. Sepse maqedonasit përhapën në të gjitha vendet që pushtuen gjuhën dhe qytetnimin grek, e jo të vetin, që ishte shqipja. Shumica e botës edhe sot i merr maqedonasit për grekë. Në të vërtetë, pa maqedonasit, gjuha dhe qytetnimi grek s'do të kishin mujtë kurrë me e marrë famën që kanë sot, e ndoshta do të ishin zhdukë e harrue krejt. Shkolla e Aleksandrisë dhe dijetarët që dolën në Egjipt në kohën e Ptolemejve banë që gjuha dhe qytetnimi grek të përhapeshin e të njiheshin në të gjitha anët e botës. Ptolemejtë, që ishin shqiptarë të pastër prej Çamërisë, dhe të gjithë maqedonasit e lanë mënjanë gjuhën e tyne, shqipen, të harrueme e të panjohun, dhe e vunë përpara greqishten, gjuhën e Demostenit që ka folë aq shumë kundër maqedonasve.

Mbas grekëve erdhën romakët. Edhe këta fituen shumë prej shqiptarëve: trimnia dhe mendja e shqiptarëve i shërbenin lavdisë së romakëve, e jo lavdisë së tyne. Edhe në kohën e këtyne dolën shumë njerëz trima e të ditun mes shqiptarëve, por bota i ka njohë si romakë e jo si shqiptarë.

Mbas romakëve u erdhi radha turqve. Shqiptarët, tue u përzie me turqit, morën pjesë në të gjitha luftërat që këta banin e fitonin kundër krejt botës. Trimninë ma të madhe dhe punët ma të mira i banin shqiptarët, por emnin e merrnin turqit; krejt bota i dinte për turq dhe askush s'i njihte si shqiptarë. Vezirët ma të mëdhenj e ma të mirë të Turqisë ishin shqiptarë, si Sinan Pasha, që e mori Jemenin dhe e çoi flamurin e Turqisë deri në detet e Indisë; si Qyprilinjtë, që e shpëtuen Perandorinë Turke prej një rreziku të madh dhe e forcuen aq shumë, sa shkuen e e rrethuen Vjenën. Kanë dalë edhe shumë njerëz të tjerë të mëdhenj e burra trima, prej të cilëve Turqia ka fitue shumë, ndërsa Shqipëria aspak.

Në kohët ma të vona shqiptarët myslimanë kanë punue e janë vra për turqit, kurse shqiptarët e krishtenë për grekët: për këto dy kombe, që as njeni e as tjetri s'ua dinë të mirën dhe ua kthejnë me të keqe, tue u përpjekë për zhdukjen e kombit shqiptar. Boçari, Xhavella, Miauli dhe shumica e trimave të tjerë që janë përpjekë për ringjalljen e lirinë e Greqisë kanë qenë krejt shqiptarë, aspak grekë. Por prej trimnisë së tyne ka fitue shumë Greqia, e Shqipëria aspak. Në sytë e botës, grekët luftonin me turqit, por në të vërtetë shqiptarët e krishtenë luftonin me shqiptarët myslimanë. Kur fitonin të parët, fitonte Greqia; kur fitonin të dytët, fitonte Turqia. Por gjaku që derdhej prej të dy anëve ishte

gjak shqiptari. Shqiptarët vriten vëlla me vëlla, e të tjerët fitojnë. Shqiptari e ka derdhë gjithmonë gjakun pa kursim, por e ka derdhë kot. Shqipëria s'ka fitue kurrë prej gjakut të shqiptarëve; prej atij gjaku të çmueshëm e të derdhun pa mendim kanë fitue gjithmonë të huejt, madje edhe armiqtë e Shqipërisë!

Shqiptarët u kanë shërbye gjithmonë të huejve jo vetëm me shpatë e me gjak, por edhe me pendë e me mend. Tue mos e shkrue gjuhën e vet, janë detyrue me shkrue greqisht, latinisht, sllavisht, turqisht a arabisht. Me emnat e tyne mburren popujt e këtyne gjuhëve, kurse shqiptarët merren për të egër e të paditun. Të gjithë tallen me ta, tue thanë se ua ka hangër buallica librin. Por Aristoteli, ma i madhi prej filozofëve të Greqisë së lashtë, ishte maqedonas, domethanë shqiptar e jo grek. Vërtet, në Stagirë, ku lindi, kishte edhe disa grekë të ardhun. Por fytyra e Aristotelit që shohim në statujat e tij, greqishtja që e ka shkrue pa shumë kujdes e jo aq saktë, miqësia që kishte me Filipin, armikun e grekëve, dhe shenja të tjera tregojnë se ky filozof i madh s'kishte lindë prej ndonjënit nga grekët e ardhun në Stagirë, por prej një stagirasi vendës dhe ishte maqedonas, domethanë shqiptar i pastër.

Në kohën e turqve kanë dalë shumë shqiptarë të ditun që kanë shkrue libra e poezi turqisht a arabisht. Vetëm poetët shqiptarë që kanë shkrue poezi turqisht janë aq të shumtë, sa emnat e tyne mund ta mbushin një libër të tanë. Jahja Beu, që asht një prej poetëve turq ma të mëdhenj e ma të njohun, asht shqiptar.

Shqiptarët kanë tregue gjithmonë se janë të zot edhe me shpatë, edhe me pendë, edhe me trimni, edhe me mend e me dije. Shqipëria ka nxjerrë shumë njerëz të shquem e me famë të madhe, por asnjani prej tyne s'ka punue për Shqipërinë, e cila ka mbetë gjithmonë e varfën e e panjohun. Me bijtë e saj mburren vende e kombe të tjera.

U gjet një shqiptar i zoti me e ringjallë Egjiptin dhe me e ba prej një vendi të humbun e të rrënuem, siç ishte atëherë, një vend të pasun e të ndritun, siç asht sot. Një Mehmet Ali, shqiptar pa shkollë, doli i zoti me e shpëtue kështu një vend të huej e të largët. Por kurrë s'asht gjetë një shqiptar me ia ba Shqipërisë një të mirë të tillë.

Prandaj, tue e mbyllë këtë fjalë, themi prapë me zemër të pikëllueme: shqiptarët kanë punue gjithmonë për të tjerët e kurrë për vete. Vetëm një Skënderbe ka punue, në kohët e kalueme, për Shqipërinë, dhe vetëm ai asht vërtet një krenari për Shqipërinë.

II Çka asht Shqipëria

Kufijtë e Shqipërisë

Ma sipër pamë sa i gjerë kishte qenë dikur vendi ku jetonin shqiptarët, sa të përhapun ishin të parët tanë dhe si ndaheshin në ilirë, epirotë, maqedonas, thrakas, frigë e të tjerë. Pamë edhe si, në kohën e romakëve, maqedonasit, thrakasit e frigët, tue u përzie me kombe të tjera, nisën me e humbë gjuhën e kombësinë e vet. Ma vonë, në kohën e bizantinëve, mizëri sllavësh erdhën në Gadishullin e Ballkanit dhe zunë Thrakën, Maqedoninë dhe Ilirinë e Sipërme.

Prej atëherë e këndej Shqipëria asht zvogëlue shumë. Prej të gjitha atyne vendeve që kishin të parët tanë, pellazgët, vetëm Iliria e Poshtme a Jugore, Epiri dhe Maqedonia e Sipërme, pra Veriore e Perëndimore, kanë mbetë Shqipëri. Por sot emnat Iliri, Epir, Maqedoni e të tjerë janë lanë e harrue; janë emna të gjeografisë së lashtë. Sot vendi ku jetojnë shqiptarët quhet Shqipëri në gjuhën tonë dhe Albania në gjuhët e hueja.

Shqipëria asht një pjesë e Gadishullit të Ballkanit, në juglindje të Evropës. Ajo zë mesin e anës perëndimore të këtij gadishulli, tue u shtri përgjatë detit Adriatik e detit Jon, prej shkallës 42° deri te gjini i Artës, ma poshtë se shkalla 39°. Kufijtë veriorë të Shqipërisë, mbasi largohen prej bregdetit, ngjiten drejt veriut përgjatë kufijve të Malit të Zi dhe Novi Pazarit, deri te kufiri i Serbisë, ma sipër se shkalla 43°. Kufijtë jugorë kthehen prapë drejt veriut, përgjatë lumit të Artës dhe kufirit të Greqisë, deri në Zhigo. Sa për kufijtë lindorë, një vijë e hequn prej kufirit të Serbisë, afër Vranjës,

deri te kufiri i Greqisë në malin Zhigo, do ta ndajë Shqipërinë prej vendeve të tjera të gadishullit. Kjo vijë do të kalojë nëpër kreshtat e maleve ku ndahen ujërat dhe nëpër lumenj, tue e marrë parasysh, sa të mundet, kombësinë e njerëzve, domethanë tue i përfshi brenda vendet e banueme prej kombeve të tjera. Kështu Shqipëria shtrihet për së gjati mes shkallëve 39° e 43° të veriut dhe për së gjani mes shkallëve 17° e 19° 25’ të lindjes. Pra, asht afro 450 kilometra e gjatë e 200 kilometra e gjerë, me një sipërfaqe prej afro 80,000 kilometrash katrorë.

Shqipëria ka në veri, si kufij e fqinjë, Malin e Zi, Novi Pazarin, a Bosnjën që e sundon Austria, dhe Serbinë. Në lindje ka Maqedoninë, në juglindje Greqinë, ndërsa në jugperëndim e perëndim ka detin që e ndan prej Italisë dhe Evropës së qytetnueme.

II / Çka asht Shqipëria

Vendi i Shqipërisë

Ky vend, i rrethuem prej kufijve që treguem, asht Shqipëria, atdheu ynë i dashun. Asht një prej vendeve ma të bukura të Evropës. Ndoshta s'asht aq i pasun e pjellor, por asht shumë i bukur. Asht vend malor, me male të larta e shkambinj të ashpër e të thepisun, por edhe me pllaja të gjelbnueme, pyje të denduna, ujëra të ftohta, gropa që e mbajnë borën në verë, lule të bukura, barishte që i ushqejnë bagëtitë e i shërojnë njerëzit, dhe metale që flenë nën tokë qysh prej krijimit të botës. Ka fusha të gjera, nëpër të cilat rrjedhin lumenj që mund t'i ujisin e t'i bajnë kopshte. Por sot, prej mungesës së kujdesit, i përmbytin dhe i bajnë moçale. Vetëm fusha e Myzeqesë mjafton me e ushqye krejt Shqipërinë, po të hapen shtretërit e lumenjve. Fusha e Kosovës, fusha e Manastirit dhe viset e Tetovës e të Shkupit janë ndër vendet ma të bukura të botës, që prodhojnë shumë drithë dhe pemët ma të mira. Kodrinat e Çamërisë të mbulueme me ullinj dhe kopshtet me portokaj e limona janë të pashoqe. Krejt bregdeti asht i mbuluem me ullinj e pyje të bukura, dhe portokajt rriten deri në mesin e Shqipërisë, në Elbasan. Lumenjtë e përrenjtë janë të shumtë. Me pak rregullim mund të ujisin shumë toka; shumë prej tyne mund të hapen që anijet të lundrojnë prej grykëderdhjes deri larg në brendësi. Shqipëria ka liqenet ma të mëdha e ma të bukura të Gadishullit të Ballkanit, si liqenet e Shkodrës, Ohrit, Prespës, Kosturit, Janinës e të tjera. Të gjitha këto liqene janë plot me peshq dhe nëpër to mund të lundrojnë disa anije me avull.

Shqipëria ushqen edhe sot shumë bagëti e kafshë shtëpiake me vlerë: dele, dhi, lopë, kuaj e të tjera. Delet kaçurrela e rudë të Shqipërisë e furnizojnë Stambollin dhe të gjitha viset e Turqisë me mish të mirë, kurse Shqipërinë me lesh. Myzeqeja mund të rrisë shumë kuaj, të cilët, megjithëse janë pak të vegjël, janë të fortë e ecin shumë mirë. Shqiptarët kanë shumë dëshirë dhe dinë me mbajtë bagëti e çdo lloj kafshe shtëpiake. Sikur të kishte një qeveri që t'ua lehtësonte e t'ua hapte rrugën, dhe sikur ta njihnin edhe dijen për bagëtinë, si shtohet, si mbahet gjallë dhe si rritet e përmirësohet raca e saj, do të mujshin me jetue edhe vetëm prej blegtorisë.

Me një fjalë, Shqipëria, megjithëse asht e vogël, ka çdo lloj klime e toke, si edhe shumë pasuni e të mira. Po të kujdesen mirë për të, mund të përparojë shumë dhe të ushqejë katër herë ma shumë njerëz sesa ushqen sot.

II / Çka asht Shqipëria

Njerëzit e Shqipërisë: shqiptarët

Brenda kufijve që treguem ma sipër, Shqipëria ka afro 2,000,000 banorë, a edhe ma shumë. Prej tyne, rreth 100,000 janë vlleh a cincarë në malet e Pindit dhe të shpërndamë në vende të tjera. Po aq të tjerë mund të jenë grekë rreth Janinës dhe sllavë në fushën e Manastirit e në anët e Kosovës. Por edhe këta mund të jenë shqiptarë që e kanë harrue gjuhën e vet dhe e kanë mësue greqishten a sllavishten në shkollë e në kishë. Shumë prej tyne s'kanë as tokë, as shtëpi të vetën, por janë bujq në tokat e të tjerëve. Pronarët i kanë sjellë prej së largu për me ua punue tokën, në kohët kur shqiptarët s'mujshin me e lanë pushkën për me e marrë kazmën në dorë.

Të gjithë banorët e tjerë të Shqipërisë janë krejt shqiptarë, të ndamë në gegë e toskë. Shkumbini e ndan Gegninë prej Toskërisë, por edhe në jug të këtij lumi ka disa gegë dhe në disa vende flitet gegnisht. Mes gegëve e toskëve s'ka ndonjë dallim rrënjësor. Të gjithë janë një komb dhe flasin një gjuhë, me shumë pak dallime, të cilat kanë me u zhdukë shpejt tue u rregullue gjuha. Sipas fesë, shqiptarët ndahen në myslimanë, që janë dy të tretat, dhe të krishtenë, që janë një e treta. Të krishtenët ndahen afërsisht përgjysmë në katolikë, a latinë siç u themi, dhe ortodoksë. Në Gegni të krishtenët janë katolikë, në Toskëri ortodoksë. Edhe myslimanët janë të ndamë në sunitë e bektashinj.

Por këto ndamje fetare s'sjellin ndonjë veçim a përçarje mes shqiptarëve. Grindjet fetare, që shpesh kanë shkaktue vrasje

të mëdha e të tmerrshme jo vetëm në vendet e Lindjes, por edhe në Evropë e në vende të ndrituna prej qytetnimit, nuk njihen në Shqipëri. Në këtë vend s'ka ndodhë kurrë gja mes myslimanëve e të krishtenëve, mes katolikëve e ortodoksëve, ose mes sunitëve e bektashinjve. Shqiptari asht shqiptar para se me qenë mysliman a i krishtenë. Çka ishte kur kishte fenë e vet, fenë e pellazgëve, ai mbeti edhe kur u ba i krishtenë, dhe ai asht edhe mbasi e mori fenë e Muhamedit. Feja s'e ka ndryshue aspak e kurrë, sepse gjithmonë e ven kombësinë përpara fesë.

Me fuqinë e kësaj lidhjeje e dashunie që e kanë ruejtë gjithmonë, brez mbas brezi, për kombësinë e vet, shqiptarët kanë mujtë me e ruejtë kombësinë dhe gjuhën e tyne mes aq shumë rreziqeve që i kanë mbulue kohë mbas kohe. Pavarësisht ndërrimeve të fesë dhe ndryshimeve të kohëve, shqiptarët janë edhe sot çka ishin këtu mijëra vjet ma parë. Janë pellazgët e kohëve të përrallave, ilirët e maqedonasit e kohëve të lashta, epirotët e kohës së Skënderbeut. Janë një komb shumë i vjetër që ka mbetë deri sot ashtu siç ishte qysh në fillim.

Shqiptarët kanë gjithçka që i duhet një kombi. Janë aq trima e të fortë, sa, megjithëse janë ma pak se 2 milionë njerëz, burra e gra, po të shtrëngohen mund të nxjerrin 300,000 ushtarë, a edhe ma shumë, të cilët vlejnë sa një milion prej një kombi tjetër. Trimninë e shqiptarit, fuqinë dhe forcën e tij në luftë s'e themi vetëm na shqiptarët. As armiqtë tanë s'munden me e fshehë dhe e thonë përherë. Meqë asht kështu, s'ka dyshim se shqiptarët janë të zot me e ruejtë vendin e vet prej çdo armiku e çdo rreziku. Prandaj Shqipëria s'duhet të shkelet kurrë prej të huejve, por duhet

ta mbajë gjithmonë lirinë e vet. Pse shqiptari trim e i fortë të mos jetë zot i Shqipërisë? Pse të mos sundojë në vendin e vet?

Shqiptari s'asht vetëm i fortë e trim, por edhe ma i zgjuet se çdo komb tjetër. Në çdo shkollë e në çdo mësim që hyn shqiptari, dallohet prej të tjerëve dhe del mbi të gjithë. Në punë e në mjeshtëri shqiptari s'asht ma pak i zoti se në luftë e në dije. Punon tokën pa u lodhë, hap kanale të thella dhe mund të bajë punë të mëdha e me vlerë. Asht hekurpunues i dalluem: ban thika, gërshanë, armë e të tjera. Mjafton me e pa një herë një pushkë të dalë prej fabrikave të Evropës, të bame me makina të përsosuna, dhe asht i zoti me e ba menjëherë të padallueshme, me dorë dhe me vegla të mangëta. Shqiptari punon edhe mëndafshin, leshin, pambukun e linin; ban pëlhurë, shajak, napë e të tjera. Punon lëkurën, ban meshina e gëzofë. Djathi, gjalpi, vaji, vera dhe prodhime të tjera që nxirren prej qumështit të bagëtive ose frutave të tokës janë ndër punët ma të zakonshme me të cilat merren shqiptarët.

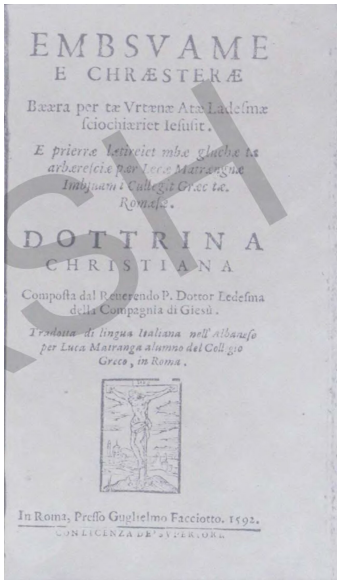
Gratë shqiptare, sa të hijshme aq edhe të ndershme, ma shumë se burrat e tyne, dhe pothuej po aq trime sa ata, i kryejnë vetë të gjitha punët e shtëpisë, pa i përzie burrat. Megjithatë, s'e lanë as vegjën e as gjergjefin: endin pëlhura të holla e pëlhura mëndafshi shumë të bukura dhe qëndisin me ar e me mëndafsh. Përveç këtyne, i presin e i qepin rrobat, thurin çorape dhe bajnë punë të tjera të dorës për shtëpi.

Me një fjalë, shqiptarët janë trima, të mençëm, punëtorë dhe të zot për çdo punë. Pavarësisht dallimeve fetare, s'janë të ndamë e të përçamë, por të bashkuem; kanë dashuni mes

vete. Domethanë, kanë gjithçka që duhet me pasë një komb për me ecë përpara.

II / Çka asht Shqipëria

Shqiptarët jashtë Shqipërisë

EMBSVAME
E CHRÆSTERÆ
Bæra per tæ Vrtenæ Atæ Ladesmæ
DOTTRINA
CHRISTIANA
Composta dal Reuerendo P. Dottor Bedesma
In Roma, Presso Guglielmo Facciotto. 1592.

P08 · Faqja e titullit të Embsuame e Chræsteræ / Dottrina Christiana të Lekë Matrangës, shtypë në Romë më 1592. Nëntitulli italisht e identifikon shprehimisht përkthimin në shqip, një pikë e randësishme në historinë letrare arbëreshe. Ilustrim redaktorial i shtuem në këtë botim.

Përveç afro dy milionë shqiptarëve që janë në Shqipëri, kemi edhe ma shumë se gjysmë milioni jashtë saj: në Itali, në Greqi, në disa vise të Turqisë, në Mal të Zi e gjetiu. Prej tyne, shqiptarët e Greqisë dhe Italisë janë të shumtë. Ata të Greqisë kanë ikë prej Shqipërisë para ardhjes së turqve, në kohën e bizantinëve. Ikën prej hunëve dhe kombeve të tjera të egra, që u vërsulën prej veriut dhe e mbuluen edhe Shqipërinë bashkë me vendet e tjera. Mijëra shqiptarë e lanë atëherë atdheun prej tmerrit të këtyne dhe shkuen nëpër ishujt e Greqisë, në More, në Atikë dhe në vise të tjera greke. Shumë

prej këtyne vendeve i gjetën të zbrazëta e pa njerëz. Por edhe aty ku kishte njerëz, meqë shkuen e u vendosën bashkë, mujtën me e ruejtë gjuhën e tyne, shqipen, të cilën e flasin deri sot. Hidra, Speca, Poro, Kulluri, pra Salamina, Egjina dhe ishuj të tjerë banohen edhe sot krejt prej shqiptarësh dhe në ta s'flitet tjetër gjuhë veç shqipes. Shumica e banorëve të Atikës janë shqiptarë. Athina, para se me u ba kryeqytet i Greqisë, ishte një qytet i vogël krejt shqiptar dhe aty s'dëgjohej tjetër gjuhë përveç shqipes. Thonë se sot një e treta e banorëve të Greqisë, pa Thesalinë, janë shqiptarë; por edhe nëse s'janë një e treta, për një të katërtën s'ka dyshim. Në ato kohë shumë shqiptarë u shpërndanë edhe në vise të tjera. Kështu, ishulli Marmara afër Konstandinopojës dhe disa fshatra nga ana e Adrianopojës e Filipopojës, që quhen Arnaut-Qoj, janë të banueme krejt prej shqiptarësh.

Shqiptarët e Italisë gjenden në Kalabri e në Sicili, ku kanë krijue fshatra, katunde dhe krahina të tana më vete. Jetojnë veçmas italianëve, tue e ruejtë gjuhën dhe fenë e tyne, sepse janë ortodoksë. Këta janë afro 300,000 njerëz, krejt shqiptarë që flasin shqip. Kanë ikë prej Shqipërisë mbas vdekjes së Skënderbeut, kur Shqipëria ra në duart e turqve. Atëherë ikën shumë shqiptarë, por shumica u shpërndanë nëpër Evropë dhe u tretën, tue e harrue gjuhën e tue u përzie me vendësit. Megjithatë, disa familje të mëdha, edhe pse u tretën, e ruejtën emnin shqiptar, si familja Albani në Itali. Ajo ka nxjerrë shumë njerëz të mëdhenj që i kanë shërbye Italisë me dijen e tyne dhe me bamirësi të mëdha. Prej kësaj familjeje ka dalë edhe një papë: Klementi i Dymbëdhjetë.

Prej kësaj turme shqiptarësh që iku atëherë në Evropë, vetëm ata që shkuen në Mbretërinë e Napolit, së cilës

Skënderbeu i kishte ndihmue, mujtën me qëndrue bashkë dhe me e ruejtë gjuhën e kombësinë e vet deri sot. Gjuha që flasin asht shqip, krejt toskërisht, pak e ndryshueme dhe e përzieme me italisht, por ajo ruen ende shumë fjalë të vjetra shqipe që na i kemi lanë e harrue. Mes shqiptarëve të Italisë ka shumë njerëz të ditun e me vlerë, që kanë dashuni të madhe për kombësinë dhe gjuhën e vet. Kanë mbledhë shumë poezi e kangë të vjetra dhe kanë botue disa libra shqip. Këta i kanë shërbye shumë edhe Italisë dhe kanë tregue trimni të madhe bashkë me Garibaldin.

Kështu, shqiptarët që janë në botë, brenda e jashtë Shqipërisë, bahen ma shumë se dy milionë e gjysmë.

II / Çka asht Shqipëria

Si janë shqiptarët sot?

Ma sipër thamë se shqiptarët, kur ranë në duart e turqve, s'hynë në kafaz siç kishin mendue dhe s'u banë robër të turqve, por shokë të tyne. Bashkë me ta sulmonin kombet e tjera, rripnin e grabitnin dhe ktheheshin në vendin e vet të ngarkuem me pasuni. Edhe Shqipëria ishte e lirë e pothuej më vete.

Për kaq qindra vjet shqiptarët jetuen kështu. Por a jetojnë kështu edhe sot? Jo, kurrsesi! Sot shqiptarët janë robër, të nënshtruem e të përulun, të shkelun e të çnderuem shumë ma tepër se kombet e tjera të Turqisë! Janë në pozitë ma të ulët se grekët, sllavët, armenët, madje edhe hebrenjtë!

Turqia e ka tërheqë besimin prej shqiptarëve. S'u beson dhe i sheh si armiq e tradhtarë, jo si shokë e vëllezër, siç i shihte dikur. Sot shqiptarin e merr ushtar, e mundon dhe e rreh që ta mësojë gjuhën e saj. Kërkon me ia mësue artin e luftës, të cilin vetë s'e di, ndërsa shqiptari e ka mësue tue pi qumështin e nanës. S'e mëson të mjerin, por e topit e e çorodit. E merr për tre vjet, e mban dhjetë vjet nën armë, larg shtëpisë e larg atdheut. E si? Lakuriq, të untë, të sëmurë, të varfën! Në luftë e çon me u vra kot. Komandanti i tij, që asht turk, i paditun e frikacak, e fut në një gropë prej ku s'dilet. Shqiptari i mjerë, megjithatë, lufton lakuriq, i untë e me armë të mangëta; lufton si dragua, e tregon trimninë e vet dhe i nderon turqit e Turqinë! Por a ia njohin këtë, a e shpërblejnë për gjakun që derdh? Jo, kurrë! Ushtari shqiptar, nëse s'vdes në luftë, vdes prej sëmundjes, prej urisë e mungesës së veshmbathjes. Prej atyne që shkojnë ushtarë, shumë pak kthehen në shtëpi. E kush bahet komandant? Gjithmonë turqit. Gjysma e ushtrisë së Turqisë janë shqiptarë, por as një e qindta e komandantëve në Turqi s'janë shqiptarë.

Shqiptarët, që ishin mësue mos me pague asgja, tash janë vu nën taksa aq të randa sa s'munden me e ngritë kryet. Turqit, që janë zotnitë e tyne prej pesëqind vjetësh, s'u kanë mësue shqiptarëve as punë, as mjeshtëri, as dije, por i kanë mësue me luftue e me grabitë. Tash, përnjëherë, duan me ua marrë armët dhe u thonë: pagueni! Po ku të gjejnë të mjerët me pague? S'kanë çka me hangër për vete. Ata shqiptarë që pak kohë ma parë ishin të veshun me rroba ari e të ngjeshun me armë argjendi, të zbukurueme, ata ose bijtë e tyne sot janë lakuriq, me një këmishë që s'ka ku ta kapë qeni! Shkon edhe

xhandari a taksambledhësi, e ngre shkopin dhe i rreh, tue bërtitë: pagueni! Po ku të gjejë i ziu me pague? Atëherë ia shesin kaun, dhinë, çka të ketë, deri edhe tjegullat e shtëpisë! Shqiptari me hangër dru për me pague!! Oh, çfarë turpi i madh! Oh, çfarë të keqeje të madhe! Mos e duro, o Perëndi!

Kështu asht sot krejt Toskëria dhe shumë vise të Gegnisë. Disa vise të Gegnisë, që i kanë mbajtë armët dhe kanë qëndrue në malet e tyne të ashpra, s'janë shkelë kaq shumë. S'japin ushtarë dhe s'paguajnë taksa. Por edhe këta jetojnë si të egër, pa ndonjë qeveri, tue u vra përditë mes vete. Edhe këta po i ha varfënia, sepse s'kanë ndonjë të ardhun dhe vendet e tyne janë të zhveshuna e të varfna. Përmbi të gjitha këto, qeveria turke po ua shtrëngon çdo ditë rrethimin. Përpiqet me ua marrë armët që edhe ata t'i bajë robër të përulun e të dobët, e t'ua rrjepë edhe lëkurën!

Shqipëria, që deri dje qeverisej e sundohej prej shqiptarëve, siç thamë ma sipër, sot sundohet e qeveriset prej turqve të huej dhe njerëzve të ulët e pa nder. Këta i blejnë postet në Konstandinopojë me pare dhe vijnë me e rrjepë Shqipërinë e shqiptarët, për me i nxjerrë paratë që i kanë dhanë dhe po aq të tjera që duan me i vjedhë për vete!

Shqipëria, sado e varfën e e paditun që asht, ka njerëz të zot me e qeverisë vendin e vet, siç e kanë qeverisë për kaq kohë me nder e me drejtësi. Por këtyne shqiptarëve jo vetëm që s'u jepet punë në Shqipëri, por as s'i lanë me shkelë në atdheun e tyne të dashun! Ua japin nga një copë bukë për me ua mbyllë gojën dhe i mbajnë si skllevër në qoshet ma të largëta të Anadollit e të Arabisë! Veç ndonjë tradhtar, kudo që të gjendet, atë e nderojnë!

II / Çka asht Shqipëria

Kombësia e shqiptarëve

Për njeriun, në këtë jetë s'ka gja ma të çmueshme e ma të dashun se kombësia. Çdo njeri, ashtu siç e do babën, nanën dhe vendin ku ka lindë e asht rritë, e do edhe kombin e vet. Ai që s'e do kombin dhe atdheun e vet asht tradhtar e i lig; një i tillë s'mund të quhet njeri. Shqiptarët, ma shumë se çdo komb, e duan dhe e nderojnë kombin e atdheun e tyne. Shqiptari i vërtetë jep jetën për kombësinë e vet dhe s'mundet kurrë me durue kur dëgjon dikë tue ia sha shqiptarinë. Në viset tona të Lindjes njerëzit gjithmonë e venë fenë përpara kombësisë. Një grek, për shembull, me e ndërrue fenë, e lan edhe kombësinë; nëse bahet katolik, thotë «jam frank», nëse bahet mysliman, thotë «jam turk». Vetëm shqiptari e lan fenë në vend të dytë dhe e ven kombësinë përpara. Shqiptari, qoftë mysliman, ortodoks a katolik, asht gjithmonë shqiptar. Feja s'sjell kurrë ndamje e përçarje mes tyne. Prandaj grindjet që ndodhin vazhdimisht mes feve, edhe në atë Evropë të ndritun, nuk njihen në Shqipëri dhe s'kanë ndodhë kurrë mes shqiptarëve.

Por, me gjithë këtë dashuni që shqiptarët kanë për kombësinë e vet dhe gjithë këtë nder që ia bajnë, s'kanë ba asgja për me e mbajtë e me e ruejtë atë. Me çka mbahet kombësia e një kombi? Së pari me gjuhën e tij. Siç thamë edhe ma sipër, gjuha asht shenja e parë dhe ma e madhe e një kombësie. Po gjuha, me çka mbahet? Me shkrim. Një gjuhë e pashkrueme s'mund të qëndrojë gjatë e paprishun; tue u përzie me gjuhë të tjera, prishet. Do të thoni: si ka qëndrue gjuha jonë për kaq mijë vjet pa qenë e shkrueme

dhe pse të mos qëndrojë kështu edhe mbas kësaj? Po, ka qëndrue për kaq mijë vjet, sepse atëherë shqiptarët jetonin më vete në malet e tyne, pa u përzie me kombe të tjera, dhe sepse edhe kombet që i rrethonin ishin të padituna. Atëherë puna vendosej me shpatë, dhe me shpatë shqiptari ishte ma i forti prej të gjithëve. Megjithatë, shohim se maqedonasit, sado të fortë që ishin, aq sa e morën krejt botën, meqë s'e kishin gjuhën e tyne të shkrueme, sapo u përzien me kombe ma të ndrituna se ata, e humbën kombësinë dhe u shuen krejt, aq sa shumë njerëz i kanë marrë për grekë.

Vetëm shqiptarët e Shqipërisë e kanë ruejtë kombësinë e vet, tue mos u përzie me të huejt dhe tue jetue të ndamë prej krejt botës e si të egër. Por, edhe nëse deri sot e kanë ruejtë kombësinë e gjuhën e tyne me padituni e pa shkrim, a kanë me mujtë me e ruejtë në këtë mënyrë edhe mbas kësaj, qoftë në Shqipëri, qoftë në Itali e në Greqi? Jo, jo, kurrë! Bota ka ndryshue, njerëzit janë zgjue, kombet janë ndriçue. Secili përpiqet me ecë përpara të tjerëve; secili kërkon si me u shtue e me u zmadhue dhe përpiqet me i përpi ata që janë ma të vegjël e ma të dobët.

Sot çdo komb, për me e ruejtë kombësinë dhe gjuhën e vet, ka nevojë me i hapë sytë, me e pasë mendjen të mbledhun, me e çue gjuhën e vet përpara dhe me u kujdesë shumë që kombet fqinje të mos e hanë e copëtojnë. Mes kombeve s'ka miqësi, siç s'ka në lojë; secili shikon me fitue vetë e me e hangër shokun. Kombet janë si peshqit që e hanë njani-tjetrin. Mjerë ai që asht i dobët!

II / Çka asht Shqipëria

Rreziqet e Shqipërisë

Deri para pak kohe Shqipëria ishte e rrethueme me vende të Turqisë dhe kufijtë e kësaj perandorie ishin shumë larg saj. Shqiptarët shkonin bashkë me turqit me i ruejtë kufijtë e largët të perandorisë, por atdheun e vet e shihnin jashtë çdo rreziku dhe e dinin se asnjë armik s'mujte me iu afrue Shqipërisë. Por sot s'asht kështu. Sot Shqipëria ka mbetë në një qoshe të largët e të veçueme të Turqisë dhe asht e rrethueme prej kufijsh armiqësorë. Mali i Zi, Serbia, Greqia e Bullgaria e kanë rrethue Shqipërinë, dhe Austria i ka ardhë mbi krye. Me Turqinë e lidh një rrip i ngushtë toke mes Bullgarisë e detit Egje. Bullgarët munden me e marrë menjëherë këtë rrip e me zbritë deri në bregdet, tue e pre e shkëputë Shqipërinë prej Turqisë, e cila s'ka as ndonjë fuqi në det për me i ndihmue Shqipërisë prej asaj ane. Prandaj, në një luftë ku marrin pjesë edhe bullgarët, shqiptarët duhet të jenë të zot me e mbrojtë vetë vendin e tyne dhe të mos varen prej Turqisë, e cila s'asht e zonja as për veten.

Por, përveç këtyne rreziqeve që kanë me u shfaqë në kohë lufte, Shqipëria ka rreziqe ma të mëdha e ma të thella, që po lëshojnë rrënjë në kohë paqeje, pa gjak e pa armë. Kjo asht lufta e pendës dhe e shkollës, lufta e kombësisë. Kombet që e kanë rrethue Shqipërinë duan me e copëtue e me e nda mes vete. Grekët, sllavët dhe kombet e tjera fqinje s'duan me e njohë ekzistencën e kombësisë shqiptare. Secili e përdor fenë e vet dhe don me i tërheqë nga ana e tij ata shqiptarë që kanë të njëjtën fe me të. I pari, turku don me i tërheqë shqiptarët myslimanë dhe me i nda prej vëllezërve të tyne, shqiptarëve

të krishtenë, tue futë mes tyne fanatizëm e grindje. Për me i nda përgjithmonë të krishtenët prej myslimanëve dhe me hapë mes tyne një hendek të thellë, qeveria turke s'i njeh shqiptarët e krishtenë si shqiptarë, por i quen Rum, domethanë grekë, bullgarë, serbë, latinë e të tjera, ndërsa myslimanët i quen islamë. Emnin shqiptar s'e njeh dhe s'don me e dëgjue. Turq të verbët! S'e kuptojnë dhe s'u shkon ndër mend se në këtë rrugë u shërbejnë qëllimeve të armiqve të vet dhe i shkatërrojnë themelet e rrënjët e veta!

Grekët, që lirinë dhe mbretninë që kanë sot i kanë fitue me gjakun e shqiptarëve, të Boçarit, Xhavellës, Miaulit e trimave të tjerë shqiptarë; ata grekë që edhe sot i ruajnë rrobat, fustanellat, kallçet, opingat, vallet dhe kangët e shqiptarëve, janë armiqtë ma të këqij të Shqipërisë. Krejt bota e njeh Idenë e Madhe të grekëve. Në kohën e Perikliut, kur ishin ma të mëdhenj e ma të ndritun se kurrë, kishin ma pak tokë sesa kanë sot, prandaj s'kanë ndonjë të drejtë me kërkue ma shumë. Megjithatë kërkojnë t'u jepen të gjitha vendet që kishte marrë Aleksandri i Madh, ose me e ringjallë Perandorinë Bizantine, pa mendue se Aleksandri ishte maqedonas dhe bizantinët romakë: të dyja kombe armiqësore ndaj grekëve, që e kanë rrënue Greqinë. Sipas kësaj Ideje të Madhe, grekët kanë dashtë me e pushtue e me e futë nën Greqi krejt Gadishullin e Ballkanit, edhe Rumaninë e Bullgarinë. Por, mbasi i humbën përgjithmonë këto vende, me gjithë britmat e çjerrjet e tyne, tash shpresën e kanë ngushtue te Shqipëria e Maqedonia. Sipas zakonit të përgjithshëm, mbështeten te feja për me i tërheqë shqiptarët ortodoksë nga ana e vet dhe me i nda prej vëllezërve të tyne myslimanë e katolikë. Përpiqen me i ba me e harrue gjuhën e

tyne të bukur dhe me u mësue me folë, me shkrue e me ligjërue greqisht, e kështu me u ba grekë. Mendojnë se, po të bahen të krishtenët grekë, Evropa s'ka me u ba vend myslimanëve; kur të vijë koha, ai vend, domethanë krejt Shqipëria e Jugut, krejt Toskëria, ka me iu dhanë Greqisë.

Prandaj grekët po veprojnë prej dy anëve. Prej Athinës veprojnë me shkolla, mësues, libra, mjekë e shumë gjana të tjera, si edhe me shuma të mëdha parash, të pagueme prapë prej shqiptarësh të çmendun e tradhtarë grekomanë. Prej Konstandinopojës veprojnë përmes Patrikanës, peshkopëve, priftërinjve e kishës, tue përdorë mallkimin dhe dëbimin prej kishës, sikur edhe Krishti të ishte grek dhe sikur secili, për me qenë i krishtenë e ortodoks, medoemos duhej me qenë grek a grekoman. Prej të dy këtyne anëve, pra, grekët po përpiqen çdo ditë me i kthye shqiptarët ortodoksë e me i ba grekë.

Shqiptarët ortodoksë, prej paditunisë e errësinës ku gjenden, mashtrohen shpejt. U duket sikur vërtet s'munden me qenë të krishtenë pa qenë grekë. Mendojnë se vetëm greqishtja asht gjuha e ortodoksisë, dhe se, me e lanë këtë gjuhë... Të cilën e dinë shumë pak dhe s'munden me e mësue, megjithëse e lodhin kryet me të, sepse asht aq e vështirë, aq e dalë prej përdorimit e e harrueme, sa edhe mes vetë grekëve shumë pak njerëz munden me e mësue. Këta shqiptarë, tradhtarë pa e ditë, quhen grekomanë.

Lavdi i qoftë Perëndisë! Qysh se ka nisë me u shkrue shqipja, grekomanët kanë nisë me u pakësue çdo ditë, me i kuptue dredhitë e grekëve dhe me u largue prej tyne, tue u kapë me të dy duart për kombësinë e gjuhën e vet. Këta s'kanë frikë as

prej mësuesit grek, as prej peshkopit të Fanarit. Por grekët kanë një shok të fortë, me të cilin janë lidhë fort, dorë për dore, për me e zhdukë kombësinë dhe gjuhën e shqiptarëve. Ai shok asht turku, që e ndihmon Greqinë e Patrikanën e Fanarit në këtë punë me gjithçka që mundet. Për me e krye punën e grekut, qeveria turke s'lejon me u hapë ndonjë shkollë, me u shtypë ndonjë libër, as me u ba ndonjë mësim a përparim në gjuhën shqipe. Ndërkohë i ndihmon shkollat greke në çdo mënyrë dhe i mban shqiptarët e krishtenë nën zgjedhën e klerit të Fanarit.

Mbas turqve e grekëve, Shqipëria ka armiq bullgarët e serbët, që duan me ba në anët lindore e veriore të Shqipërisë atë që grekët e bajnë në jug. Edhe në ato vise shumë shqiptarë ortodoksë, po aq të paditun e pa kuptim sa të tjerët, tregojnë dëshirë për gjuhët sllave dhe duan me e harrue gjuhën e bukur që të parët e tyne e kanë folë për kaq mijë vjet. Çfarë turpi i madh! Çfarë poshtërsie e nënshtrimi të ndytë! Por edhe këta sllavë i ndihmojnë turqit, që atyne ua lanë duart e lira me ba çka të duan, kurse neve na i lidhin fort. Atyne u japin fermane me hapë shkolla e mitropoli në vendet tona, kurse neve s'na lanë me pasë as një shkollë të vogël! Pa mendue qoftë edhe një herë: kush janë miqtë e Turqisë, grekët e sllavët apo shqiptarët? Cilët kanë derdhë e derdhin edhe sot gjak për të?

Kështu, turqit, dhe me ndihmën e tyne grekët e sllavët, janë armiqtë e Shqipërisë e të shqiptarëve. Përpiqen me gjithçka që kanë në dorë me e zhdukë kombësinë dhe gjuhën e këtij kombi, të cilit duan me ia shue edhe emnin. Greqia, Bullgaria e Serbia përpiqen me e zhdukë kombësinë shqiptare e gjuhën shqipe, secila në atë copë të Shqipërisë që i ka ra në

pjesë dhe që qysh tash e sheh si të vetën, tue i kthye të krishtenët në kombësinë e tyne. Turqia, nga njana anë, i ndihmon në këtë punë, e nga ana tjetër kërkon me i tërheqë shqiptarët myslimanë dhe me i nda prej vëllezërve të tyne. Këtë s'e ban për të mirën e vet, por për me i tërheqë edhe ata dhe me i fundosë bashkë me veten në humnerën e thellë të rrënimit ku po bie, për mos me dalë kurrë.

Këto janë rreziqet e Shqipërisë dhe të shqiptarëve. Shqiptarët duhet me u ruejtë shumë prej djallëzive të turqve, grekëve e sllavëve dhe me u qëndrue përballë me të drejtat e veta.

II / Çka asht Shqipëria

Miqtë e shqiptarëve

Megjithëse shqiptarët janë të rrethuem prej armiqve, dhe megjithëse turqit e grekët, që kanë aq shumë nevojë me qenë miq e të bashkuem me shqiptarët, këto dy kombe të çmenduna punojnë ma shumë se të gjithë për me e zhdukë kombin shqiptar, prapëseprapë s'mundemi dhe s'duhet me thanë se krejt bota asht armike e shqiptarëve. Jo, kemi edhe miq. Ka edhe shumë që na duan dhe munden me na ndihmue, po të duam vetë. Të gjitha kombet e Evropës, francezët, italianët, gjermanët, anglezët e të tjerët, e duan dhe e nderojnë kombin tonë. Të gjithë mahniten me trimninë e shqiptarëve, me besën dhe me aq shumë cilësi të tjera të mira që ia njohin kombit tonë. Të gjithë shkrimtarët e Evropës kanë shkrue gjithmonë mirë për ne. Na njohin si trima e burra të besës, si kombin ma të vjetër dhe ma fisnik të Evropës. Kanë nisë me e mësue gjuhën tonë dhe me i dhanë randësi të madhe në studimet gjuhësore në përgjithësi. Franca prej kohësh tregon një dashuni të veçantë për shqiptarët, sidomos për katolikët e mirditorët. Italia ka treqind mijë shqiptarë në vendin e saj, që janë përpjekë për bashkimin e Italisë ma shumë se vetë italianët. Për me ua ba qejfin atyne, ia don të mirën Shqipërisë, që e ka edhe fqinje, dhe s'don me e pa të copëtueme prej grekëve e sllavëve. Austria s'mundet me dashtë që sllavët e Serbisë e të Bullgarisë të hyjnë deri në mesin e Shqipërisë dhe të zgjerohen e të rriten aq shumë. Ajo don me e pasë mik e ndihmës në Gadishullin e Ballkanit një komb trim si shqiptarët, përballë sllavëve të shumtë, ashtu siç i mbështet

edhe rumunët. Anglia, që ua don të mirën e lirinë të gjitha kombeve, s'mundet mos me i dashtë shqiptarët. Edhe Rusia, që vetë asht sllave dhe mbrojtëse e të gjithë sllavëve, s'e kursen fjalën e mirë e ndihmën për shqiptarët, siç s'e ka kursye kurrë as për grekët, ndonëse këta s'e duan dhe janë armiq të botës sllave.

Kështu, të gjitha mbretnitë e mëdha na duan e na nderojnë dhe miq kemi shumë. Por asnjana prej tyne s'na asht aq mike sa ta marrë vetë punën tonë në dorë e t'i përvishet asaj. Përveç kësaj, tue na pa të ndamë në tri fe dhe shumicën myslimanë, s'e besojnë se mundemi me u ba një komb i vetëm e i bashkuem, i zoti me e qeverisë veten. Por kur të na shohin në punë dhe ta kuptojnë se paskemi aftësi për këtë, atëherë, pa dyshim, të gjithë kanë me na ndihmue në të drejtën tonë.

Prej kombeve fqinje kemi vetëm një mik, që e kupton të mirën e vet dhe e di se pa ne s'mundet me u mbajtë. Ky asht kombi i vllehëve që jetojnë në Shqipëri dhe afër saj. Disa prej tyne janë vllehë-shqiptarë, që flasin vllahisht e shqip, e disa vllehë-grekë, që flasin vllahisht e greqisht. Grekët kanë ba e po bajnë me këta vllehë të njëjtën gja që kanë ba e po bajnë me ne shqiptarët: përpiqen me i ba grekë përmes shkollave e kishave të tyne. Deri vonë edhe vllehët ishin mashtrue, si shqiptarët ortodoksë, dhe donin me u quejtë grekë e me e harrue gjuhën e vet, tue mësue greqisht. Por më në fund edhe këta e kuptuen sa e çmueshme asht gjuha e kombësia për çdo njeri, dhe nisën me e mësue gjuhën e vet e me hapë shkollat e tyne.

Në këtë punë vllehët s'munden me pasë tjetër ndihmës e mik në vend përveç shqiptarëve. Tue u prishë me grekët, të cilët s'ngopen tue i pjekë e tue i hangër ata vllehë që e duan gjuhën e vet, ashtu si edhe shqiptarët, kishin nevojë me u bashkue me shqiptarët: me ata që janë shqiptarë të vërtetë dhe e duan gjuhën e kombësinë e vet. Edhe Rumania, që asht nana e këtyne vllehëve, ose, me thanë figurativisht, dera e babës së tyne, e di mirë se vllehët e Shqipërisë e të Maqedonisë s'munden me jetue e me e ruejtë gjuhën e kombësinë e vet kundër djallëzive greke, përveçse tue u mbështetë në miqësinë e shqiptarëve dhe tue u bashkue me ta. Prandaj Rumania asht tregue ma shumë se të gjithë mike e Shqipërisë. E ka dashtë dhe e don ndamjen e shqiptarëve prej grekëve. Në Rumani asht themelue shoqnia e parë, atje asht hapë shtypshkronja e parë dhe janë shtypë librat e parë shqip. Shqipëria s'ka me ia harrue Rumanisë këtë të mirë dhe ka me ia shpërblye, tue i dashtë e tue i trajtue mirë vllehët e Shqipërisë.

Por, nëse njeriu asht i pafuqishëm e i dobët, të gjithë i hipin sipër, jo vetëm armiqtë por edhe miqtë. Për me e mbajtë nderin e vet, duhet me u tregue i zoti përballë armiqve dhe përballë miqve. Kështu edhe me ne: sado që vllehët na duan dhe kanë nevojë për miqësinë tonë, prapë duan me qenë ma të lartë e ma të nderuem se ne, megjithëse janë shumë ma pak dhe janë të ardhun e të huej në Shqipëri. Ka disa vllehë që duan t'i tregojnë Evropës se vllehët janë mendja e shqiptarët trupi, se shqiptarët duhet me luftue e me u vra, kurse vllehët me qeverisë e me gjykue. Këta s'ngurrojnë me thanë se shqiptarët s'kanë nevojë për shkrim e shkolla, sepse i kanë shkronjat dhe shkollat e vllehëve. Këtë bujari na e

bajnë edhe grekët e turqit. Të gjithë na duan aq shumë sa me na e dhanë gjuhën dhe shkrimin e tyne, dhe të gjithë na presin në shkollat e veta me krahë hapun!

Prandaj as vllehëve s'duhet me u besue tepër, megjithëse duam me besue se ky mendim s'asht i të gjithë vllehëve, as i ma të mençmëve prej tyne. Sido që të jetë puna, ne duhet me e mendue mirë çështjen tonë dhe me u përpjekë vetë për punët tona, sepse në këtë jetë secili përpiqet për vete. Armiku don me ta marrë lëkurën, kurse miku rrobën.

II / Çka asht Shqipëria

Shkrimi i gjuhës shqipe

Thamë edhe ma sipër se shenja e parë e një kombi, ajo që ban me u numërue si komb më vete, asht gjuha. Një gjuhë që s'shkruhet e s'lexohet s'merret për gjuhë më vete. Kështu ndodh me provansalët në Francë, katalonasit në Spanjë, uellsianët në Angli dhe aq kombe të tjera që secili flasin një gjuhë të vetën, por s'e shkruajnë atë. Bota i njeh si francezë, spanjollë, anglezë e të tjerë, sipas gjuhës që shkruajnë e lexojnë.

Prandaj puna e parë për të cilën duhet me u kujdesë një komb që don me e ruejtë kombësinë e vet asht shkrimi i gjuhës së tij. Për këtë arsye, ata që duan me e zhdukë e me e përpi atë komb ngulin kambë me e ndalue shkrimin e gjuhës së tij.

Kemi thanë si shqiptarët qysh në fillim s'janë kujdesë për me e shkrue gjuhën e vet, si shqipja ka mbetë e pashkrueme deri

në kohën tonë dhe si asht ruejtë gjuha jonë falë jetës së veçueme të të parëve tanë, pa u përzie me kombe të tjera. Por s'asht vetëm kombi ynë që s'e ka pasë gjuhën të shkrueme. Edhe shumë kombe të tjera të Evropës e të Azisë kanë nisë me e shkrue gjuhën e vet në këtë shekull të fundit. Edhe nëse shqipja asht ruejtë për kaq mijë vjet pa shkrim, mbas kësaj s'mundet me u ruejtë edhe gjatë kështu. Kohët kanë ndryshue, asnjë komb s'mundet me jetue i ndamë e veçmas, fqinjët janë zgjue e po përparojnë dhe po përpiqen me na përpi. Puna e parë e tyne asht me na ba me e harrue gjuhën tonë e me e mësue të tyren. Jo vetëm shqiptarët e Greqisë e Italisë, por edhe shumë prej atyne të Shqipërisë kanë nisë mos me folë e mos me ditë shqip, ndërsa prindërit e tyne s'dinin tjetër gjuhë. Po të lihej kështu, e pashkrueme, shqipja që asht ruejtë për kaq mijë vjet do të humbte e do të harrohej brenda pak kohe.

Tue e pa këtë rrezik të madh, të keq e të tmerrshëm, disa shqiptarë me zemër plot dashuni për kombësinë e tyne e shfaqën dëshirën që çdo shqiptar i ndritun e kishte mbajtë të fshehun në zemër: me e shkrue gjuhën tonë të bukur. Njëzet vjet ma parë, në kohën e Lidhjes së Prizrenit, u krijue një alfabet shqip i plotë e i përsosun, ku çdo shkronjë ka vetëm një tingull dhe çdo tingull një shkronjë të vetën. Kur shqiptarët e panë gjuhën e tyne të bukur të shkrueme aq mirë, u kapën mbas shkrimit me të dy duart. U themeluen shoqni në Rumani e në Egjipt, mbas asaj të Konstandinopojës, që s'mujti me qëndrue gjatë nën zgjedhën turke. Në Korçë u hap një shkollë dhe për herë të parë nisi me u mësue gjuha jonë. Shkollat s'u shtuen e s'përparuen siç duhej, por shkrimi shqip u përhap në të gjitha anët e

Shqipërisë. Burra e gra, djem e vajza, të gjithë mësuen brenda pak kohe me e shkrue e me e lexue gjuhën shqipe. Në njëzet vjet, shkrimi shqip lëshoi rrënjë aq të shëndosha dhe vuni themele aq të forta, sa s'mundet me u shkulë e me u rrëzue kurrë. Kjo pemë, që u mboll njëzet vjet ma parë, lulëzoi dhe dha fruta shumë të ambla e të bukura.

Përparimi i shkrimit shqip asht vdekje për armiqtë e kombësisë sonë. Në fillim të gjithë thoshin se kjo punë s'bahet, se shqipja s'asht gjuhë që mund të shkruhet, se asht gjuhë e dobët e e prishun, se s'mund të ketë gramatikë, se asnjë dije s'mundet me u shkrue e me u mësue në këtë gjuhë, dhe aq fjalë të tjera të kota. I thoshin për me na e pre shpresën e që të mos përpiqeshim me e shkrue gjuhën tonë. Por pastaj panë se shqipja shkruhej shumë mirë, lexohej shumë bukur, se mund t'i bahej gramatika dhe se ajo qenkësh ma e mirë e ma e plotë se të gjitha gjuhët e botës, se me të mund të mësoheshin të gjitha dijet. E kuptuen se, derisa greku të mësojë gjuhën e Homerit, Euripidit, Platonit e gjuhë të tjera të humbuna, derisa turku të lexojë gjuhët e gjera e të gjata të arabëve e të persëve pa mujtë me i mësue, derisa këta të merren me ato gjuhë, shqiptari e ka mësue brenda disa ditësh me e shkrue e me e lexue drejt gjuhën e vet dhe ka marrë edhe shumë mësime të nevojshme.

Kur i panë këto të mira në gjuhën shqipe dhe përparimin e madh të shkrimit tonë, e kuptuen se Shqipëria do t'u dilte prej thonjve. Prandaj u bashkuen të gjithë për me e ndalue shkrimin e gjuhës shqipe. Turq, grekë, sllavë e të tjerë, sado armiq mes vete, ia dhanë dorën njani-tjetrit kundër nesh. Porta e Lartë, pallati i Jëlldëzit, Patrikana e Fanarit, qeveria e Athinës e të tjerë u bashkuen në këtë punë. Turku e ndaloi

hapjen e shkollave shqipe, i zuni librat në doganë, s'lejoi me u shtypë as një copë letër në gjuhën tonë dhe i pa si armiq të gjithë ata që donin me shkrue e me lexue në këtë gjuhë, tue i quejtë, sipas zakonit të vet, komitë. Greku bërtiti e i shqeu rrobat prej Athinës kundër shkrimit të gjuhës sonë; kurdisi një mijë intriga kundër shqiptarëve që e duan gjuhën e vet dhe shumë prej tyne i vrau me dorën e turkut. Patriku e peshkopët lëshuen mallkime si Hyji rrufetë dikur.

Të gjitha këto ndalesa banë që shkollat shqipe të mos shtoheshin e të mos përhapeshin në Shqipëri dhe që të mos dilnin libra, gazeta e botime të tjera në gjuhën tonë. Por s'mujtën me i ndalue shqiptarët me e mësue shkrimin shqip. Shqiptari asht mësue me e mësue shkrimin edhe pa shkollë, në shesh, edhe pa libra, me tekste të shkrueme me dorë.

Shqipja sot s'asht gjuhë e pashkrueme, siç ishte njëzet vjet ma parë. Sot asht një gjuhë që shkruhet e lexohet, dhe një prej ma të bukurave. Asnjë gjuhë s'lexohet aq lehtë e aq mirë sa shqipja. Kjo i hidhëroi e i helmoi krejt armiqtë tanë, sepse, tue e pa se shkrimi i shqipes ka lëshue rrënjë aq të gjata e të forta, sot s'munden ma me thanë se shqipja s'mundet me u shkrue: ja, u shkrue.

II / Çka asht Shqipëria

Varfënia e shqiptarëve dhe mungesa e qeverisjes në Shqipëri

Deri para një kohe Shqipëria ka qenë mjaft e pasun e e begatë. Shqiptarët jetonin prej rrogave ushtarake dhe plaçkës së luftës, si edhe prej disa mjeshtërive që kishin. Visheshin e mbatheshin me rroba e sende të prodhueme në vend. Taksat e qeverisë ishin shumë të pakta e të lehta. Prej parave që sillnin prej jashtë në Shqipëri, shumë pak dilnin prapë jashtë; shumica mbetej në vend. Kjo sillte një begati të përgjithshme.

Sot puna s'asht kështu. Shqiptarët s'shkojnë ma ushtarë me rrogë, por futen nën një zgjedhë ushtarake. S'kthehen prej luftës të veshun me ar e të ngjeshun me armë të zbukurueme, por lakuriq, të sëmurë e të rraskapitun. S'prodhohet dot asgja në vend, sepse punëtorët vendës s'munden me u përballë me fabrikat e Evropës. Edhe ato dy pare që u bien në dorë shqiptarëve u rrjedhin prej duarve dhe rrokullisen në Evropë. Taksat e qeverisë janë aq të shumta e të randa, sa mezi i paguajnë. Burimet e vjetra të fitimit u zhdukën, dhe të reja s'erdhën në vend të tyne. Për rrugë paguajnë veçmas, por rrugë s'ka. Lumenjtë i përmbytin fushat; ethet që lindin prej këtyne kënetave i bajnë njerëzit vazhdimisht të sëmurë e të dobët, të paaftë me punue, dhe ata vdesin prej sëmundjes e urisë. Kështu një varfëni e madhe e e keqe e ka mbulue krejt Shqipërinë.

Qeveria turke në Shqipëri asht vetëm për me mbledhë taksa e ushtarë: eja ti, djalë shqiptar që hyre në vitin e njëzetë, me

shkue në fund të botës e me u mbyllë në një kazermë, lakuriq e i untë! Eja ti, shqiptar i varfën, me pague pesë groshë për një dhi, prej së cilës s'nxjerr dot as gjysmën e atyne parave për një vit! Kjo asht puna e qeveritarit turk, por qeverisje s'ka. Ende pa dalë mirë xhandari prej kasolles së fshatarit, të cilit ia mori djalin a pasuninë, i hyn hajduti me e vjedhë ose armiku me e vra. E ai qeveritar që diti me e rrjepë s'asht i zoti me e ruejtë prej hajdutit a me e mbrojtë prej armikut! Shqiptari i mjerë detyrohet me ndejtë ditë e natë me armë në dorë për me mujtë me e ruejtë pasuninë e jetën e vet. Por vetëm nëse ia lanë armët, sepse shpesh ia marrin dhe e lanë duarlidhun përballë hajdutëve e armiqve, prej të cilëve s'janë të zot me e mbrojtë. Për më tepër, shpesh qeveritari bashkohet me hajdutin për me e rrjepë shqiptarin e ndershëm.

A mund të quhet qeveri një qeveri e tillë? Jo, kurrë. Shqipëria gjendet nën një mungesë të keqe qeverisjeje. S'ka asnjë qeveri. Shqiptarët hahen e vriten mes vete përditë. Gjaku i shqiptarit derdhet kot e pa qëllim; ai gjak i çmueshëm, prej të cilit s'do të duhej me u derdhë asnjë pikë, përveçse për mbrojtjen e shpëtimin e Shqipërisë!

Varfënia, mungesa e qeverisjes dhe paditunia sjellin grindje, ndamje e mungesë dashunie. Shqiptarët, të varfën, të paditun, të ndamë e armiq me njani-tjetrin, po vriten mes vete, po e derdhin kot gjakun e tyne dhe po shkojnë gjithnjë e ma shumë drejt humbjes! Kanë ra në një gjumë të thellë e të randë. Fqinjët e tyne çdo ditë po zgjohen, po ndriçohen, po shtohen dhe po hedhin hapa të mëdhenj brenda Shqipërisë, të cilën janë gati me e copëtue krejt!

Kështu asht Shqipëria sot!

III Çka ka me u ba Shqipëria?

A mundet Shqipëria me qëndrue siç asht?

Shqipëria asht një pjesë e Turqisë Evropiane. Qëndrimi i saj siç asht sot lidhet me mbijetesën e Turqisë në Evropë. A ka me jetue Turqia edhe gjatë në Evropë? Kësaj pyetjeje askush s'mundet me iu përgjigjë po; përgjigjja asht jo. Turqia jetoi gjatë në Evropë. Mbas Kongresit të Berlinit besohej se do të jetonte dhjetë vjet; kaluen njëzet, domethanë jetoi shumë. Kjo perandori s'ka ba dhe s'ban asgja për me e zgjatë jetën e vet. Si një i sëmurë që s'e ban atë që i thonë mjekët dhe ia ban varrin vetes, kështu edhe kjo perandori po ban gjithçka që ia shkurton ditët. S'e dimë edhe sa mund të jetojë në Azi, dhe s'asht qëllimi ynë me folë për atë. Por në Evropë e ka jetën shumë të shkurtë. Shqipëria s'ka vu themele e as s'ka lëshue rrënjë më vete; jeton mbi themelet e rrënueme të Turqisë dhe me rrënjët e saj të kalbuna. Kur të bjerë kjo godinë e madhe, ka me ra edhe Shqipëria dhe ka me u shtypë nën gërmadhat e saj të randa.

Kombet e tjera të Turqisë Evropiane kanë nisë prej kohësh me u përgatitë që të munden me qëndrue më vete e të mos shtypen nën gërmadhat e Turqisë. Këto kombe u ngjajnë atyne bimëve që ushqehen e forcohen nën borën e dimnit; kur kjo barrë e ftohtë e e randë largohet prej faqes së dheut, ato menjëherë nisin me lulëzue e me u zbukurue. Por shqiptarët, që prej kaq qindra vjetësh janë varë te turqit, megjithëse e shohin se kjo godinë e madhe që quhet Turqi asht e shembun dhe çdo ditë po i bien strehët, prapë s'heqin

dorë prej mbështetjes nën të. Kjo borë shekullore, që i ka ushqye nën vete kombet e tjera, Shqipërisë ia ka djegë rrënjët me të ftohtin e vet. Shqipëria asht ngri e tha në këtë dimën të gjatë të tiranisë së zezë, megjithëse s'asht shkelë aq sa vendet e tjera.

Çështja e Maqedonisë u vu mbi tryezën e gjelbër të diplomacisë; në një mënyrë a në tjetrën ka me marrë një zgjidhje. Rumelia s'ka me mbetë siç asht. Turqve kanë me iu pre pak thonjtë dhe s'kanë me i rrjepë ma kombet e këtyne vendeve. Thirrjet e kombeve kanë me u dëgjue dhe të drejtat e tyne kanë me iu dhanë. Atëherë, a kanë me e ngritë zanin shqiptarët? A kanë me i kërkue edhe ata të drejtat e veta? Apo kanë me u përpjekë deri në orën e fundit me e mbajtë tiraninë turke mbi kryet e veta dhe të kombeve të tjera? Këtu asht çështja.

Sa ma afër vjen koha e heqjes së tiranisë së zezë turke, aq ma shumë hapet shpresa e shpëtimit për kombet që rënkojnë nën të. Ma sipër pamë se shqiptarët dikur kanë qenë shokë të turqve, e jo robër të tyne. Por sot ata e vuajnë tiraninë ma të madhe; janë shkelë e shtypë ma keq se të gjithë. Kur asht kështu, pse të gjitha kombet përpiqen me e heqë prej sipër këtë hije të randë, kurse shqiptarët duan me e mbajtë? A s'e shohin se po ia venë krahët një muri që po shembet dhe që ka me i shtypë tue ra mbi ta? Shqiptarët janë si një njeri që ka ra në det dhe di me notue mirë, por don që, tue shpëtue vetë, t'i shpëtojë edhe turqit, të cilët kanë ra po ashtu në det dhe s'dinë me notue. Mirëpo këta të mallkuem s'e lanë atë që di me notue me i kapë aty ku duhet e me i nxjerrë prej ujit. Përkundrazi, ia kapin të dy kambët, ose një kambë e një dorë, dhe s'e lanë me notue. Kështu po mbytet kombi i tyne

dhe po e tërheq me vete edhe kombin shqiptar në fund të detit, tue e mbytë. Pse shqiptari, që po e sheh me sy këtë rrezik, e lan veten në duart e këtij të ligu e të pamendi, që s'mundet me e shpëtue veten, as s'lejon me e shpëtue, por kërkon me tradhti me i mbytë edhe ata që duan me e shpëtue? Çka duhet me ba një njeri që bie në një rrezik të tillë? Me ia dhanë një shkelm të fortë këtij tradhtari që kërkon me e mbytë, me e çue në fund të detit dhe me e shpëtue veten. Kjo asht rruga e shpëtimit, e jo ndonjë tjetër.

Turqia mbas kësaj as s'mundet me jetue, as s'di, as s'don me jetue, dhe as s'duhet me jetue. Nëse shqiptarët duan të mos ndahen prej Turqisë, duhet me humbë bashkë me të. Ajo asht një njeri i vdekun. Sado që ta duam të vdekunin, duhet me e vu në dhe. Me dashtë mos me u nda prej tij asht njësoj si me dashtë me hy bashkë me të në varr. Ai kalbet; tashma asht kalbë. S'mundemi me e mbajtë ma, sepse po e qelb krejt botën.

Prandaj themi prapë se Shqipëria s'mundet me jetue ma siç ka jetue deri sot. Jo vetëm që Turqia asht e vdekun dhe Shqipëria s'mundet me jetue me të, por edhe sikur kjo perandori të ringjallej e të jetonte edhe një kohë, Shqipëria prapë s'do të mujte me jetue, sepse ringjallja e Turqisë asht vdekja e Shqipërisë. Ma sipër pamë si turqit ua lidhin duart e kambët shqiptarëve dhe i mbajnë që t'i hanë e t'i copëtojnë të tjerët, grekët, sllavët e të tjerë. Shqipëria deri sot e ka mbajtë kombësinë e gjuhën e saj, por mbas kësaj s'mundet me i mbajtë nëse s'krijon edhe ajo shkolla e s'përparon në dije. Mirëpo qeveria turke s'e lan shqiptarin me hapë shkolla e me e çue përpara gjuhën e vet, kurse të tjerët, armiqtë e saj dhe të Shqipërisë, i lan të lirë e pa pengesa me ba çka të duan.

Po të jetojë Turqia kështu edhe disa vjet, s'ka me mbetë ma Shqipëri; ky vend ka me u copëtue përgjithmonë mes grekëve e sllavëve.

III / Çka ka me u ba Shqipëria?

A janë shqiptarët të zot me e mbajtë e me e mbrojtë veten?

Dy gjana duhen në këtë jetë: e drejta dhe fuqia. E drejta pa fuqi, ashtu si fuqia pa të drejtë, asht si një krah i vetëm; asnjë zog s'mundet me fluturue me një krah. Rrallë ban punë fuqia pa të drejtë, dhe e drejta pa fuqi dëgjohet shumë rrallë. Peshku i madh e ha gjithmonë të voglin.

Se shqiptarët e kanë të drejtën në anën e vet, për këtë s'ka dyshim. Si të mos ketë shqiptari të drejtë me e shkrue e me e lexue gjuhën e vet, kur të gjitha kombet, edhe ma të pafuqishmet e ma të dobëtat, e kanë këtë të drejtë dhe askush s'i ndalon? Pse shqiptarëve t'u mohohet një e drejtë që e kanë të gjitha kombet e botës? Të mos munden me e shkrue e me e mësue gjuhën e tyne, kurse kombe të tjera të hueja të vijnë e t'u hapin shkolla në gjuhët e veta, tue ua ndërrue kombësinë e gjuhën? A janë shqiptarët kaq të dobët? Jo! Një mijë herë jo!

Shqiptarët janë ma të fortë se të gjitha kombet e Gadishullit të Ballkanit. Në raport me numrin e tyne, ndoshta janë ma të fortë e ma të qëndrueshëm se të gjitha kombet e botës. Sot, në këtë ditë dhe kështu siç asht, Shqipëria mund të nxjerrë një ushtri prej 500,000 vetash! Kurse 200,000 e 300,000 dalin

menjëherë. Ata që e njohin Shqipërinë s'çuditen prej këtyne numrave, sepse kaq ushtri Shqipëria ka nxjerrë dhe nxjerr përherë. Dihet edhe se një ushtri prej 200,000 shqiptarësh vlen sa një ushtri prej 500,000 ushtarësh të huej. Trimninë e shqiptarëve s'munden me e mohue as armiqtë e tyne.

Ma sipër pamë sa trimni kanë tregue shqiptarët dhe si ua kanë zbardhë faqen të huejve që i kanë pasë zotni a shokë. Këta, që kanë tregue aq trimni për të huejt, të cilët as nuk ua kanë ditë shumë, a s'qenkan sot të zot me e mbajtë e me e mbrojtë vendin, gjuhën dhe kombësinë e tyne? Si të mos jenë të zot për këtë të drejtë, kur kanë edhe vendin e fortë që u ndihmon? Deri sot kanë luftue gjithmonë vetëm me fuqi, por kurrë me të drejtë; sot asht dita me luftue me të drejtë dhe për të drejtën. Për një komb s'ka të drejtë ma të shenjtë se kombësia, gjuha dhe atdheu. Një trim që lufton për plaçkë e grabitje asht gjithmonë i turpnuem. Ai që lufton për një të drejtë të tillë asht dy herë trim: e drejta i jep një forcë e një fuqi që s'e lan kurrë me u mundë, por e ban njanin me i mundë dhjetë!

Po kur shqiptarët janë aq të fortë e trima, pse rrinë me duar lidhun, ndërsa të huejt, të dobët e pa ndonjë fuqi, si edhe pa ndonjë të drejtë, po i copëtojnë e po i zhdukin përgjithmonë? Rrinë me duar lidhun sepse turku ua ka lidhë e ua mban duart, dhe të huejt po i copëtojnë me fuqinë e ndihmën e tij! Po a asht vetë turku aq i fortë sa me njanën dorë t'ua mbajë duart shqiptarëve dhe me tjetrën t'i ndihmojë armiqtë e tyne? Jo, e dimë se s'asht i fortë, por asht dhelpnak. Shqiptarët i mban me dredhi e tradhti. Le ta themi edhe kështu: shqiptarët i lidhin vetë duart e tyne, sepse janë të paditun e të verbët!

Shqipëria sot asht si një dragua i fortë, i rrethuem prej disa çakejsh e dhelprash, që ia kanë lidhë kambët dhe po përgatiten me e shqye e me e përla. I mjafton vetëm me u tundë e me u lëkundë pak, me e luejtë një herë dorën e kambën, dhe të gjithë ata çakej e ato dhelpra kanë me u shpërnda, pa guxue as me i kthye sytë e me e pa edhe një herë. Së pari t'ia tregojë dhambët Turqisë dhe t'i thotë: largohu ti dhe mos u përziej, sepse po e shoh mirë si po m'i shpërblen të mirat që t'i kam ba. Unë kam pesëqind vjet që po të mbroj, kurse ti po m'i mban duart lidhun që të më shqyejnë të tjerët. Don me më tërheqë edhe mue në fund të humnerës ku ke dëshirë me ra vetë. Çka janë turqit? Një komb i egër, i ardhun prej shkretëtinave të Azisë Veriore me nga një shkop me majë në dorë. Me egërsinë e tyne zunë vendet ma të bukura e ma të qytetnueme të botës. Mbasi i plaçkitën, i rrënuen e i dogjën, po i mbajnë deri sot nën një egërsi, një varfëni e një tirani që e tmerron krejt botën. Njani prej këtyne vendeve që rënkojnë prej kaq qindra vjetësh asht edhe Shqipëria e mjerë, që e vuan këtë tirani, madje ma shumë se të gjitha vendet e tjera, prej pakujdesisë së shqiptarëve. Turqit janë ndër ato kombe që kanë kalue mbi dhe si breshni e si bora. Ku janë hunët, vandalët, mongolët, avarët, gotët dhe aq kombe të tjera të egra që zunë gjysmën e faqes së dheut tue djegë, tue rrënue e tue derdhë gjak? Turqit s'kishin të drejtë me jetue ma gjatë se ata shokët e tyne. Jetën e qëndrimin deri tash e patën qelepir. Tash s'kanë ndonjë të drejtë me jetue e me qëndrue ma; as s'dinë e as s'duan me jetue ma, sepse deri sot s'kanë krijue një kombësi e një qeveri si krejt bota, por duan me jetue përgjithmonë me egërsi. Këta kanë me humbë dhe duhet me humbë, që njerëzimi të shpëtojë prej tyne. Por çka kanë me ne, që, tue

ra, duan me na marrë edhe ne me vete? Çka kemi ne me ta? A mos kemi ardhë bashkë me ta? Jo, kurrë! Ne s'jemi as turq, as të ardhun prej shkretëtinave të Azisë. Ne jemi kombi ma i vjetër i Evropës; kemi ma shumë të drejtë në tokën e Evropës se çdo komb tjetër.

Shqiptarët janë të zot me e mbrojtë e me e kërkue këtë të drejtë të shenjtë edhe me armë në dorë. Kur e drejta bashkohet me fuqinë, merr një forcë së cilës asgja s'mundet me i qëndrue përballë. Pra, shqiptarët janë të zot me e mbajtë e me e mbrojtë të drejtën e tyne, domethanë kombësinë, gjuhën dhe atdheun, kundër çdo armiku. Mjafton vetëm me dashtë.

III / Çka ka me u ba Shqipëria?

Shpëtimi a humbja e Shqipërisë asht në duart e shqiptarëve

Shqipëria sot gjendet në buzë të një gremine shumë të thellë e të tmerrshme. Me qëndrue në atë buzë asht e pamundun; po deshi me qëndrue aty, ka me u rrokullisë prej greminës dhe me u ba njëqind copa. Nëse don me shpëtue, duhet me u tërheqë prej asaj buze e me zanë një vend të rrafshët e të sigurt.

Po të shpëtojë prej rreziqeve që e kanë rrethue dhe të hyjë në rrugën e përparimit e të mbarësisë, Shqipëria bahet një prej vendeve ma të mira e ma të bukura të Evropës. Megjithëse s'asht vend shumë i madh, s'asht as shumë ma e vogël se Greqia, Serbia, Bullgaria, Rumania, Danimarka, Belgjika,

Holanda, Zvicra e të tjera, secila prej të cilave asht shtet më vete. Gjendet përballë Evropës, fqinje me Italinë e Austrinë. Mundet shumë shpejt me hy në qytetnim e me u bashkue me Evropën. I ka të gjitha ato që i duhen, siç e pamë ma sipër. Shqiptarët janë shumë të zgjuet e të mençëm; kanë aftësi të mëdha me e përvetësue qytetnimin e çdo lloj dijeje. Janë trima dhe ushtarë të dalluem.

Atdheu ynë i dashun s'mundet me jetue edhe gjatë kështu siç asht sot. Ose ka me humbë përgjithmonë dhe s'ka me mbetë as shqiptar e as Shqipëri, ose ka me shpëtue e me u ndërtue në një mënyrë që s'ka shembull në botë, aq sa të gjitha kombet e dheut kanë me ia pasë zili. Shpëtimi a humbja e Shqipërisë asht në duart e shqiptarëve. Nëse duan, kanë me shpëtue; nëse duan, kanë me humbë.

Shqiptarët s'kanë nevojë me i kapë armët, me u tërheqë nëpër male e shpella, me u vra e me u shkatërrue, siç bajnë kombet e tjera për me e fitue lirinë e tyne. Shqiptarët s'janë aq të shkelun e të nënshtruem sa të detyrohen me kalue nëpër vuajtje të tilla. S'kanë nevojë me ba tjetër, veçse me lidhë fjalën mes vete, me u bashkue të gjithë sa janë, me dhanë e me marrë besë trimnisht, me qëndrue të palëkundun në fjalë dhe me i kërkue të drejtat e veta prej Turqisë e prej Evropës. Turqia ka me i dëgjue dhe ka me ua dhanë ato që kërkojnë, me hir a me pahir. Edhe Evropa ka me i ndihmue, siç i ka ndihmue kombet e tjera, dhe ka me e detyrue Turqinë me ua dhanë edhe këtyne të drejtën e tyne.

III / Çka ka me u ba Shqipëria?

Besa dhe lidhja

P09 · Fotografi grupi që i atribuohet Pjetër Marubit dhe që burimi e identifikon si delegacioni i Shkodrës në Lidhjen e Prizrenit, më 1878. Identifikimi dhe data s'janë krahasue në mënyrë të pavarun me arkivin Marubi. Ilustrim redaktorial i shtuem në këtë botim.

Besa e shqiptarit asht dhe ka qenë gjithmonë e njohun e me nam në krejt botën. Besën që e jep shqiptari s'e merr mbrapsht, s'e prish dhe e mban sa të ketë edhe një rrahje jete në trupin e tij. Besa që e ka nderue deri sot shqiptarin, po ajo besë ka me e shpëtue sot prej të gjitha rreziqeve. Para çdo gjaje, shqiptarët duhet me lidhë mes vete një besë të madhe e të përgjithshme dhe me krijue një lidhje e një bashkim që ta përfshijë krejt Shqipërinë. Çdo shqiptar duhet me hy në këtë lidhje e në këtë besë. T'i lanë gjaqet dhe armiqësitë mes vete; çka asht ba deri sot, ta harrojnë. Kush ka me marrë gjak, ta falë. Gjaku i shqiptarit asht shumë i çmueshëm; pse me u derdhë kot? Pse me e vra njani-tjetrin, kur kemi nevojë me u bashkue dhe me e derdhë atë gjak kundër armiqve të atdheut? Shqiptarët, të lidhun kështu me një besë të fortë e të

bashkuem në një lidhje, kanë me qenë si një njeri i vetëm, trim e i fortë, që ka një dëshirë, një fjalë dhe një qëllim të vetëm. Kush i del atëherë përballë Shqipërisë e shqiptarit? Kush guxon me ia grabitë a me ia shkelë të drejtën, siç ia bajnë sot, kur e gjejnë të ndamë e të dobët?

O burra, o shqiptarë! Kapuni me të dy duart mbas besës, lidhjes dhe bashkimit, sepse kjo ka me ju shpëtue! Përndryshe jeni të humbun. Mos shikoni besim e fe: myslimanë, katolikë, ortodoksë, të gjithë shqiptarët, sa janë e kudo që janë, janë vëllezër. Të gjithë duhet me u bashkue nën flamurin e shenjtë të Shqipërisë!! Ai shqiptar që i lan vëllezërit e vet dhe ndahet prej shqiptarëve për me u bashkue me armiqtë e Shqipërisë, i tërhequn prej fesë, asht tradhtar, asht armik i kombit dhe i atdheut. Shqiptarë të tillë ma mirë të mos ketë sesa të ketë. Këta duhet me u pa si armiq, e jo si shqiptarë.

Lavdi i qoftë Zotit! Lidhja po bahet në Shqipëri, besa po forcohet, bashkimi po zgjerohet. Lidhja nisi prej një qosheje të Shqipërisë dhe çdo ditë po përhapet në krejt vendin. Në fillim kjo lidhje u duk ndryshe, sikur ishte e huej ndaj qëllimit të shqiptarëve. Por sa vjen e po del në shesh se s'asht ashtu. Ishte e nevojshme me u dukë ashtu në fillim, sepse kështu deshën ata që e themeluen. Pa u paraqitë ashtu s'do të mujte me u krijue kurrë, sepse s'do ta lejonin. Por, mbasi të jetë ngritë e forcue, ka me mujtë me e shfaqë hapun qëllimin e vet dhe me ba atë që duhet. Mbledhja e dytë dhe e tretë kanë me i vërtetue këto fjalë tona.

Duam me besue e me shpresue se kjo lidhje, kjo mbledhje dhe kjo besë që po krijohen sot në Shqipëri kanë me qenë

fillimi i shpëtimit të Shqipërisë. Të gjithë shqiptarët e morën vesh rrezikun e madh të Shqipërisë dhe e kuptuen ku asht shpëtimi i tyne. Besa e sotme s'u ngjan besëve të kalueme; asht një besë për jetë a për vdekje.

Lidhja e shqiptarëve s'duhet me qenë për pak kohë, por me qëndrue vazhdimisht, deri sa shqiptarëve t'u jepen ato që kërkojnë dhe Shqipëria të shpëtojë prej rrezikut. Deri atë ditë lidhja duhet me qëndrue e me e zanë vendin e qeverisë në Shqipëri, sepse qeveria turke s'asht qeveri për me ndërtue, por për me shkatërrue. Qeveria turke s'e shpëton Shqipërinë, por e humb. Prandaj lidhja e shqiptarëve duhet me e zanë vendin e saj në të gjitha punët që lidhen me kombësinë dhe të drejtat tona. Këto punë t'i kryejë vetë ose ta detyrojë qeverinë turke me i ba edhe kundër vullnetit të saj. Kështu ta mbrojë gjuhën e kombësinë tonë dhe të gjitha të drejtat e kombit shqiptar.

Lidhja do të ketë aq degë sa sanxhaqe ka Shqipëria dhe një qendër. Në secilën prej tyne do të ketë një këshill të përhershëm që mblidhet një herë në javë dhe një këshill të madh të përgjithshëm që mblidhet një herë në vit, si edhe sa herë të ketë nevojë. Anëtarët e këshillit të përgjithshëm do t'i zgjedhin anëtarët e këshillit të përhershëm, të cilët do të jenë: një kryetar, një sekretar, një arkëtar dhe katër a pesë anëtarë. Këta, kur ta shohin të nevojshme, do ta mbledhin këshillin e përgjithshëm ose do të komunikojnë me shkrim me këshillin e madh të qendrës.

III / Çka ka me u ba Shqipëria?

Qëllimi i shqiptarëve

Qëllimi i vetëm i shqiptarëve asht me e ruejtë Shqipërinë prej copëtimit nga të huejt, me e mbajtë gjuhën e kombësinë e vet, me u qëndrue përballë intrigave të armiqve dhe me e ndalue përhapjen e gjuhëve e mendimeve greke e sllave, që po ia gërryejnë themelet e po ia shkulin rrënjët Shqipërisë e shqiptarisë.

Çdo gja që mund ta damtojë këtë qëllim do të kundërshtohet fort prej çdo shqiptari të vërtetë dhe prej lidhjes së shqiptarëve. Ato gjana që i ndihmojnë këtij qëllimi do të përqafohen me të dy duart dhe do të bahen, me hir a me pahir. E para prej tyne asht gjuha. S'mund të ketë Shqipëri pa shqiptarë, s'mund të ketë shqiptarë pa gjuhën shqipe, dhe s'mund të ketë gjuhë shqipe pa shkrim shqip e pa shkolla ku mësohet shqipja. Prandaj para së gjithash duhet me u mbrojtë gjuha. Qeveria turke duhet me u detyrue me e heqë ndalimin që ia ka vu gjuhës shqipe dhe me i lanë shkollat shqipe me u hapë, librat e gazetat shqipe me hy e me u shtypë lirisht në Shqipëri. Çdo shqiptar duhet së pari me mësue me shkrue e me lexue shqip, e mandej gjuhë të tjera.

E dyta asht kisha. Shqiptarët duhet me shpëtue prej zgjedhës së klerit grek, bullgar e serb, dhe me e pasë kishën e tyne, me priftërinj shqiptarë e me ungjill shqip, sepse Krishti s'ishte as grek, as sllav.

Por, për me i ba këto, duhet me marrë fund qeveria e sotme dhe me u vendosë një qeveri atdhetare, një qeveri që punon sipas nevojave e të drejtave të shqiptarëve. Një qeveri

shqiptare me sy hapun, e jo një qeveri e huej dhe e verbët, si kjo e sotmja. Të jetë një qeveri siç duhet, pastaj le ta ketë çfarëdo emni.

Ky asht qëllimi i shqiptarëve.

III / Çka ka me u ba Shqipëria?

Qeveria e ardhshme

Kjo qeveri që përmendëm asht e nevojshme për shqiptarët si buka që hanë e si uji që pinë. Pa një qeveri të tillë shqiptarët s'munden me e gjallnue e me e përhapë gjuhën e vet dhe me e mbajtë kombësinë.

Sa ma parë duhet me u veçue Shqipëria dhe me u ditë ku fillon e ku mbaron. Vendi ynë duhet me u njohë si Shqipëri; edhe Evropa ta njohë si Shqipëri. Shqiptarët ta ndriçojnë e ta zbukurojnë gjuhën e tyne me shkrim e me dije, të bashkohen të gjithë dhe të paraqiten si një komb që do t'i ketë të drejtat që i ka çdo komb mbi faqen e dheut.

Atëherë, edhe po të ndodhë ndonjë trazim në Gadishullin e Ballkanit dhe Turqia të bjerë e të humbë, Shqipëria qëndron më vete. Askush s'ka me pyetë veten çka do të bahet me Shqipërinë dhe askush s'ka me guxue as me e mendue grabitjen e ndonjë cope të saj.

Për tash kjo qeveri do të jetë nën Turqinë. Shqiptarët, që kanë pesëqind vjet tue derdhë gjak për këtë perandori, s'kanë me ia dashtë kurrë humbjen, megjithëse e shohin se ajo po përpiqet me i zhdukë e me i nda mes armiqve të tyne

dhe të saj. Shqiptarët deri në fund kanë me derdhë gjak për këtë perandori dhe kanë me ia mbajtë besën, siç ia kanë mbajtë. Kur të kenë një qeveri kaq të mirë dhe të forcohen siç duhet, edhe vetë Turqisë kanë me mujtë me i ndihmue ma shumë e ma mirë. Por nëse Turqia vazhdon me ngulë kambë në rrugën që ka marrë, tue u rrokullisë në humnerën e humbjes, dhe s'e don shpëtimin e vet, siç e ka zakon, atëherë shqiptarët e shpëtojnë vetveten. S'kanë me humbë edhe ata bashkë me këtë të marrë, që po e vret veten megjithëse e ka në dorë me shpëtue, siç e di krejt bota.

Pra, kjo qeveri do të jetë nën Turqinë, por në një mënyrë që, nëse Turqia bie, të mos e tërheqë edhe atë pas vetes. Shqipëria, ashtu siç asht, të mundet me qëndrue më vete. Turqia, sa të jetë gjallë, të mos mundet me e prishë e me e rrënue Shqipërinë siç ka ba deri sot; dhe kur të shuhet, të mos e tërheqë me vete në varr.

Por si ka me e fitue Shqipëria këtë lloj qeverie? E dimë se Turqia s'jep kurrë asgja me dashuni e mirësi. Turqia s'asht një bari që don me i ushqye e me i mbajtë gjallë delet që ka, për me ua marrë qumështin e leshin. Ajo asht një ujk që, kur e kap delen e mjerë për zverku, s'e lëshon pa e shqye, pa ia hangër mishin e pa ia dërmue eshtnat. Turqia ma mirë e humb Shqipërinë dhe e ndan mes armiqve të saj sesa t'i japë një qeveri të mençme e të mirë, që ta rregullojë, ta zbukurojë dhe ta bajë një vend të ndritun si krejt bota. Kështu kanë ba kudo; kështu kanë dhanë e kanë humbë aq vende që mundeshin me i shpëtue e me i mbajtë përgjithmonë me një qeverisje njerëzore. Sepse turqit thonë: kur të mos mundemi me vra e me pre, me rrahë, me rrjepë, me vjedhë, me djegë e me rrënue si të duam, atëherë çka na duhen ato vende? Ma

mirë t'i lamë krejt dhe le t'i marrë kush të dojë. Me këtë mendim, Perandoria Turke edhe sot s'don me i ba reformat në Rumeli e në Anadoll, për të cilat asht zotue në Kongresin e Berlinit njëzet e sa vjet ma parë. Sado që Evropa e shtrëngon, ajo s'ban as reformën ma të vogël, por përgatitet për luftë, që do ta shkatërrojë krejt.

Prandaj Turqia s'ka me u dhanë asgja shqiptarëve me hir. Shqiptarët duhet me i marrë me pahir ato që duan: me i kërkue me fjalë, por me e pasë edhe pushkën plot. Prapë s'besojmë se ajo do të jetë aq e çmendun sa me hy në luftë me shqiptarët. Kanë kalue ato kohë kur i çonte gegët kundër toskëve e toskët kundër gegëve. Sot jo vetëm shqiptarët, por ndoshta edhe shumë turq, sidomos turqit e Rumelisë, s'i sulmojnë shqiptarët. Prej anadollakëve shqiptarët s'tuten shumë. Veç kësaj, kur shqiptarët të kapen me turqit, a kanë me shikue së largu kombet e tjera të Gadishullit të Ballkanit, pa u ngritë edhe ato me i marrë pjesët e veta?

Për këto arsye, turqit s'kanë me mujtë me i sulmue shqiptarët. Disa prej fuqive të mëdha, që s'duan trazime në Gadishullin e Ballkanit, kanë me ndërhy që të mos ndizet zjarri dhe kanë me e detyrue Turqinë me ua dhanë shqiptarëve ato që kërkojnë. Por nëse as Turqia e as Evropa s'duan me ua vu veshin shqiptarëve, atëherë këta munden me i kërcënue se janë gati me u marrë vesh me fqinjët e vegjël përreth dhe me e nda mes vete Turqinë Evropiane: ne me e mbajtë Shqipërinë, e atyne me ua lanë vendet e tjera. Sido që të jetë, fjala e shqiptarëve ka me u dëgjue dhe të drejtat e tyne kanë me iu dhanë.

Shqipëria, anekand, do të njihet si Shqipëri dhe do të ketë një qeveri të vetën, më vete. Sa të jetë Turqia në Evropë, këtë qeveri e duam nën të. Nëse Turqia s'na godet dhe s'na dëbon vetë, kurrë s'kemi me dashtë me u nda krejt prej saj. Por puna tregon se Turqia, me rrugën që ka marrë, s'mundet me jetue edhe gjatë, sidomos në Evropë, ku jetën e ka shumë të shkurtë. Çka do të bahet atëherë me Shqipërinë? Ka me mbetë më vete. Mirë, por si? Çfarë qeverie ka me krijue?

III / Çka ka me u ba Shqipëria?

Kreu i qeverisë së Shqipërisë

Të huejt nganjëherë dhe shqiptarët përherë mendojnë se, kur Shqipëria të mbetet më vete, kush ka me u ba princ a mbret, ose sido që të quhet kreu i qeverisë. Nëse asht shqiptar, thonë se asnjë familje në Shqipëri s'asht aq e madhe e aq e njohun prej të gjithë shqiptarëve. Pastaj, nëse asht gegë, s'e duan toskët; nëse asht toskë, s'e duan gegët. Nëse asht mysliman, të krishtenët s'e shohin me sy të mirë; nëse asht i krishtenë, myslimanëve s'u vjen mirë. Po të vijë një i huej prej Evropës, ka me ardhë bashkë me ballo, teatro dhe zakone të tjera evropiane, të cilat në Shqipëri s'i duan jo vetëm myslimanët, por as të krishtenët. Po të vijë një princ a mbret i huej mysliman, ka me ardhë me një karvan shërbëtorësh, grash, njerëzish të zinj, «qepe» e të tjerash, të cilët Shqipëria s'e ka mundësinë me i ushqye e me i mbajtë.

Por çka i duhet Shqipërisë një njeri në krye të qeverisë? Një mbret a princ ka me shpenzue aq shumë, sa vendi ynë s'e

përballon. Ka me na i prishë edhe vetitë tona, tue marrë disa prej nesh nën sqetull e tue i largue të tjerët.

Straboni, gjeografi i madh, tue shkrue për vendin tonë afro dy mijë vjet ma parë, thotë se maqedonasit, ilirët dhe epirotët, domethanë të gjithë shqiptarët, megjithëse aty-këtu kanë disa mbretni të vogla, qeverisjen e vërtetë e kanë në një lloj këshillash prej të parëve. Këto këshilla i quejnë plakoni, domethanë pleqësi, dhe ato qeverisin e gjykojnë në ato vende. Pse, pra, ta lamë sot këtë zakon të bukur mijëravjeçar dhe të kërkojmë një njeri të huej që me na e hangër gjysmën e të ardhunave të Shqipërisë dhe me na i prishë të gjitha vetitë e bukura të kombit? Çka na duhet një njeri i tillë? Ne të mos heqim kurrë dorë prej plakonisë së Strabonit, prej pleqësisë që e kemi ruejtë deri sot, sepse pleqësia ka sundue gjithmonë në Shqipëri. Le të sundojë e të mbretnojë gjithmonë pleqësia.

III / Çka ka me u ba Shqipëria?

Ndamja e Shqipërisë

Sot s'e dimë mirë deri ku do të shtrihet Shqipëria, që të themi saktë në sa qarqe ka me u nda. Në lindje kemi disa vende me popullsi të përzieme dhe s'e dimë cilat do të na i lanë neve e cilat jo. Por, tue folë sipas dëshirës sonë, mundemi me thanë se Shqipëria mund të ndahet në 15 qarqe, të cilat, sipas qendrave të tyne, janë: Shkodra, Peja (Ipeku), Prizreni, Prishtina, Shkupi, Manastiri, Dibra, Elbasani, Tirana, Berati, Korça, Kosturi, Janina, Gjirokastra dhe Preveza. Secili prej këtyne qarqeve do të ndahet në 3-4 nënqarqe [kaza]. Nënqarku qendror do të qeveriset prej vetë qeveritarit të qarkut, kurse të tjerët prej nënqeveritarëve. Kështu, në krejt Shqipërinë do të ketë 15 qeveritarë dhe rreth 50 nënqeveritarë.

Qendra e Shqipërisë, domethanë kryeqyteti i përgjithshëm, do të jetë një prej qyteteve që gjenden në mes të Shqipërisë dhe ku flitet shqip. Por ma mirë do të ishte me u ndërtue një qytet i ri në mesin e Shqipërisë, në një vend të shëndetshëm e të bukur. Ky qytet, që mund ta quejmë Skënderbegas, do të ndërtohet në një mënyrë shumë të bukur, me rrugë të gjera e të drejta, me shtëpi të mira, me sheshe e me gjithçka që duhet. Brenda pak kohe mund të rritet e të zgjerohet shumë, sepse krejt paria e Shqipërisë dhe shqiptarët e arsimuem do të kenë nevojë me u mbledhë e me ndërtue shtëpi atje. Kështu ky qytet i ri do të jetë i lirë prej të gjitha zakoneve të këqija që i kanë qytetet e vjetra. Meqë banorët e tij do të jenë mbledhë prej të gjitha anëve të Shqipërisë, edhe gjuha që do të flitet aty do të jetë e përzieme, që të mund të quhet gjuha e

përbashkët dhe gjuha letrare e krejt Shqipërisë. Ky qytet, me disa vise përreth, do të qeveriset si një nënqark më vete.

III / Çka ka me u ba Shqipëria?

Pleqësia

Çdo qark do ta zgjedhë njanin prej parisë së vet për këshillin e Pleqësisë. Këta pesëmbëdhjetë pleq do të mblidhen në kryeqytetin e Shqipërisë dhe do ta zgjedhin prej mesit të tyne një kryetar e një nënkryetar. Kryetari i Pleqësisë do të jetë në vend të princit e të mbretit të Shqipërisë. Ai do të presë e do të përcjellë, do t'i nënshkruajë të gjitha vendimet e kabinetit, do ta thërrasë atë që e sheh të përshtatshëm për me krijue kabinet të ri kur të ndërrohet i vjetri, dhe do ta hapë këshillin e përgjithshëm e do ta mbajë fjalimin e hapjes. Me një fjalë, do të bajë gjithçka që bajnë mbretërit e princat në vendet e tjera. Por të gjitha këto do t'i bajë vetëm mbasi të jenë diskutue në këshillin e Pleqësisë dhe mbasi ta ketë marrë edhe mendimin e pleqve të tjerë. S'do të bajë asgja me krye të vet, sepse një njeri mund të mashtrohet e të gabojë, por pesëmbëdhjetë njerëz të pjekun e me përvojë s'munden me gabue të gjithë. Megjithëse kryetari i Pleqësisë do ta ketë nderin e kreut të shtetit, në punë s'asht vetëm ai, por krejt Pleqësia që do të vendosë. Kur kryetari i Pleqësisë të jetë i sëmurë ose jashtë vendit, nënkryetari do t'i kryejë punët e do ta zëvendësojë.

Pleqtë do të zgjidhen për katër vjet, si edhe kryetari i tyne. Por s'do të ndërrohen të gjithë përnjëherë: gjysma do të zgjidhet një herë dhe gjysma mbas dy vjetësh. Kështu, çdo dy

vjet do të ndërrohet gjysma e pleqve. Kryetari do të ndërrohet me njanën gjysmë, kurse nënkryetari me tjetrën, që këshilli të mos mbetet kurrë pa kryetar e pa nënkryetar në të njëjtën kohë. Por, nëse nënkryetari zgjidhet kryetar në zgjedhjet e dyta, atëherë do të zgjidhet një nënkryetar vetëm për dy vjetët që i kishin mbetë atij.

Secili prej pleqve do të ketë një sekretar, kurse sekretari i kryetarit të këshillit do të jetë kryesekretar. Sekretarët s'do të ndërrohen bashkë me pleqtë. Secili qark i Shqipërisë do të mbajë korrespondencë të vazhdueshme me plakun që e ka zgjedhë vetë. Atij do t'i shkruajnë për çdo ankesë që kanë, qoftë ndaj njerëzve të qeverisë, qoftë ndaj të tjerëve, dhe për çdo mungesë në vendin e tyne. Sekretarët do t'i mbajnë e do t'i ruajnë këto shkresa me rregull. Mbasi secili plak t'i lexojë me sekretarin e vet, do t'i shtrojnë në këshillin e Pleqësisë, për me mendue çka duhet me ba dhe për me i shkrue kryeministrit a ministrit përkatës. Kështu Pleqësia do të jetë edhe ndërmjetëse mes banorëve e qeverisë, për me e vu çdo punë në rrugë të drejtë dhe që askush të mos ketë arsye për ankesë.

Pleqësia do të jetë e përhershme dhe do të mblidhet përditë. Vetëm për dy muaj të verës, gjysma në muajin e parë e gjysma tjetër në të dytin, do të kenë pushim me shkue në vendet e tyne për me u çlodhë dhe për me i pa nevojat e vendit.

Ata që do të zgjidhen në këshillin e Pleqësisë duhet të jenë prej parisë dhe prej njerëzve që u dëgjohet fjala, të moshës 30 vjeç e sipër, qofshin të shkolluem e të mësuem a jo.

Pleqësia do t'i shqyrtojë edhe vendimet e këshillit të përgjithshëm dhe do ta mbajë gjithmonë rrugën e mesme. Do ta ruajë maturinë, zakonet e vendit dhe vetitë e shqiptarëve, tue i zbutë pak ato vendime që i duken tepër të ashpra e të zjarrta.

Tue u ndërrue pleqtë, krejt parisë së Shqipërisë do t'i vijë radha me hy në këtë këshill, dhe shumë prej tyne kanë me mujtë me u ba kryetarë të Pleqësisë. Kështu askujt s'ka me i mbetë shkak për ankesë. Edhe ata që s'janë aq të shkolluem sa me marrë drejtimin e punëve do të munden me hy në Pleqësi e të mos mbeten pa pjesë.

III / Çka ka me u ba Shqipëria?

Këshilli i përgjithshëm

Prej çdo nënqarku do të zgjidhen dy veta, domethanë afërsisht një përfaqësues për çdo 20,000 banorë. Këta, që do të bahen 100 veta, ose pak ma shumë a ma pak, do të mblidhen në kryeqytetin e Shqipërisë dhe do ta formojnë këshillin e përgjithshëm. Ai do të mblidhet një herë në vit për një muaj, me e shqyrtue buxhetin, të gjitha punët e përgjithshme të vendit dhe shumë çështje që ia dërgon kabineti ose Pleqësia. Të zgjedhunit, domethanë anëtarët e këshillit të përgjithshëm, do të zgjidhen për 4 vjet, por çdo 2 vjet do të ndërrohet gjysma e tyne. Ata që votojnë duhet t'i kenë mbushë 20 vjet dhe të kenë shtëpi, arë a çfarëdo pasunie për të cilën paguajnë të paktën 5 monedha, franga, në vit qeverisë; ose të kenë krye një shkollë e të dinë me shkrue e me lexue. Ata që zgjidhen duhet t'i kenë mbushë 25 vjet, të kenë shtëpi e tokë a pasuni tjetër për të cilën paguajnë qeverisë të paktën 10 monedha në vit, ose të kenë mbarue një shkollë të mesme a të lartë.

Çdo ligj që do të vendoset, çdo taksë që do të caktohet dhe të gjitha punët e mëdha, si hekurudhat e të tjera, mbasi të mendohen e të vendosen mirë prej këshillit të ministrave, do t'i paraqiten këshillit të përgjithshëm. Mbasi ky këshill t'i miratojë, do t'i paraqiten edhe Pleqësisë. Nëse miratohen edhe prej Pleqësisë, do t'i kthehen këshillit të ministrave me nënshkrimin e kryetarit të Pleqësisë.

Sapo të mblidhen, të zgjedhunit do ta zgjedhin prej mesit të tyne një kryetar dhe një nënkryetar.

III / Çka ka me u ba Shqipëria?

Ministrat

Ministrat që do ta qeverisin Shqipërinë sipas ligjeve do të jenë shtatë: i punëve të brendshme, i punëve të jashtme, i ushtrisë e i detit, i financave, i drejtësisë, i arsimit, i punëve publike dhe i feve. Kur Shqipëria të jetë më vete, njani prej tyne do të jetë kryetar i të gjithëve dhe i këshillit që do të formojnë. Sa të jetë nën Turqinë, kryetar do të jetë qeveritari i përgjithshëm, që do të dërgohet prej Konstandinopojës për pesë vjet. Porta e Lartë do t'ia dërgojë emnin e tij Pleqësisë me shkrim. Pleqësia do ta mbledhë këshillin e përgjithshëm dhe, nëse të dy këshillat e miratojnë atë njeri, ai do të dërgohet. Nëse jo, kryetari i Pleqësisë do t'i përgjigjet Portës dhe do t'i kërkojë me zgjedhë një tjetër, kështu deri sa të miratohet.

Secili ministër jep llogari për punët që ban para këshillit të përgjithshëm dhe Pleqësisë. Kryeministri a qeveritari i përgjithshëm do të përgjigjet për të gjithë.

Këshilli i ministrave do të mblidhet një a dy herë në javë për me diskutue punët e qeverisë. Çdo ministër do t'i shtrojë për diskutim ato çështje që s'ka guxue me i zgjidhë vetë. Për disa punë të randësishme, ky këshill do të hyjë në korrespondencë me Pleqësinë dhe, kur ta shohë të nevojshme, do të mblidhet bashkë me të për me diskutue.

III / Çka ka me u ba Shqipëria?

Ushtria

Çdo shqiptar do të jetë ushtar prej moshës 20 deri në 40 vjeç. Sapo të hyjë në të njëzetat, do të hyjë në ushtrinë e stërvitjes [nizamije] vetëm për një vit. Gjatë këtij viti do të qëndrojë në kazermat [kishllat] ma të afërta me vendin e vet dhe do ta mësojë artin e luftës e të gjitha mësimet që i duhen një ushtari. Nëse i mëson për ma pak se një vit, do ta kërkojë me shkrim lirimin e vet; nëse komandanti ia vërteton, lirohet. Ata që dalin prej ushtrisë së stërvitjes hyjnë në ushtrinë rezervë [redif], që ndahet në tri radhë: e para prej 7 vjetësh, e dy të tjerat prej 6 vjetësh secila. Radha e parë mblidhet një muaj në vit për me e përsëritë stërvitjen [talimin], radha e dytë dy javë në vit dhe e treta vetëm një javë. Këta mblidhen në qendrën e nënqarkut të vet, ku i kanë komandantët, armët e rrobat, secili me numrin e tij. Sa herë të ketë nevojë dhe të jepet urdhni, ushtria rezervë do të merret menjëherë nën armë: për nevoja të vogla radha e parë, për nevoja ma të mëdha edhe e dyta dhe, në fund, radha e tretë. Do të dërgohen aty ku duhet.

Mbas të dyzetave, çdo shqiptar do të jetë ushtar i mbrojtjes së vendit, mustahfiz, deri në moshën 60 vjeç. Këta do të merren nën armë vetëm në kohë lufte për me e mbrojtë vendin.

Ushtria e Shqipërisë, që në këtë mënyrë në kohë paqeje s'do të ketë ma shumë se 20,000 veta, por në kohë lufte mund të arrijë deri në 500,000 burra, do të ndahet në katër krahë: një në kufirin me Greqinë, një në kufirin lindor, një në kufirin verilindor a të Serbisë dhe një në kufirin veriperëndimor a të

Malit të Zi. Janina, Manastiri, Prishtina dhe Shkodra do të jenë qendrat e këtyne krahëve. Në qendrën e çdo qarku do të jetë një komandant [gjeneral], në qendrën e çdo nënqarku një major (bimbash), kurse nëpër fshatra oficerë ma të ulët, sipas nevojës.

Këta komandantë s'do të merren me ushtrinë e stërvitjes, e cila do t'i ketë komandantët e vet dhe do të vendoset në pak vende. Ata do ta kenë ushtrinë rezervë, të cilën do ta mbledhin gjatë kohës së stërvitjes; në kohët e tjera do t'ia mbajnë regjistrat në rregull. Do të komandojnë edhe forcat e rendit [xhandarët]. Kur të ndodhë ndonjë trazim që këto forca s'e përballojnë, menjëherë do ta thërrasin ushtrinë rezervë të një radhe, prej një a disa fshatrave, dhe me ta do ta shuajnë trazimin e do ta rikthejnë qetësinë.

Ushtria detare do të jetë pak ndryshe dhe do të qëndrojë nën armë për stërvitje pak ma gjatë, si edhe ka[l]orësia e artileria. Detarët do të jenë në disa anije luftarake me qendër në Ujin e Ftohtë, Pasha-Liman, afër Vlorës, dhe do t'i ruajnë brigjet prej Ulqinit deri në Sallahorë.

III / Çka ka me u ba Shqipëria?

Dija

Nëse ka një gja për të cilën shqiptarët duhet me u kujdesë ma së shumti, ajo pa dyshim asht dija. Të gjitha katundet e fshatrat, ose dy a tre fshatra të afërta së bashku, duhet me pasë shkolla fillore; qytetet duhet me pasë ma shumë se një, sipas madhësisë së tyne. Të gjithë djemtë e vajzat prej moshës 7 deri në 13 vjeç do të jenë të detyruem me shkue patjetër në shkollë. Prindërit që s'i dërgojnë fëmijët në shkollë do të qortohen e do të detyrohen me i dërgue. Mësimi do të jetë pa pagesë, kurse të varfënve do t'u jepen falas edhe fletoret, letra e gjanat e tjera. Në qendrën e çdo nënqarku do të ketë një shkollë të mesme të ulët për djem dhe një për vajza. Në qendrën e çdo qarku, përveç shkollave të mesme të ulëta, ryshdije (σχολεῖον), do të ketë edhe të mesme të larta, idadije (γυμνάσιον), veçmas për djem e për vajza, si edhe shkolla për mjeshtëri sipas vendit, për bujqësi e të tjera.

Në kryeqytetin e Shqipërisë, përveç shkollave të mesme të ulëta e të larta, do të ketë një universitet, dar-yl-fynun (πανεπιστήμειον), një shkollë ushtarake, një për miniera e pyje, një për bujqësi dhe shumë të tjera për shkenca e mjeshtëri të veçanta. Ma vonë duhet me u hapë edhe dy universitete: një në Shqipërinë e Sipërme dhe një në të Poshtmen. Shkolla e detarisë duhet me qenë në bregdet, aty ku do të jenë edhe anijet luftarake, në Durrës ose në Ujin e Ftohtë, afër Vlorës.

Në kryeqytet duhet me pasë një këshill dijetarësh, një akademi, që kujdeset për gjuhën, për librat që duhen e për

punë të tjera. Një shtypshkronjë e qeverisë do të merret me shtypjen e librave që duhen për shkolla dhe do të botojë revista ditunore e gjithçka që duhet për me i zgjue shqiptarët. Me ndihmën e Ministrisë së Arsimit do të krijohen disa shoqni për me e çue përpara studimin e gjeografisë, historisë, gjeologjisë (γεωλογία), mineraleve dhe çështjeve të tjera të Shqipërisë. Secila prej tyne do të nxjerrë një herë në muaj, ose edhe ma shpesh, një revistë ku tregohet gjithçka që shoqnia ka gjetë a zbulue.

Në kryeqytetin e Shqipërisë do të ketë dy shkolla të mëdha për gjuhët. Në njanën do të mësohen gjuhët moderne të Evropës: frëngjishtja, gjermanishtja, italishtja, anglishtja, sllavishtja, greqishtja e re e të tjera. Në tjetrën do të mësohen gjuhët e lashta: greqishtja e lashtë, latinishtja, arabishtja, persishtja, sanskritishtja e të tjera. Secila prej këtyne shkollave do të ketë një këshill të përbamë prej njerëzve që i njohin këto gjuhë. Ata do të përpiqen me shkrue e me shtypë libra mësimorë e botime të tjera në këto gjuhë. Shtypshkronja e qeverisë do t'i ketë shkronjat e të gjitha këtyne gjuhëve për me i shtypë ato.

Në kryeqytet do të ketë një muze të përgjithshëm për të gjitha sendet e lashta, statujat, figurat, gurët me mbishkrime e të tjera që gjenden në Shqipëri e gjetiu. Drejtoria e këtij muzeu do të kryejë gërmime në të gjitha vendet e qyteteve të vjetra për me kërkue antikitete. Një muze tjetër do të jetë për historinë natyrore. Këshilli i tij do të bajë kërkime në krejt Shqipërinë për barishtet, drunjtë, mineralet, kafshët e gjanat e tjera të vendit, si edhe për mbetjet e lashta [gjeologjike] e antropologjike. Secili prej këtyne dy këshillave të muzeve do të nxjerrë një revistë çdo muaj, ku do t'i shkruajnë kërkimet

e zbulimet e tyne dhe shumë njohuni për punën që bahet në këto fusha në Evropë e gjetiu. Do të krijohet një bibliotekë e madhe me libra e shkrime të tjera të nevojshme e me vlerë në të gjitha gjuhët që mund të kuptohen në Shqipëri.

Në ato vende të Shqipërisë ku fliten edhe gjuhë të tjera përveç shqipes, si bullgarisht, greqisht e vllahisht, ata që i flasin këto gjuhë do ta mësojnë në shkollat fillore gjuhën e vet bashkë me shqipen. Shkollat e mesme dhe të larta do të jenë shqip. Por, nëse duan, munden me krijue për vete edhe shkolla të larta në gjuhët e tyne. Megjithatë, nëse s'dinë me shkrue e me lexue shqip, s'munden me hy në asnjë punë të qeverisë dhe as me u zgjedhë anëtarë të këshillave.

III / Çka ka me u ba Shqipëria?

Punët publike

Mbas dijes, kujdesi i shqiptarëve dhe nevoja e tyne ma e madhe do të jenë punët publike, që do të sjellin begati e pasuni të madhe në Shqipëri. Rrugët, hekurudhat, portet, hapja e lumenjve dhe e liqeneve e kënetave, minierat, pyjet e të tjera janë ndër punët ma të nevojshme e ma me vlerë që Shqipëria do t'i bajë sapo t'i ketë duart e kambët të zgjidhuna. Rrugët, për të cilat shqiptarët sot paguajnë aq shumë sa me ato para mund të shtroheshin me a[r]gjend të gjitha rrugët e Shqipërisë, mund të ndërtohen me shumë ma pak para prej një qeverie të drejtë e të ndershme. Kështu njerëzit e kafshët mund të lëvizin pa rrezik në të gjitha anët.

Një hekurudhë duhet të niset prej Manastirit dhe, mbasi të kalojë prej Korçës, të ndahet në dy degë. Njana të përfundojë në Prevezë, tue kalue nëpër Janinë, kurse tjetra të shkojë në Berat e në Skënderbegas. Prej andej të ndahet prapë në dy, që njana të përfundojë në Vlorë e tjetra në Durrës, tue shtri edhe një degë deri në Elbasan. Një rrugë tjetër prej Manastirit të shkojë në Ohër dhe prej andej, përgjatë Drinit, njana degë të zbresë në Shkodër e në Lezhë, kurse tjetra të kalojë prej Prizrenit dhe të bashkohet në Ferizaj me hekurudhën e madhe që shkon në Selanik e në Austri.

Këto hekurudha, bashkë me disa degë dytësore, mund të përfundohen brenda pak kohe, qoftë prej shoqnive të hueja, qoftë prej vetë Shqipërisë me një hua të vogël, dhe mund t'i sjellin vendit pasuni e qytetnim të madh.

Mbas rrugëve, puna e parë që duhet ba asht Myzeqeja. Kjo fushë e gjerë asht një magje e madhe që mund ta ushqejë krejt Shqipërinë dhe të nxjerrë edhe shumë drithë e prodhime të tjera, po të rregullohet siç duhet. Për me e rregullue këtë fushë duhen hapë lumenjtë Seman, lumi i Beratit, Devoll e të tjerë, si edhe Vjosa e Shkumbini që rrjedhin anash saj. Këta lumenj duhen thellue dhe, aty ku duhet, duhen ndërtue mure që uji i tyne të mos përhapet nëpër fusha. Atëherë mund t'u bahen edhe disa porta e kanale që hapen e mbyllen, përmes të cilave të ujitet krejt fusha. Atëherë mund të thahen edhe aq këneta e moçale ku uji i tepërt qëndron gjatë verës e, tue u qelbë, e prish ajrin e krejt vendit. Në dimën krejt fusha do të shpëtojë prej të qenit një kënetë e pandërpreme, e përmbytun nga uji. Myzeqeja do të bahet një arë e gjerë e e gjatë që, me ujitje e me tokën e saj shumë pjellore, do të jetë një Egjipt i dytë. Kodrinat e

Myzeqesë mund të mbulohen me vreshta e ullinj, ndërsa livadhet e saj mund të ushqejnë kuaj e bagëti aq shumë sa me mbushë jo vetëm Shqipërinë, por edhe Evropën.

Duhet me u hapë porti i Durrësit, një port i gjerë e i bukur në anën veriore të këtij qyteti, të cilin sulltan Mehmeti e ka mbyllë prej paditunisë, që të mos hynin anijet venedikase. Hapja e grykës së këtij porti dhe thellimi i brendësisë së tij kanë me e ringjallë qytetin siç ishte dikur dhe kanë me e ba një Trieste të dytë ose një Selanik tjetër. Edhe shumë porte të tjera mund të hapen e të pastrohen përgjatë Adriatikut, si Butrinti e të tjera, dhe shumë skela me tregti të madhe mund të krijohen e të përparojnë.

Mundet me u themelue një shoqni anijesh me avull, që të mbajë linja nëpër portet e Shqipërisë dhe deri në Trieste, në portet e Italisë e të Greqisë. Anije me avull dhe anije të tjera mund të lundrojnë edhe nëpër liqenet e Shkodrës, Ohrit, Prespës e të tjera, si edhe në disa prej lumenjve që do të hapen.

Të gjitha këto punë, si edhe pyjet e minierat, do të jenë nën kujdesin e ministrit të punëve publike. Çdo pyll do të ndahet në disa pjesë. Deri sa të vijë radha me u pre pjesa e fundit, ajo që u pre e para do të jetë rritë përsëri. Kështu gjithmonë do të merret landë prej pyjeve dhe pyjet s'kanë me mbarue kurrë, por do të përtërihen e do të jenë gjithmonë të lulëzueme. Mineralet do të kërkohen në të gjitha anët e Shqipërisë dhe do të nxirren kudo që të gjenden.

Edhe mjeshtëritë, tregtia, bujqësia e blegtoria do të jenë nën kujdesin e kësaj ministrie. Ajo do të kujdeset që në çdo vend të përparojë ajo mjeshtëri me të cilën janë mësue banorët.

Leshi, lini, pambuku, mëndafshi, hekuri e druni të prodhohen e të përpunohen sa ma shumë, që Shqipëria të mos ketë aq nevojë me i sjellë prej jashtë.

III / Çka ka me u ba Shqipëria?

Punët e feve

Njani prej ministrave, ai i arsimit ose i drejtësisë, do t'i ketë edhe punët e feve. Një myfti i madh për myslimanët, një ekzark për të krishtenët ortodoksë dhe një kryepeshkop për katolikët do t'i mbikëqyrin të gjitha punët e tri feve në Shqipëri. Xhamitë, kishat, teqetë, manastiret, myftinjtë, imamët, myezinët, priftërinjtë dhe të gjithë njerëzit e institucionet fetare, si edhe pasunitë e vakëfet e tyne, do të mbikëqyren e do të rregullohen prej këtyne tre krerëve të lartë. Secili prej tyne do të ketë edhe nga dy këshilla për me i shqyrtue këto punë. Ministri që i ka nën mbikëqyrje këto çështje do t'u ndihmojë dhe do t'ua kontrollojë edhe llogaritë, pa u përzie në punët krejt fetare, në të cilat mund të ndërhyjnë vetëm këshillat fetarë. Prej dy këshillave që do t'i ketë secili kryetar feje, njani do të përbahet vetëm prej njerëzve fetarë: myftinjve, dijetarëve islamë, myderrizëve, dervishëve, ose peshkopëve, priftërinjve, teologëve e të tjerëve. Tjetri do të jetë i përziem, me njerëz të tillë dhe me laikë. I pari do të merret vetëm me çështjet fetare dhe do t'i shqyrtojë edhe librat fetarë. I dyti do të mbikëqyrë administrimin e xhamive e të kishave, llogaritë dhe punë të tjera të këtilla. Disa prej anëtarëve të këtyne këshillave do të emnohen prej krerëve fetarë dhe do të miratohen prej kreut të shtetit, me kërkesë të shkrueme prej ministrit të feve; disa të tjerë do të zgjidhen prej banorëve.

Krerët e feve, domethanë myftiu i madh, ekzarku dhe kryepeshkopi, do të kenë nder të madh, por s'do të përzihen veçse në çështjet fetare, ashtu si myftinjtë e tjerë, peshkopët

dhe të gjithë njerëzit e fesë. Dijetarët islamë, dervishët e priftërinjtë s'do të përzihen as në arsim e në shkolla, përveç mësimit fetar, që do ta japin nëpër xhami, medrese, kisha e vende të tjera fetare.

Bektashinjtë, që janë mjaft të përhapun e të shumtë në Shqipëri, do të kenë një Kryebaba në një vend të Shqipërisë. Ai do t'i emnojë baballarët e tjerë dhe, bashkë me një këshill të përbamë prej baballarësh e dervishësh, do t'i mbikëqyrë e do t'i rregullojë punët e teqeve dhe të tarikatit.

Të gjitha fetë e tjera do të jenë të lira e pa pengesa në Shqipëri. Hebrenjtë, protestantët e të tjerët do të kenë nga një kryetar të vetin, nën mbikëqyrjen e ministrit të feve.

Çdo njeri e ka fenë për vete dhe askush s'ka të drejtë me e detyrue tjetrin me besue diçka ose me krye ndonjë veprim fetar me pahir. Krerët fetarë, dijetarët islamë dhe priftërinjtë munden me i sjellë njerëzit në rrugën e fesë vetëm me fjalë e me të mirë, dhe këtë brenda xhamive, medreseve, teqeve, kishave e vendeve të tjera fetare, jo jashtë. Askush s'do të detyrohet me pague gja për punët a institucionet fetare; vetëm ai që don vetë mundet me dhanë aq sa ia don zemra.

III / Çka ka me u ba Shqipëria?

Punët e financave

Shqipëria sot, sipas taksave që qeveria turke i mbledh në të katër vilajetet, bashkë me doganat, kripën e të tjera, nxjerr afro 3,000,000 lira turke në vit, përveç atyne që vidhen, hahen e humbin kot.

Asht e vërtetë se shumë prej taksave janë tepër të larta, si taksa e bagëtive e të tjera, dhe duhen ulë që njerëzve t'u lehtësohet barra. Por përballë këtyne ka aq shumë gjana që sot humbin e shkojnë kot, si pyjet, mineralet dhe shumë të tjera, që, po të trajtohen siç duhet, munden me sjellë një begati të madhe.

Me të gjitha këto, nëse administrohet siç duhet, Shqipëria mund të ketë shumë ma tepër të ardhuna në vit. Por le të na mjaftojnë 3,000,000 lira franceze, për të cilat s'ka dyshim, domethanë 60,000,000 franga.

Kur të jetë më vete, Shqipëria duhet menjëherë me krijue monedha të përcaktueme e të qarta. Një lirë ari të vlejë 20 monedha, franga, dhe secila frangë të ndahet në 100 qindarka, santime. Do të ketë edhe gjysmë e një të katërtën e lirës prej ari, si edhe dy e gjysmë e pesë lira, domethanë 50 e 100 franga bashkë. Frangat do të jenë prej argjendi. Do të ketë edhe monedha prej dy e gjysmë e pesë frangash, si edhe gjysmë e një të katërtën e frangës, domethanë 50 e 25 qindarka argjendi. Prej nikeli do të ketë monedha me vlerë 2½, 5, 10 dhe 20 qindarka. Këto do të jenë të gjitha monedhat e Shqipërisë. Por baza e themeli i tyne do të jetë lira e artë. Monedhat e argjendta e të nikelta do të shërbejnë vetëm për

shumat e vogla dhe do të jenë aq të pakta sa të mos munden me ia ndryshue vlerën lirës sipas çmimit të argjendit e nikelit, siç ndodh sot në Turqi prej sasisë tepër të madhe të mexhidijeve të argjendta.

Qysh në fillim duhet me u themelue një bankë kombëtare në Shqipëri. Të gjithë ata njerëz që kanë pare dhe s'dinë ku e si me i ruejtë, tue humbë jo vetëm interesin por shpesh edhe kapitalin, do t'i lanë pa frikë paratë në këtë bankë, të miratueme e të garantueme prej qeverisë. Edhe taksat që mbledh qeveria s'do t'i mbajë nëpër arka, por do t'ia japë menjëherë bankës. Banka do të ketë degë në çdo qark dhe në disa nënqarqe tregtare. Kështu kjo bankë do të jetë e pranishme në krejt Shqipërinë dhe askush s'do të ketë nevojë me mbajtë pare në gji a në kuletë; banka do të jetë arkëtare për të gjithë. Të gjitha paratë që merr prej njerëzve e prej qeverisë, ajo do t'i vejë në punë për me sjellë begati e bukuri në atdhe. Në vend të tyne do të nxjerrë pare letre, bankënota, që do të përdoren ma shumë në qarkullim, në mënyrë që ari e argjendi të mos mbeten pa punue e pa interes.

Dy gjana shpesh i prishin njerëzit e një qeverie: rroga tepër e madhe, që u hap rrugën e shpenzimeve të shfrenueme e të madhështisë, dhe rroga tepër e vogël, që i shtyn me vjedhë e mos me e krye punën. Prandaj në Shqipëri s'duhet me pasë as rroga shumë të mëdha, as shumë të vogla.

Për shembull, mund t'i shënojmë rrogat e nëpunësve dhe ta shohim sa mund të bahen të gjitha në muaj:

		nga	franga
	Kryetari i Pleqësisë	3000	3000
	Nënkryetari	2500	2500
13	Anëtarë	2000	26000
15	Sekretarë	300	4500
7	Ministra	2000	14000
	Kryeministri	2500	2500
8	Kryesekretarë	1000	8000
8	Zyra sekretarie	2000	16000
3	Krerë të feve	2000	6000
3	Këshillat dhe sekretarët e tyne	2000	6000
15	Qeveritarë qarqesh	1500	22500
15	Kryesekretarë	750	11250
15	Mbikëqyrës financash	750	11250
15	Mbikëqyrës arsimi	750	11250
15	Mbikëqyrës të punëve publike	750	11250
15	Mbikëqyrës drejtësie	750	11250
15	Llogaritarë	2000	30000
50	Nënqeveritarë	750	37500
50	Sekretarë	300	15000
50	Nënmbikëqyrës financash	300	15000
50	Sekretarë të tjerë e të tjerë nëpunës	300	15000
50	Gjykata të shkallës së parë	1000	50000
15	Gjykata të shkallës së dytë	2000	30000
1	Gjykatë e lartë	5000	5000

		nga	franga
50	Shkolla të mesme	2500	125000
2000	Shkolla fillore	200	400000
20	Shkolla të larta	5000	100000
		fr.	989750
	Shuma e bartun	-	989750
10	Akademia, shtypshkronja, observatori, muzeu, biblioteka e të tjera	5000	50000
20000	Ushtarë, mesatarisht për njeri	40	800000
	Kuadri i ushtrisë së luftës dhe xhandarët		500000
	Rrugët dhe punët e tjera publike		500000
	Anijet luftarake		500000
	Përfaqësuesit në vende të hueja		25000
	Shpenzime të ndryshme		75000
	Në muaj		3439750
	Që bahen në vit		41277000
100	Anëtarë të këshillit të përgjithshëm, nga 1000 fr. (2 muaj)		200000
	Kryetari, nënkryetari dhe sekretarët		10000
	Në vit	-	41487000

Kështu, të gjitha shpenzimet s’bahen shumë ma tepër se 2 milionë lira dhe tepron afro një milion lira. Këto do të shpenzohen për me ndërtue hekurudha, rrugë karrocash, porte dhe punë të tjera publike, si edhe anije e anije me avull për luftë e për tregti. Këto punë, tue ecë gjithnjë e ma mbarë, do t’i shtojnë të ardhunat e Shqipërisë vit mbas viti. Mund të vijë një ditë që vendi të qeveriset vetëm me të ardhunat e

doganave e të tregtisë, ndërsa fshatarët e varfën të shpëtojnë prej taksave që paguajnë për veten, bagëtitë, tokat e shtëpitë e tyne, taksa që po ua thyejnë mesin dhe s'i lanë me marrë frymë. Atëherë shqiptarët, si amerikanët sot, do të jetojnë si në parajsë.

Monedha e Shqipërisë në njanën faqe do të ketë një shqiponjë në kambë, me krahë gjysmë të hapun dhe një yll, Hyjin, mbi ballë, domethanë shenjën e Shqipërisë. Përreth do të jetë emni i Shqipërisë dhe nën kambët e shqiponjës viti kur asht shtypë. Në faqen tjetër, në mes të një kurore degësh, do të jetë numri dhe poshtë tij emni i frangave a i qindarkave.

III / Çka ka me u ba Shqipëria?

Komunat

Vendi ma i lumtun në botë asht ai ku dora e qeverisë ndihet shumë pak. Qeveria, sa të jetë e mundun, s'duhet me pasë punë drejtpërdrejt me banorët. Për këtë duhen organizue mirë komunat: banorët të kenë punë vetëm me to, kurse komunat të kenë lidhje e punë me qeverinë. Taksat do t'i mbledhë komuna dhe do t'ia japë qeverisë. Çështjet e vogla gjyqësore mes njerëzve do t'i shqyrtojë komuna. Rrugët e vogla mes fshatrave dhe rrugët e qyteteve do t'i ndërtojë komuna. Shkollat fillore, tregjet dhe punët e tjera të qyteteve e të fshatrave, si edhe pyjet e kopshtet publike, arat e vreshtat, do të jenë nën mbikëqyrjen e komunës.

Çdo qytet i vogël do të quhet një komunë, beledije; qytetet e mëdha do të ndahen në dy ose ma shumë komuna. Disa katunde e fshatra që janë afër njani-tjetrit dhe formojnë së bashku një pellg a rreth do të llogariten si një komunë. Kështu çdo nënqark do të ndahet në disa komuna.

Çdo komunë do të ketë kuvendin e vet të përgjithshëm, ku do të përfshihen të gjithë burrat që i kanë kalue 20 vjet dhe kanë të paktën një shtëpi e një arë, vresht, kopsht ose pasuni tjetër për të cilën paguajnë qeverisë të paktën 5 franga në vit; ose që dinë me shkrue e me lexue. Ky kuvend i përgjithshëm do të zgjedhë një herë në vit një kryetar komune [nahije mydiri a beledije reisi], një nënkryetar a ndihmës të kryetarit, tre anëtarë të këshillit komunal, si edhe një kryetar, një nënkryetar e tre anëtarë të gjykatës së paqes (juges de paix). Emnat e tyne do t'i dërgohen me shkrim nënqeveritarit, i cili do t'ia përcjellë menjëherë qeveritarit të qarkut. Ai do t'i miratojë dhe do t'i kthejë. Rojat e rrugëve e të pyjeve, taksambledhësit, tahsildarët, xhandarmëria komunale e të tjerët do të jenë nën urdhnat e kryetarit të komunës. Taksat e banorëve do t'i mbledhë komuna përmes taksambledhësit, me ndihmën e xhandarmërisë kur të ketë nevojë, dhe do t'ia dërgojë të gatshme administratës së nënqarkut. Të gjitha çështjet e vogla gjyqësore, qoftë për borxhe e detyrime, qoftë për shkelje, do të shqyrtohen në gjykatën komunale të paqes. Ajo mundet me shqyrtue edhe çështje ma të mëdha, nëse e duan të dy palët.

Kështu, të gjitha punët vendore do të administrohen prej komunës dhe banorët s'do të njohin tjetër qeverisje përveç komunës që e kanë zgjedhë vetë. Qeveria s'do të ndërhyjë veçse në punët e mëdha e të përgjithshme, në ato çështje që

komuna, mbasi s'mundet me i rregullue vetë, do t'ia dërgojë administratës së nënqarkut.

Komuna do të ketë taksat e veta, që do t'i mbledhë qoftë prej shtëpive, arave, vreshtave, pyjeve e të tjerave, qoftë prej tregjeve, shitjeve e blerjeve. Këto të ardhuna janë jashtë buxhetit të përgjithshëm dhe me to do të mbahet komuna, do të paguhen rojtarët e të tjerët.

III / Çka ka me u ba Shqipëria?

Përmbledhje

Prej gjithçkaje që thamë kuptohet shumë mirë si mundet me u qeverisë Shqipëria dhe çfarë vendi të bukur do të bahej me një qeveri të tillë! Sa do të përparonte e do të lulëzonte! Brenda pak kohe do të bahej një prej vendeve ma të bukura të Evropës e të krejt botës. Në këtë mënyrë kombi shqiptar do të bahej shpejt një prej kombeve ma të zgjueme e ma të qytetnueme në botë. Shqiptarët, që kanë kaq qindra vjet tue jetue në robni, varfëni e shtypje të madhe, do të baheshin të gjithë të pasun e të lumtun dhe do të jetonin si njerëz!

Çka duhet që ky komb i mjerë e ky vend i varfën të shpëtojë prej kësaj të zeze të madhe që e ka mbulue dhe prej të gjitha këtyne rreziqeve që e kanë rrethue, e të lulëzojë ashtu siç thamë? Shumë pak: vetëm dëshirë! Mjafton me dashtë. Po të duam, e kemi në dorë me e ba Shqipërinë siç thamë dhe me e shpëtue prej të gjitha rreziqeve e fatkeqësive. Kur asht në duart tona, të ne shqiptarëve, me e shpëtue a me e humbë Shqipërinë, atëherë të mendojmë sa faj i madh asht me

ndejtë pa ba asgja! Kjo asht me e vra atdheun me dorën tonë. Kur e kemi në dorë me e shpëtue dhe s'e shpëtojmë, domethanë po e vrasim vetë!

Po çka të bajmë? Ja çka duhet me ba:

Çdo shqiptar duhet me e pasë gjithmonë, natë e ditë, në mendje e në zemër shpëtimin e Shqipërisë dhe përparimin e kombit shqiptar. Si bahet kjo? Çdo shqiptar që e don këtë duhet me e dashtë bashkimin e shqiptarëve. Të gjithë shqiptarët janë vëllezër; kanë të njëjtin gjak në damarë. S'ka turk e kaur, por janë të gjithë shqiptarë! Ai që asht shqiptar i vërtetë duhet me i pa si vëllezër dhe me i dashtë prej zemrës shqiptarët e vërtetë, edhe nëse s'janë të fesë së tij. Shqiptari ka qenë shqiptar para se me u ba i krishtenë a mysliman.

Prandaj shqiptari i vërtetë e i mirë, ai që e don shpëtimin e Shqipërisë, e ven gjithmonë kombësinë përpara fesë. Vëllezër s'i ka ata të fesë së vet, por ata të kombësisë së vet. Shqiptarët e vërtetë janë në mënyrë të veçantë vëllezër mes vete. Vëllaznia e tyne duhet me qenë aq e fortë sa asgja të mos mundet me e nda e me e çue përçarjen në të, dhe asgja të mos mundet me hy mes tyne. Ashtu si masonët e bektashinjtë janë vëllezër mes vete, kështu duhet me qenë edhe shqiptarët e vërtetë.

Shqiptar asht çdo njeri i lindun prej shqiptarësh dhe që flet shqip. Por shqiptar i vërtetë asht ai që e ka mendjen e zemrën shqiptare. Këta shqiptarë të vërtetë janë me të vërtetë e plotësisht shqiptarë. E duan gjuhën e kombin e vet dhe përpiqen për përparimin e atdheut. Kur të gjithë shqiptarët, ose shumica e tyne, të bahen kështu shqiptarë të vërtetë, atëherë Shqipëria asht e ndërtueme dhe e

shpëtueme prej çdo rreziku. Prandaj çdo shqiptar duhet së pari me qenë vetë, ose me u ba, shqiptar i vërtetë. Pastaj duhet me u përpjekë me ba edhe shokë të tjerë, që pak nga pak, njani mbas tjetrit, të bahen të gjithë shqiptarë të vërtetë.

Sot shumë shqiptarë, mundemi me thanë nëntëdhjetë për qind, s'janë shqiptarë as me mend e as me zemër. Kombin dhe gjuhën e vet as s'i duan, as s'i nderojnë. S'duan me lexue e me shkrue në gjuhën e tyne, dhe shumë prej tyne kanë turp edhe me folë shqip! Por, nëse ata kanë turp me thanë se Shqipëria asht nana jonë, Shqipëria ka edhe ma shumë turp e dhunë me u pa se ka bij të tillë! Kombi shqiptar s'asht komb për me pasë turp prej tij. Me qenë pjesëtar i një kombi kaq trim e kaq të zgjuet s'asht turp, por nder i madh. Nëse kombi ynë ka mbetë mbrapa, s'asht faji i tij, por faji ynë. Nëse gjuha shqipe ka mbetë e pashkrueme, s'ka mbetë sepse asht gjuhë e keqe a e mangët, por vetëm sepse ne s'jemi kujdesë me e shkrue. S'na ka faj kombi, s'na ka faj gjuha; faji asht yni. Jemi kombi ma i vjetër i Evropës, ma fisniku e ma trimi; flasim gjuhën ma të vjetër e ma të mirë të familjes ariane.

Ata shqiptarë që s'dinë me e çmue kombin e gjuhën e vet, që s'i pëlqejnë dhe s'kanë turp me dashtë me u quejtë turq, grekë, sllavë a diçka tjetër, janë tradhtarë të çmendun e të paditun. Qenia e tyne asht një turp i madh për Shqipërinë dhe kombin shqiptar. Sa turp i madh kur një shqiptar, në damarët e të cilit rrjedh gjaku i Skënderbeut e i shokëve të tij, e ul kombin dhe gjuhën e nanës së vet, kurse e nderon një gjuhë të huej, të cilën përpiqet me e vendosë e me e përhapë në vend të saj! Përpiqet që djemtë, nipat e stërnipat e vet të mos dinë shqip e të mos quhen shqiptarë! Turp i madh për Shqipërinë që ka lindë bij të tillë! Turp i madh asht qenia e

jeta e njerëzve të tillë mbi faqen e dheut! Kush mund të jetë ma i lig e ma i neveritshëm se ai që s'e do e s'e nderon nanën e vet, por e hedh në një qoshe dhe i vjen turp me thanë se asht biri i saj?

Turpi i njerëzve të tillë asht turp për atdheun tonë! Përveç tokës sonë, asnjë vend në botë s'jep fruta kaq të idhta! Aq shumë shqiptarë të pasun e kanë shpenzue krejt pasuninë për përparimin e një kombësie që asht armike e kombësisë së tyne; për me i ba djemtë e vet dhe të vëllezërve me e harrue shqipen e mos me u quejtë shqiptarë! Këta s'janë thjesht armiq; s'ka fjalë për me i quejtë këta tradhtarë të ligj e të ndytë! S'ka shqiptarë, thonë; shqiptarët s'janë komb më vete. Janë grekë, thonë disa; turq, thonë të tjerët; sllavë, thonë disa të tjerë. Oh, sa fjalë e randë për gojën e një shqiptari! Oh, si ua nxan goja këtë fjalë faqezinjve!

Njerëz të tillë s'duhet me pasë në Shqipëri, as mbi faqen e dheut. Këta tradhtarë i peshojnë tepër tokës; ajo s'mundet me i mbajtë. Le të largohen! Çdo shqiptar i vërtetë duhet me u kujdesë që të mos mbetet asnjë shqiptar i tillë, sepse i sjellin dam e turp të madh krejt Shqipërisë e shqiptarisë. Çdo shqiptar duhet së pari me u ba vetë shqiptar i vërtetë, pastaj me i ba të tjerët, sa ma shumë që mundet. Duhet me u kujdesë që gjuha shqipe të përparojë e të përhapet, domethanë shkrimi e leximi i gjuhës sonë, dhe që mësimi e dija në gjuhën tonë të shtohen. Me një fjalë, duhet me u përpjekë që edhe kombi ynë të jetë ndër kombet e qytetnueme e të ndrituna. Po të përpiqemi të gjithë për këtë punë, kombi ynë, meqë asht prej natyre i zgjuet e trim, brenda pak kohe do të bahet një prej kombeve ma të ndrituna e ma të qytetnueme të Evropës.

Një komb i vjetër, ma i vjetri i kombeve të Evropës; pellazgët e lashtë, të ruejtun e të qëndrueshëm prej kaq mijë vjetësh, ashtu siç ishin; një komb kaq i vjet[ër] dhe megjithatë shumë i ri, që vetëm tash po nis me lulëzue për herë të parë; një komb trim e i zoti, me një krye e një ballë që s'i ka asnjë tjetër, me një gjuhë të gjerë e të plotë, të bukur e të lehtë, që e mëson qysh me qumështin e nanës: kush mund t'i dalë përballë një kombi të tillë dhe kush mund t'i ecë përpara?

O burra, o shqiptarë! Nëse duam e përpiqemi, kemi me qenë një prej kombeve ma të mira e ma të ndrituna të Evropës, sa krejt bota të na ketë zili. O burra! Të mos na mbulojë gjumi i plogështisë e i paditunisë, sepse, po të rrimë kështu, jemi të humbun. Oh, sa dam i madh e sa turp i randë me humbë sot, në këtë kohë kur edhe kombet ma të dobëta po zgjohen e po lulëzojnë, një komb si shqiptarët, që asht mbajtë për kaq mijë vjet në aq kohë të egra! Një komb kaq i mençëm e me një gjuhë kaq të bukur me humbë prej paditunisë e prej mungesës së gjuhës së shkrueme! Një komb kaq trim, që s'e kursen aspak gjakun, me humbë tue u copëtue prej kombeve të dobëta e frikacake! Mend kemi, trimni kemi, gjuhë të bukur e të lehtë kemi, e të mos dimë a të mos duam me i përdorë të gjitha këto për të mirën tonë! Me ndejtë me duar lidhun, ose, çka asht edhe ma keq, me punue për humbjen tonë, tue ia shkulë themelet kombit me padituninë e verbninë tonë!

A jemi shqiptarë? Besa, feja, puna, kujdesi, dëshira dhe mendimi ynë le të jenë për Shqipërinë e për shqiptarinë. Ta çojmë gjuhën përpara, ta zgjerojmë e ta zbukurojmë me shkrim e me dije; të hapim shkolla, të mësojmë, që të mos mbetet asnjë shqiptar i paditun e që s'di me lexue e me

shkrue. T'i heqim shkollat e hueja prej Shqipërisë dhe ta mbushim atdheun me shkolla shqipe. Djemtë tanë të mësojnë brenda pak kohe me e lexue e me e shkrue gjuhën e vet dhe dijet që u duhen. Meqë gjuhën e dinë vetvetiu dhe shkrimin e saj munden me e mësue shpejt, kanë me pasë mundësi me marrë mjaft dije. As bariu, as bujku e as mjeshtri i mureve s'do të mbeten pa dituni.

Këto punë janë pjesë e të drejtave tona. Kush s'na lan me punue në këtë rrugë të drejtësisë e të mirësisë, na e ka grabitë të drejtën prej dorës. E kemi të drejtën me u përpjekë me fjalë, me punë, me gojë, me dorë, me pendë e me armë, për me e nxjerrë të drejtën tonë prej thonjve të atyne që na e kanë grabitë. S'duam me e grabitë pasuninë e tjetrit, por as s'duam me i lanë me na e grabitë me pahir pasuninë tonë dhe të drejtën tonë të qartë. Të përpiqemi për të drejtën, për gjuhën, për kombësinë dhe për të mirën e kombit tonë. Kush të na dalë përpara e të na ndalojë në këtë rrugë të shenjtë, ta shtyjmë, ta rrëzojmë, ta shkelim dhe të vazhdojmë tutje! Ta ngremë zanin, të thërrasim, që bota e qytetnueme të na dëgjojë dhe të na ndihmojë edhe ajo për të drejtën e bekueme që duam me mbrojtë. Të mos tutemi prej asgja, të përpiqemi e të mos pushojmë derisa ta fitojmë atë që kërkojmë. Jemi në të drejtën tonë; Perëndia asht gjithmonë ndihmëse e të drejtëve. Perëndia asht vetë e drejta!

O vëllezër shqiptarë! Të mos na ndodhë si atyne të egërve të Australisë e të Afrikës, te të cilët shkojnë evropianët, i mashtrojnë me disa rruaza, zbukurime të qelqta a pasqyra prej teneqeje dhe ua marrin vendet prej dore. Të mos mashtrohemi edhe ne kështu me disa copa teneqeje e qelqi që s'vlejnë asgja dhe t'i lamë të drejtat e kombit e të atdheut

në duart e të huejve e të armiqve tanë. Ta thyejmë zgjedhën [që] po na rëndon mbi zverk prej kaq qindra vjetësh e [këndej], t'i këpusim hekurat që po na i shtrëngojnë kamb[ët], ta hedhim tej hijen e randë që po na shk[el] e na shtyp dhe s'na lan me marrë frymë! Të mos [rrimë] të mpimë e të ngrimë; t'i lëvizim duart e kambët, të tundemi e të lëkundemi, të ecim të lirë në rrugën e Perëndisë, në rrugën e së drejtës:

PERËNDIA, E DREJTA, KOMBI, GJUHA! SHQIPËRIA, SHQIPTARIA!

Ja qëllimi ynë! Ja puna jonë e shenjtë! Ja besa jonë! Të gjithë ata që e kanë këtë qëllim janë vëllezërit tanë! Mes shqiptarëve të vërtetë s'ka asnjë ndamje, asnjë përçarje, asnjë dallim! Janë të gjithë vëllezër, të gjithë një trup, një mendje, një qëllim, një besë!

FUND

Shënime për tekstin dhe burimet

Ky botim përmban të 36 nënkapitujt dhe të 221 blloqet e transkriptimit të Fletoreve, të përditësuem më 25 shtator 2026. Asht një përshtatje e re, e plotë dhe pa shkurtime, në gegnisht të lexueshme të Kosovës, e përgatitun me ndihmën e inteligjencës artificiale drejtpërdrejt prej tekstit shqip. Formulimet e kësaj përshtatjeje nuk janë fjalët origjinale të autorit. Janë ruejtë mendimet, përsëritjet, të dhanat numerike dhe ndamja e burimit. Ky s'asht faksimile e vitit 1899, as botim kritik, dhe nuk pretendohet rishikim letrar a shkencor prej një specialisti. Teksti s'asht krahasue fjalë për fjalë me një kopje të plotë të shtypit të vitit 1899.

E1

Të gjitha pohimet historike, gjuhësore, racore, fetare dhe politike i përkasin autorit dhe kohës së tij. Riprodhimi i tyne s'i vërteton dhe s'e miraton gjuhën armiqësore të tekstit.

E2

Nuk përfshihen eseja e ma vonshme e Shaban Demirajt, fjalorthi modern dhe shënimet e aparati redaktorial i botimit ALBANIANA 2015.

E3

Në PDF-në krahasuese të vitit 2015 ka një shkëputje të tekstit brenda faqes 79. Fletoret e përmbajnë fundin e III.4, të gjithë nënkapitujt III.5-III.13 dhe fillimin e III.14 që mungojnë atje. Asnjë pjesë s'asht përkthye mbrapsht prej anglishtes së Robert Elsie-t ose prej përkthimit gjerman të vitit 1913.

E4

Në III.11 teksti thotë shtatë ministra, por numëron tetë fusha ministrish. Kjo mospërputhje asht ruejtë si në transkriptimin e zgjedhun, pa e ndryshue numrin në heshtje.

E5

Transkriptimi i zgjedhun e jep shumën mujore të buxhetit 3,439,750, në përputhje me shumën vjetore 41,277,000 para shpenzimeve të kuvendit. PDF-ja krahasuese e vitit 2015, f.87, jep 8,439,750. Këtu ruhet leximi i Fletoreve; nuk paraqitet si lexim i verifikuem i shtypit të vitit 1899.

E6

Shkronjat e fjalët brenda kllapave katrore, sidomos në III.18, gjenden qysh në transkriptimin e Fletoreve. Plotësimet janë ruejtë në përshtatje, me trajta gjuhësore të përshtatuna; kur forma e fjalës ndryshon shumë, kllapat mund ta përfshijnë krejt fjalën përkatëse. Burimi nuk e përcakton kopjen e shtypun mbi të cilën mbështeten ose arsyetimin e këtyne plotësimeve.

E7

Në II.7, blloku 2.07.005, fjalia që fillon «edhe që me të lënë këtë gjuhë» mbetet pa një pohim kryesor të përfunduem në transkriptimin e zgjedhun. E njëjta paplotësi gjendet në f.54 të PDF-së krahasuese të vitit 2015. Këtu fjalia e papërfundueme shënohet me tri pika dhe nuk i shtohet një përfundim i hamendësuem. Pasazhi kërkon shqyrtim kundrejt një botimi të hershëm të shtypun.

E8

Në III.7, blloku 3.07.001, transkriptimi i zgjedhun ka fjalën e paqartë «qepe» në listën e shoqnuesve të një sundimtari të huej mysliman. Ajo ruhet pa u zëvendësue në heshtje me një fjalë tjetër. Një citim akademik i vitit 2025 lexon «qerre», por ky krahasim s’e përcakton formulimin e shtypit të vitit 1899. Leximi kërkon shqyrtim tekstologjik prej një specialisti.

Burimi dhe përdorimi

Vepra e Sami Frashërit u botue për herë të parë në Bukuresht më 1899. Autori vdiq më 1904 dhe vepra e tij asht në domenin publik. Transkriptimi shqip: Fletoret, versioni i 25 shtatorit 2026, me licencë CC BY 4.0. Ky botim e përshtat gjuhën në gegnisht të Kosovës, e ndryshon faqosjen dhe shton identifikues të qëndrueshëm e shënime redaktoriale. Burimi s’e përcakton saktë botimin e shtypun prej të cilit asht transkriptue. Numrat e faqeve të këtij PDF-je janë të rinj dhe s’janë numrat e botimit të vitit 1899. Burimi: https://fletoret.com/sami-frasheri/shqiperia/ . Licenca e transkriptimit: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/ .

Sami Frashëri, Shqipëria (1899). Albanian transcription: Fletoret, EPUB updated 25 September 2026, CC BY 4.0, https://fletoret.com/sami-frasheri/shqiperia/.

https://fletoret.com/sami-frasheri/shqiperia/

Creative Commons Attribution 4.0: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

Përshtatje e re gjuhësore në gegnisht të Kosovës, e përgatitun në vitin 2026 me ndihmën e inteligjencës artificiale drejtpërdrejt prej transkriptimit shqip. Formulimet e saj nuk janë fjalët origjinale të Sami Frashërit. Nuk pretendohet rishikim njerëzor letrar a specialistik.

Ilustrimet dhe burimet e tyne

P01 · Sami Frashëri në zyrën e tij, 1896

Unknown photographer; via TDV İslâm Ansiklopedisi / Wikimedia Commons. Public domain as marked by Commons (PD-old; original photograph dated 1896).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sami_Frash%C3%ABri_%281896%29.jpg

https://creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

The photographer is unidentified. The date and identification follow the source record; this is a historical photograph, not a later painted portrait.

P02 · Mbishkrime të Dodonës, botimi i Carapanos-it, 1878

Constantin Carapanos; drawings by Alexis Housselin; University Library Heidelberg scan. Public-domain mechanical scan (PD-old-expired / PD-scan).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Carapanos%2C_Dodone_et_ses_ruines_%281878%29%2C_pl._35.png

https://creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

These are nineteenth-century drawings of ancient inscriptions, not surviving writing in an identified Pelasgian language. Do not assign one date to every object on this plate.

P03 · Përkrenare bronzi e tipit ilir

The Metropolitan Museum of Art, Gift of Martin E. Segal, 2006, accession 2006.221. CC0 1.0 Universal; museum Open Access image.

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/257808

https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/

Do not turn the archaeological label “Illyrian type” into evidence that a named Illyrian or Albanian wore this particular helmet.

P04 · Faqe nga botimi i Attaleiatit, 1853

Michael Attaleiates; edition by Immanuel Bekker (Bonn: Weber, 1853); University of California / Google / Internet Archive digitization. Public-domain nineteenth-century edition of medieval text and mechanical scan.

https://archive.org/details/michaelisattali00bekkgoog/page/n314/mode/1up

https://creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

The passage attests a medieval group name in a specific military context. It does not prove an unbroken ancient ethnic genealogy. The event date, author’s composition period and printed edition date are different.

P05 · Faqja e titullit të veprës së Barletit, rreth 1508

Marin Barleti; printer Bernardino dei Vitali; University of Illinois Urbana-Champaign / Internet Archive scan. Public-domain early-sixteenth-century print and mechanical scan.

https://archive.org/details/historiadeuitaet00barl/page/n2/mode/1up

https://creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

“Epirotarum” documents early-sixteenth-century terminology; it does not establish an unbroken ancient ethnic genealogy.

P06 · Portret i Skënderbeut në veprën e Barletit

Anonymous woodcut illustrator in Marin Barleti’s book; University of Illinois / Internet Archive Book Images. Public-domain early-sixteenth-century illustration and mechanical scan.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Historia_de_uita_et_gestis_Scanderbegi_Epirotarum_principis_%281508%29_%2814559502798%29.jpg

https://creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

Do not label “Skanderbeg, 1460” or imply a verified lifetime likeness.

P07 · Faqe e Mesharit të Gjon Buzukut, 1555

Gjon Buzuku, 1555; scan by Dori from Historia e Popullit Shqiptar, vol. I (2000), p. 696. Public-domain mechanical scan of 1555 printed page (PD-old-100-expired / PD-scan).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Buzuku_meshari.jpg

https://creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

The page’s contents are not quoted here; its exact folio has not been independently established. Do not label it the book’s original cover. Small image: use at modest display size with a zoom option.

P08 · Faqja e titullit të katekizmit të Matrëngës, 1592

Lekë (Luca) Matranga; Rome: Guglielmo Facciotto, 1592; National Library of Albania digitization via Commons. Public-domain 1592 print and mechanical scan; preserve library watermark.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Embsuame_e_Chr%C3%A6ster%C3%A6_%281592%29.djvu

https://creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

An early-modern diaspora book, not a medieval manuscript. The image is a watermarked library facsimile; no watermark has been removed.

P09 · Fotografi grupi e lidhur me Lidhjen e Prizrenit

Attributed to Pietro (Pjetër) Marubi (1834-1903); identification via the Commons source record. Public domain as marked by Commons (PD-Albania; photographer died 1903).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_delegation_of_Sanjak_of_Shkodra_in_the_League_of_Prizren.jpg

https://creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

Use the qualified wording. Do not identify every sitter or assert that this shows the League’s founding meeting in Prizren. The caption reflects the cited record, not an archive catalogue number verified here.

Treguesi i referencave të paragrafëve

Çdo identifikues i përgjigjet të njëjtit bllok të burimit në botimet shoqëruese. Numri pranë tij tregon faqen ku fillon ai bllok në këtë PDF. Klikoni referencën për me shkue te paragrafi.

1.01.001	5	1.07.003	21	2.04.003	36	2.09.006	52
1.01.002	6	1.07.004	21	2.04.004	37	2.09.007	53
1.01.003	7	1.07.005	21	2.05.001	37	2.09.008	53
1.01.004	7	1.07.006	22	2.05.002	37	2.10.001	54
1.01.005	8	1.07.007	22	2.05.003	38	2.10.002	54
1.01.006	8	1.07.008	23	2.05.004	38	2.10.003	54
1.02.001	9	1.08.001	24	2.05.005	39	2.10.004	55
1.02.002	10	1.08.002	24	2.05.006	39	2.10.005	55
1.02.003	10	1.08.003	25	2.05.007	39	2.10.006	56
1.03.001	10	1.08.004	25	2.06.001	40	3.01.001	57
1.03.002	11	1.08.005	25	2.06.002	40	3.01.002	57
1.03.003	11	1.08.006	26	2.06.003	41	3.01.003	58
1.03.004	12	1.08.007	26	2.06.004	41	3.01.004	58
1.03.005	12	1.08.008	27	2.07.001	42	3.01.005	59
1.03.006	12	1.08.009	27	2.07.002	42	3.01.006	59
1.04.001	13	1.08.010	27	2.07.003	43	3.01.007	60
1.04.002	14	2.01.001	28	2.07.004	44	3.02.001	60
1.04.003	14	2.01.002	28	2.07.005	44	3.02.002	60
1.05.001	15	2.01.003	28	2.07.006	44	3.02.003	60
1.05.002	15	2.01.004	29	2.07.007	45	3.02.004	61
1.05.003	16	2.02.001	30	2.07.008	45	3.02.005	61
1.05.004	16	2.02.002	31	2.07.009	46	3.02.006	62
1.05.005	16	2.02.003	31	2.08.001	47	3.02.007	63
1.06.001	17	2.03.001	32	2.08.002	48	3.03.001	63
1.06.002	17	2.03.002	32	2.08.003	48	3.03.002	63
1.06.003	18	2.03.003	32	2.08.004	49	3.03.003	64
1.06.004	18	2.03.004	33	2.08.005	49	3.03.004	64
1.06.005	19	2.03.005	33	2.08.006	50	3.04.001	65
1.06.006	19	2.03.006	34	2.09.001	50	3.04.002	66
1.06.007	19	2.03.007	34	2.09.002	50	3.04.003	66
1.06.008	19	2.03.008	34	2.09.003	50	3.04.004	66
1.07.001	20	2.04.001	35	2.09.004	51	3.04.005	67
1.07.002	21	2.04.002	36	2.09.005	52	3.04.006	67

Referencat e paragrafëve, vazhdim

3.05.001 68
3.05.002 68
3.05.003 68
3.05.004 68
3.05.005 69
3.06.001 69
3.06.002 69
3.06.003 69
3.06.004 69
3.06.005 70
3.06.006 70
3.06.007 71
3.06.008 71
3.06.009 72
3.07.001 72
3.07.002 72
3.07.003 73
3.08.001 74
3.08.002 74
3.09.001 75
3.09.002 75
3.09.003 76
3.09.004 76
3.09.005 76
3.09.006 77
3.09.007 77
3.10.001 78
3.10.002 78
3.10.003 78
3.11.001 79
3.11.002 79
3.11.003 79
3.12.001 80
3.12.002 80
3.12.003 80
3.12.004 81
3.12.005 81
3.13.001 82
3.13.002 82
3.13.003 82
3.13.004 83
3.13.005 83
3.13.006 84
3.14.001 84
3.14.002 85
3.14.003 85
3.14.004 85
3.14.005 86
3.14.006 86
3.14.007 86
3.14.008 86
3.15.001 88
3.15.002 88
3.15.003 89
3.15.004 89
3.15.005 89
3.16.001 90
3.16.002 90
3.16.003 90
3.16.004 90
3.16.005 91
3.16.006 91
3.16.007 91
3.16.008 92
3.16.009 93
3.16.010 94
3.17.001 94
3.17.002 95
3.17.003 95
3.17.004 95
3.17.005 96
3.18.001 96
3.18.002 96
3.18.003 97
3.18.004 97
3.18.005 97
3.18.006 97
3.18.007 98
3.18.008 98
3.18.009 99
3.18.010 99
3.18.011 100
3.18.012 100
3.18.013 100
3.18.014 101
3.18.015 101
3.18.016 102
3.18.017 102
3.18.018 102